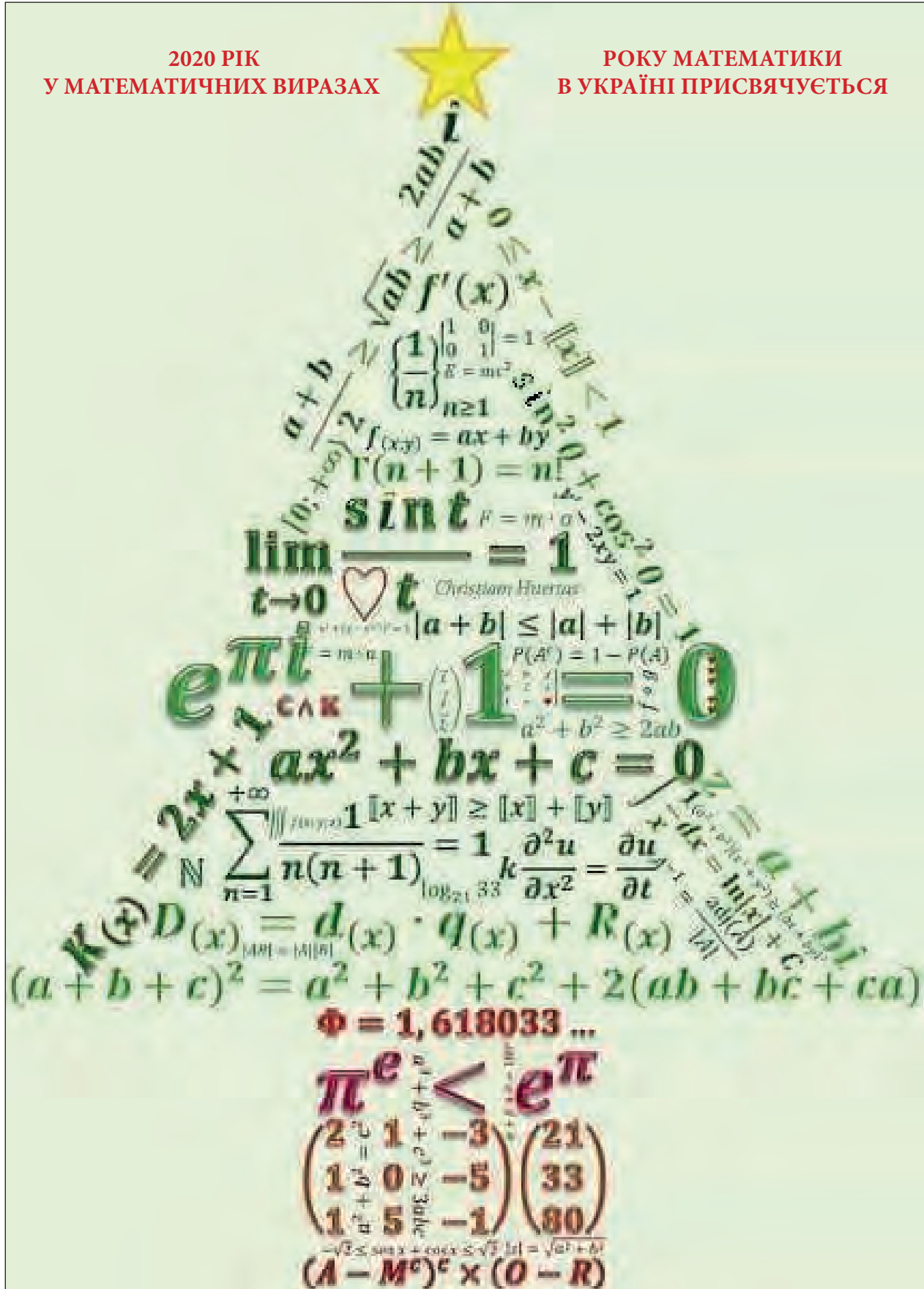

2020 РІК
У МАТЕМАТИЧНИХ ВИРАЗАХ

РОКУ МАТЕМАТИКИ
В УКРАЇНІ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ

«Математична ялинка» (переклад з іспанського оригіналу з сайту
<https://www.facebook.com/138503506701394/photos/a.167248483826896/344752306076512>)

НАМ ПИШУТЬ

Новоріччя завжди привертає увагу математиків, щоб показати, яким чином можна виразити число нового року різними способами.

Іван Андронов,
доктор фіз.-мат. наук,
професор, зав. кафедри
Одеського національного
морського університету,
м. Одеса, 31 грудня 2018 р.

Спосіб 1. Цей варіант пов'язаний із чисельним інтегруванням методом прямокутників. Наприклад, для будь-якого $n \neq 0$

$$2020 = \frac{n^{2020}}{\int_0^n x^{2019} dx}$$

Якщо крок інтегрування дорівнює одиниці, то інтеграл замінюється сумою

$$2020 = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{n^{2020}}{1^{2019} + 2^{2019} + \dots + n^{2019}}$$

Насправді, цю формулу, знайдену в Інтернеті, можна й узагальнити на будь-які $j > 0$, $k > 0$ (навіть не обов'язково, щоб вони були цілими):

$$2020 = \lim_{n \rightarrow \infty} \frac{(j + kn)^{2020}}{(j^{2019} + (j + k)^{2019} + \dots + (j + kn)^{2019})k}$$

Для обчислення покажемо просту програму, написану для середовища SmallBasic (безкоштовно на сайті smallbasic.sf.net):

```
j=5:k=10:L=1000000:t0=timer:s=0:a=j+k*L
for n=0 to L: s=s+((j+k*n)/a)^2019: next n
?a/s/k: ?timer-t0 'вивести результати у SmallBasic
Cells(1,1)= a/s/k: Cells(2,1)= timer-t0 'вивести результати у EXCEL з макросу VBA
```

Для таких параметрів замість числа 2020 отримали 2019.796 за 8 секунд. Якщо бажана точність, наприклад, у 100 разів вища (менше відхилення від теоретичного значення), то потрібно задати L у стільки ж разів більше, але й розрахунки будуть у стільки ж разів більші.

Нескінченність – вона така...

Спосіб 2. Із властивостей «інтегрального логарифму»

$$2020 = \exp\left(\int_0^1 \frac{x^{2019} - 1}{\ln(x)} dx\right)$$

Спосіб 3. Сума квадратів (теорема Піфагора «квадрат гіпотенузи дорівнює сумі квадратів катетів»).

Якщо гіпотенуза дорівнює 2020, то можна знайти чотири незалежні пари катетів, які є цілими числами:

$$2020^2 = 400^2 + 1980^2 = 868^2 + 1824^2 = 1212^2 + 1616^2 = 1344^2 + 1508^2$$

Серед них і трикутник Піфагора, сторони якого пропорційно домножені на 404 (збіг – «помилка 404» висвітлюється на браузері, якщо сторінка не існує):

$$2020^2 = 404^2 \cdot 5^2 = 1212^2 + 1616^2 = 404^2(3^2 + 4^2)$$

Спосіб 4. Якщо числу 2020 дорівнює не довжина відрізка, а її квадрат, то є два незалежних рішення:

$$2020 = 16^2 + 42^2 = 24^2 + 38^2$$

Кожне «незалежне» рішення (x, y) насправді дає 8 «залежних» рішень із комбінаціями знаку $(\pm x, \pm y)$ та перестановкою $(\pm x, \pm y)$. Тобто, загалом 16 комбінацій (найменше із чисел, що у квадраті).

Відповідні прямокутники показані на рис. нижче.

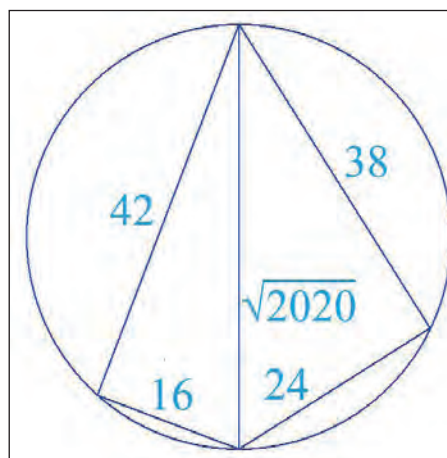

Рис. 2.

Спосіб 5. Також можна виразити через суму квадратів чотирьох послідовних простих чисел:

$$2020 = 17^2 + 19^2 + 23^2 + 29^2$$

Спосіб 6. Та сума четвертих ступенів цифр поспіль (за винятком 4).

$$2020 = (0!)^4 + 1^4 + 2^4 + 3^4 + 5^4 + 6^4 = (2-3)^4 + (2-3)^4 + 2^4 + 3^4 + (2+3)^4 + (2 \cdot 3)^4$$

У другому виразі, усі ступені теж 4, але цифри 2 та 3 змінюють одна одну.

Спосіб 7. Для будь-якої додатньої цифри з однакових цифр можна записати (9 варіантів):

$$2020 = \frac{x+x}{x} \frac{xxxxx-x}{xx} = \frac{5+5}{5} \frac{55555-5}{55}$$

Спосіб 8. Якщо ввести «трикутні» числа $T_n = 1 + 2 + \dots + n = n(n+1)/2$, $2020 = T(19) + T(60)$, то знаходимо співпадіння, що 1960 – рік мого народження.

Списіб 9. **1111100100** у двійковій системі числення; **1111101000** буде в 2024 році; **1111110000** буде в 2032; ювілей **10000000000** буде в 2048. Найкоротшою із ступнів двійки буде комбінація $2^{11} - 2^5 + 2^2$.

Списіб 10. Із Інтернету (*Сергей Самойленко*):

2020 – це таке число, що сума цифр в ньому дорівнює їх кількості.

Одне з непаліндромних чисел, яке ділиться на число, складене з тих же цифр у зворотному порядку: **2020 : 0202** і більше того, якщо всі його подільники записати в зворотному порядку, вони все одно залишаться його дільниками.

Число **2020** є універсальним числом *харшад* (або число *Нівена*), тобто ділиться на суму своїх цифр у будь-якій системі числення.

2020 – цифра десяткового подання дробової частини чисел π , e і Φ однакова і дорівнює 3.

А ще рік **2020** – один із небагатьох років, коли трапляється «блакитний місяць» (два повні в один календар-

ний місяць) і цілих п'ять субот у лютому місяці (раз в 28 років).

Дуже багато інших та (частково) цих співвідношень див. <https://zenodo.org/record/3594746>.

**Різдво крокує по планеті!
Нехай настане Мир, Добро!
Не лише лайки в Інтернеті,
А й Щастя буде нам дано!
Щоб Вам все дуже пасовало,
Проблем завжди було щоб мало,
Спустошень менше та депресій
І жодних стресів та агресій.
Побільше радості і сміху,
Любові, щастя на потіху!
Бувайте завжди Ви здорові,
Проблеми – лише в безголових!
Щоб справи йшли вперед невпинно,
І рівень щастя – на "відмінно"! ■**

НАМ ПИШУТЬ

ПОКРОВИТЕЛЬ 2020 року – ПРЯДУЧИЙ МІЗГІР

За слов'янським літочисленням 2020-м роком править тотем Прядучий Мізгір. Мізгір оцінює людину за такими критеріями: працьовитість, напористість, цілеспрямованість, оскільки саме такими ознаками наділений він сам. Такі люди можуть розраховувати на допомогу свого покровителя ...

Чимало різних культур надають символу нового 2020 року божественних властивостей, бо тіло павука схоже з цифрою вісім, яка означає знак нескінченності ∞ . Павук має 8 кінцівок – ще один знак нескінченності.

Упродовж усього свого життя Мізгір постійно пряде павутину. Так і Творець день у день будує павутину в безмежному просторі.

Кожна дія павука обґрунтована і призводить до зміцнення полотна, що здійснює він безперервно. Йому не можуть перешкодити природні явища та інші труднощі. Він працює над своєю місією все життя і може служити прикладом невтомності та працелюбства...

**Нове життя в Новому році
Хай буде в кожному Вашім кроці!
І не якесь там шур-хотіння,
А золотисте павутиння,
Аби окутало оселі,
Щоб Ви завжди були веселі!...**

Поважаймо і цінуймо свій рідний слов'янський рік!... ■
З щирим вінуванням
Валентин В. Бугрим, м. Київ, 28 грудня 2019 р.

Прядучий Мізгір. Фото Олени Рожанської

ПИТАННЯ ДАТИ РІЗДВА ХРИСТОВОГО

Дорогі читачі «Світогляду»!

Минулого 2019-го року дехто з нас, за власним бажанням, відзначав світле свято Різдва Христового уже **25 грудня**. В Україні ця дата, відповідно до схваленого **16 листопада 2017** року Верховною Радою закону «Про внесення змін до статті 73 Кодексу законів про працю України щодо святкових і неробочих днів», – вихідний день.

Православна церква України на думку її очільника митрополита **Епіфанія** крок за кроком наблизатиметься до сприйняття цієї дати народження Христа за григоріанським календарем (а не за юліанським, якого досі дотримуються православні християни деяких країн). Митрополит Київський і всієї України Епіфаній, вітаючи всіх, хто святкує народження Сина Божого 25 грудня, наголосив: *«Різдво Христове – це те, що об'єднує всіх християн незалежно від календаря, країни проживання чи національності»*.

Як відомо, Різдво Христове за григоріанським календарем відзначають католицька та протестантська церкви, а також окремі помісні православні церкви.

То ж коли ж народився **Ісус Христос**? Точна дата невідома. А що ж відомо? Чи є якісь можливості встановити дату народження Ісуса Христа?

У Євангелії від **Матфея** сказано: *«Ісус народився у Вифлеємі юдейським за днів царя Ірода»* (Ірод царював з 37-го року до н.е. по 1-й рік до н.е.). Тобто Ісус народився не пізніше 1-го року до н.е. У Євангелії від **Луки** читаємо: *«За тих часів незадовго до народження Ісуса був наказ кесаря Августа вчинити перепис по всій землі»*. Відомо також про унікальну астрономічну подію в день народження Ісуса Христа. На небосхилі сяяла яскрава зоря, яка привела трьох волхвів зі Сходу спочатку до Єрусалиму, а потім до Вифлеєму. Зоря сховалася за горизонтом, а волхви знайшли **Марію** та її сина в стайні. Що це була за зоря? Достеменно невідомо, а кандидатами на таке явище вважаються комета Галлея, з'єднання планет або поява нової зорі. Крім того відомо, що Ісус охрестився, коли йому було 30 років, а помер у віці 33 років, і що перші християни не святкували народження Христа.

Пізніше дату народження Ісуса Христа 25 грудня було визначено у IV ст. на Вселенському соборі таким чином, щоб у дні після зимового сонцестояння вона співпадала з святом бога Сонця у Римі. У наш час християнська церква вважає дату народження Ісуса Христа умовною.

Очевидно, з часом все нормалізується, православні християни відзначатимуть Різдво Христове і Новий рік за новим стилем. Вітаю Вас із Новим 2020 роком рядками поезії **Ліни Костенко**:

**Вже рік старий за обрії пливе,
Уже й Новий стоїть на виднокрузі.
Нехай в Новому буде все нове,
Старі лиш вина, істини і друзі. ■**

Ярослав Яцків
академік НАН України
головний редактор

Митрополит Православної Церкви України **Епіфаній** неодноразово наголошував: *лише за згоди українського народу може бути вирішеним питання про перенесення Різдва з 7 січня на 25 грудня, але це питання поки не на часі*, – його потрібно втілювати у життя поступово, інакше в суспільстві може статися розкол. За його словами, зараз важко уявити, скільки потрібно часу для того, аби змінити дату святкування Різдва Христового.

Архієпископ Чернігівський і Ніжинський, Представник Православної Церкви України **Євстратій Зоря** розповідає, що до кінця IV ст. Різдво Христове святкувалося в один день з Хрещенням Ісуса на Йордані – 6 січня, і називалося це свято Богоявленням. Ні в Євангелії, ні в Святому Письмі церкви немає вказівки на точну дату, в який день чи навіть місяць народився Господь Ісус Христос.

Євстратій Зоря зазначає: *«На побутовому рівні провести календарну реформу означатиме закріпити нинішній стан речей – розділення церкви. Досвід підказує, що до цього питання треба підходити обережно ... А 25 грудня так само, як і будь-яка інша, є умовною датою Різдва Христового. І з'явилася вона з практичної причини. У цей день у Римській імперії святкувався день Непереможного Сонця. Це частина язичницького культу, пов'язаного з культом імператорів. Щоб замінити позанське свято, було вирішено встановити свято на честь Правдивого Сонця. Христос називається Правдивим Сонцем».*

Архієпископ підкреслює: спекуляції навколо дати Різдва недоречні. Але треба враховувати і драматичні моменти. У 1920-х роках минулого століття низка православних церков прийняла новоюліанський календар. Він точніший за юліанський і григоріанський. У ньому нерухомі свята співпадають з григоріанськими – такими, як Різдво. Утім у деяких церквах виникли розділення, які досі існують.

Рішення приймає Соборний орган ПЦУ, а не окрема особа, навіть не предстоятель **Епіфаній**. Зоря зазначає: *«На побутовому рівні кажуть: 25 грудня – католицьке Різдво, 7 січня – православне. У Західній Україні говорять про польське і українське Різдво. І перехід використовуватимуть проти єдності церкви. Треба враховувати позицію і думку тих українців, які є прихожанами Московського Патріархату. При цьому догматичних чи канонічних причин не провести календарну реформу не існує».*

Листівка до святкування Водохреща, яке відбувається 19 січня за церковним календарем

https://24tv.ua/resources/photos/news/201905/1156761_8155595.png?201905124959

У Національному університеті «Львівська політехніка» 11 грудня 2019 року пройшла Духовна бесіда «Чому служіння – сила?» за участі Владика **Гліба Лончини** (Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) і студентської молоді, викладачів університету та громадських діячів Львова. Організатор зустрічі – **Ірина Ключковська**, директор Міжнародного інституту освіти і культури НУ «Львівська політехніка», член редколегії журналу «Світогляд». Владика **Гліб Лончина** – Апостольський адміністратор Паризької єпархії Святого Володимира Великого УГКЦ, Голова Патріаршої літургійної комісії УГКЦ, Апостольський екзарх для українців візантійського обряду у Великій Британії (2009–2019 рр.), Єпарх Лондонської єпархії Пресвятої ради УГКЦ, Апостольський візитатор для українців греко-католиків в Італії (2003–2008 рр.), Іспанії (2004–2008 рр.), Ірландії (2004–2019 рр.).

Серед інших запитань до Владика **Гліба Лончини** пролунало й таке:

– 25 грудня – День Святого Різдва. Для мене, священника, це не тільки святкувати літургію. А весь світ святкує Різдво. Чи піднімаються питання щодо спільного святкування Різдва?

– Я виростав у Америці. Наша парафія святкувала Різдво 25 грудня. А в Європі (в Італії) – 7 січня. В небі є дуже чіткі явища: сонцестояння і рівнодення (тут Владика детально розказав про підрахунки, до яких вдавалися і **Юлій Цезар**, і григоріанці). Тож питання календаря – і складне, і просте водночас... ■

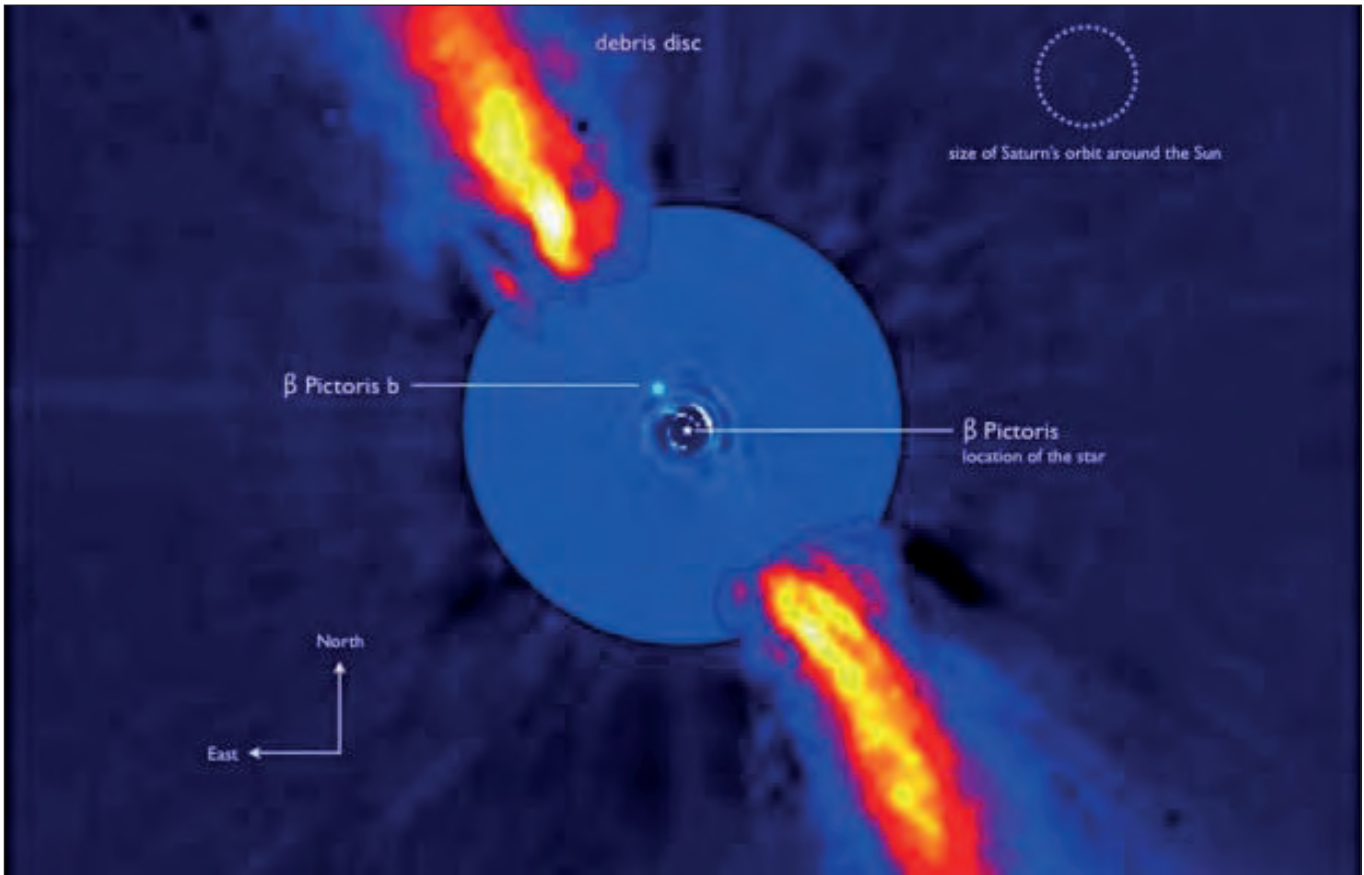

Рис. 1. За допомогою Дуже Великого телескопа Європейської Південної обсерваторії (Very Large Telescope of the European South Observatory) у 2003 р. у зорі β Живописця (Pictor) був виявлений протопланетний диск. У 2008 р. за допомогою нових методів обробки даних зображення, отриманого у 2003 р., у планетній системі зорі була виявлена планета Pictor b (на фото), а 19 серпня 2019 р. було відкрито існування ще однієї планети Pictor c

МИСЛИВЦІ ЗА ЕКЗОПЛАНЕТАМИ

(Нобелівська премія з фізики 2019 року)

8 жовтня було оголошено імена лауреатів Нобелівської премії з фізики 2019 р.

Половина премії дісталася канадсько-американському вченому Джеймсу Піблсу (James Peebles) «за теоретичні відкриття у фізичній космології», другу половину розділили між собою швейцарські астрофізики Мішель Майор (Michel Mayor) і Дідьє Кело (Didier Queloz) «за відкриття екзопланети, що обертається навколо сонцеподібної зірки». Нобелівський комітет при Королівській шведській академії наук зазначив, що «відкриття цих учених є революційними для астрономії». Статтю присвячено другій, «спостережній» частині премії – відкриттю екзопланети 51 Пегаса b.

Іван Крячко
завідувач лабораторії
методологічного та
інформаційного
забезпечення освіти і науки
астрономічної
(МІЗОН-А)
ГАО НАН України,
м. Київ

Лауреатами Нобелівської премії з фізики 2019 року, як відомо, стали троє науковців – канадський космолог **Джеймс Піблс (James Peebles)** та швейцарські астрономи **Мішель Майор – Michel Mayor** (рис.1) і **Дідьє Кело – Didier Queloz** (рис. 2). Джеймс Піблс отримав премію за теоретичні відкриття, що сприяли нашому розумінню того, як Всесвіт розвивався після Великого вибуху, а Мішель Майор і Дідьє Кело – за відкриття у 1995 р. першої планети в нашій галактиці поза Сонячною системою, що обертається навколо зорі, подібної до Сонця. Віддаючи належну повагу Джеймсу Піблсу, ми з'ясуємо в цій статті докладніше, за що саме швейцарським астрономам присуджено цю найпрестижнішу нагороду.

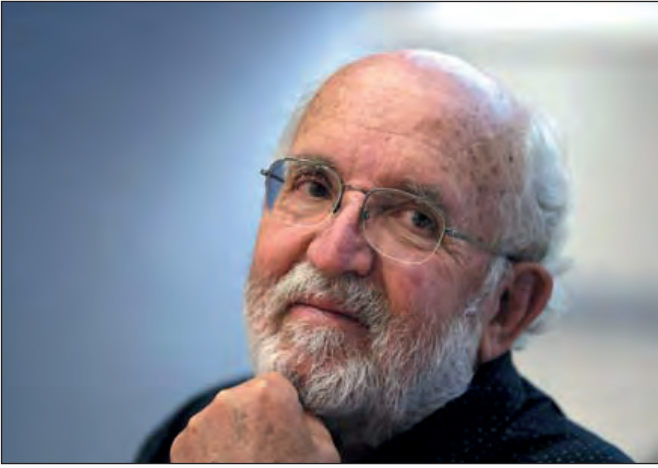
Упродовж кількох століть астрономи вели розмови про можливість існування біля інших зір (себто не Сонця) планет (в астрономії їх називають «екзопланетами»). Однак ці міркування не були підтвержені спостереженнями, хоча повідомлення про такі відкриття траплялися вже в XIX ст. Побачити планету біля якоїсь із зір прямо, дивлячись у телескоп, як це сталося у випадку відкриття **В. Гершелем** у 1781 р. планети Урану, не вдавалося аж до нашого часу через недостатню для цього роздільну здатність приладів.

Непрямі методи, один із яких, наприклад, дав змогу відкрити в 1846 р. планету Нептун, також не «спрацювали», оскільки чутливість приймачів не відповідала потрібним вимогам.

Коротко скажемо про метод променевих швидкостей, який урешті-решт дав змогу знайти першу екзопланету. В його основі лежить відомий зі шкільної фізики ефект Доплера. Якщо біля зорі є невидимий супутник, така пара обертається навколо спільного центра мас. Внаслідок гравітаційної взаємодії супутник впливає на рух зорі. Це помітно з того, як зоря, що лежить на промені зору спостерігача, періодично наближається і віддаляється від нього. Такі коливання променевої швидкості зорі можна виявити через її спектр: коли зоря наближається до спостерігача, спектральні лінії зміщуються в синю ділянку спектра, коли віддаляється – в червону (див. рис. 2).

Слід зауважити, що амплітуда коливань швидкості залежить від орієнтації площини орбіти планети: якщо площина перпендикулярна до променя зору, спостерігач нічого не виявить.

Променеві швидкості зір, супутниками яких є екзопланети, відносно невеликі (кілька десятків метрів на секунду й менші), а тому потрібної точності вимірювань астрономи досягли тільки наприкінці XX ст., подолавши багато технічних проблем для створення чутливих спектрометрів. Лише після цього можна було сподіватися на успіх у пошуку екзопланет (рис. 1).

Мішель Майор (Michel Gustave Édouard Mayor)

Фото: Manu Fernandez/AP

Швейцарський астрофізик, народився 12 січня 1942 р. в Лозанні. У 1966 р. здобув ступінь магістра з фізики в Університеті Лозанни, в 1971 р. захистив дисертацію (PhD) з астрономії в Женевському університеті. Відтоді працював у Женевській обсерваторії при цьому університеті (у 1998–2004 рр. директор), від 1988 р. професором Женевського університету. Брав участь у проєктах в Інституті астрономії Кембриджського університету, Інституті астрономії Гавайського університету, Європейської південної обсерваторії в Чилі. У 2007 р. офіційно вийшов на пенсію, але продовжує займатися дослідженнями в Женевській обсерваторії, почесний професор Женевського університету.

У різні роки очолював науково-технічну раду в Європейській південній обсерваторії, Швейцарське товариство астрофізики і астрономії, комісії МАС. Член Європейської академії наук (2004), почесний член Лондонського королівського астрономічного товариства (2008), іноземний член Французької академії наук (2003), НАН США (2010), Американської академії мистецтв і наук (2010). Лауреат премій Жуля Жансена (1998), Бальцана (2000), Шао (2005), Вольфа (2017) та ін; нагороджений медаллю Альберта Ейнштейна (2004) і Золотою медаллю Лондонського королівського астрономічного товариства (2015).

У 1988 р. канадські астрономи **Брюс Кемпбелл (Bruce Campbell)**, **Гордон Волкер (Gordon A.H. Walker)** і **Стефенсон Янг (Stephenson Yang)** оголосили про ймовірність існування планети біля зорі у Цефея [1]. Однак, оскільки спостережні дані були на межі чутливості методу, науковці не були впевнені в тому, що вони відкрили саме екзопланету, а не зареєстрували активність зорі (існування цієї екзопланети надійно було підтверджено лише в 2003 р. [2]).

Про відкриття першої в історії астрономії екзопланети в 1992 р. оголосили Александер **Вольцан (Aleksander Wolszczan)** і Дейл **Фрейл (Dale A. Frail)** за результатами спостережень, виконаних у 1990 р. на радіотелескопі обсерваторії Аресибо [3, 4]. Ця екзопланета обертається навколо пульсара – нейтронної зорі, що лежить на відстані 2300 світлових років від Землі в напрямку сузір'я Діви. Оскільки пульсари, скажімо так, специфічні зорі (життя на планеті біля такої зорі мало ймовірне), то відкриття поблизу одного з них планети не викликало особливого зацікавлення ані в науковому світі, ані серед широкого загалу. Інша справа – планета біля зір, подібних до Сонця.

Дуже близько до відкриття першої екзопланети біля звичайної, тобто сонцеподібної, зорі підійшли американські науковці **Джеффері Марсі (Geoffrey Marcy)** та **Пол Батлер (Paul Butler)**, які вели цілеспрямований пошук

Дідьє Кело (Didier Queloz)

Фото: Isabel Infantes/AFP via Getty Images

Швейцарський астроном, народився 23 лютого 1966 р. в Женеві. Навчався в Женевському університеті, де в 1990 р. здобув ступінь магістра з фізики, в 1995 р. захистив дисертацію (PhD) в Женевському університеті під керівництвом Мішеля Майора. У 1994 р. в обсерваторії Верхнього Провансу у Франції розпочав спостереження 142 зір із використанням нового тоді спектрографа ELODIE, який забезпечував підвищену точність вимірювання радіальних швидкостей до 15 м/с. Вже у січні 1995 р. була відкрита планета 51 Pegasi b із масою близько половини маси Юпітера і періодом 4,23 діб. Надалі брав участь у серії успішних розробок спектрографів, значно поліпшивши точність доплерівської техніки. У 1997–1999 рр. працював у Лабораторії реактивного руху НАСА (США). У 2000 р. обійняв посаду наукового співробітника Женевської обсерваторії, а в 2008 р. став професором Женевського університету. Від 2007 р. співпрацював із командою WASP (Wide Angle Search for Planets) з виявлення планет транзитним методом, брав участь у космічній місії CoRoT. У 2013 р. став професором Кембриджського університету, де очолює дослідницький центр із вивчення екзопланет. Лауреат разом із М. Майором премії Фонду BBVA Вищої ради з наукових досліджень (Іспанія) (2011) та премії Вольфа з фізики (2017).

таких планет. У 1999 р. вони оприлюднили результати вимірювань променевої швидкості зорі 16 Лебеда [5, 6]. Зміни були хоча й періодичними, але зовсім несхожими на синусоїдальні, яких, на думку дослідників, слід було очікувати, якщо навколо зорі обертається планета. Ця особливість, а також, можливо, і той факт, про який Джеффері Марсі пізніше зізнався в одному з інтерв'ю: «...*відкриттів ми й не очікували. Шанси виявити хоч одну позасонячну планету тоді здавалися такими ефемерними, що важко було сподіватися на успіх. Ми просто робили те, що інші астрономи вважали безглуздим марнуванням часу*», завадила науковцям виконати докладніші спостереження.

Наприкінці 1993 р. Мішель Майор, тоді професор Женевського університету, та його аспірант Дідьє Кело розпочали систематичні вимірювання радіальних швидкостей у півтори сотні зір, подібних до Сонця. Для цього вони використовували спектрометр високої роздільної здатності, який незадовго до того встановили на 193-см телескопі обсерваторії Верхнього Провансу. Мішель Майор брав участь у розробленні цього інструмента.

Менше ніж через рік, восени 1994 р., науковці виявили, що зоря 51 Пегаса, одна з тих, які вони спостерігали, демонструє коливання радіальної швидкості з амплітудою 60 м/с і періодом 4,2 земної доби.

Аналіз спостережних даних здивував дослідників: усе вказувало на те, що навколо зорі на малій відстані від неї обертається екзопланета (її позначають 51 Пегаса b) з масою трохи меншою, ніж половина маси Юпітера.

Така картина не відповідала загальноприйнятій теорії формування Сонячної системи, яка стверджує, що газові планети-гіганти мають формуватися на більшій відстані від зорі, ніж землеподібні, тобто планети з твердими поверхнями. Однак буквально через два тижні відкриття швейцарських астрономів підтвердили їхні колеги Джеффри Марсі та Пол Батлер. Цікаво, що зоря 51 Пегаса не була серед тих, які розглядали американські дослідники, оскільки в каталозі вона була позначена як змінна зоря, а тому вони не взяли її до уваги. Хай там як, але зрештою Мішель Майор і Дідьє Кело зважилися на оприлюднення отриманого результату.

23 листопада 1995 р. журнал «Nature» опублікував їх статтю [7], з якої світ дізнався про відкриття планети, яка обертається навколо зорі, подібної до Сонця. Отже, Мішель Майор і Дідьє Кело здійснили давню мрію астрономів знайти планети за межами Сонячної системи біля подібних до Сонця зір. Однак їхнє відкриття більш значуще принаймні ще з двох причин: по-перше, астрономи отримали змогу вивчати планети та планетні системи в нашій галактиці і порівнювати їх із Сонячною системою, що допоможе краще зрозуміти її утворення та еволюцію, а по-друге, було відкрито шлях до пошуків планет, придатних для життя.

Очевидно, на цьому шляху науку чекає ще багато важливих знахідок. ■

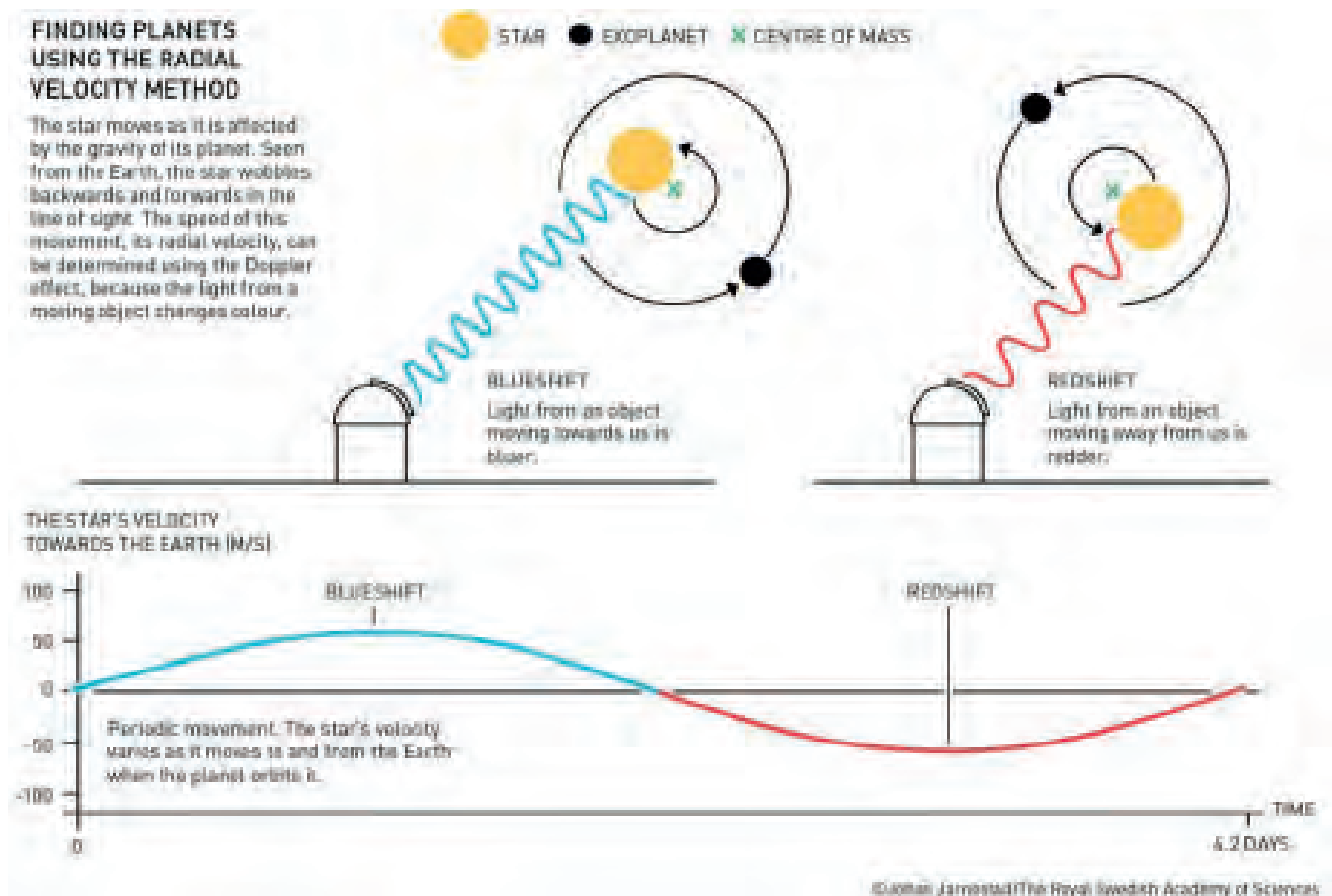

Рис. 1. Коливання променевої швидкості зорі, спричинені впливом екзопланети.
З сайту nobelprize.org

За матеріалами статті:

І.П. Крячко (2019). Мисливці за екзопланетами (Нобелівська премія з фізики 2019 року).
Вісник Національної академії наук України. 2019. № 12. С. 28-32.

Література

1. Campbell B., Walker G.A.H., Yang S. A search for substellar companions to solar-type stars. *Astrophysical Journal*. 1988. 331: 902.
2. Hatzes A.P., Cochran W.D., Endl M., McArthur B., Paulson D.B., Walker G.A.H., Campbell B., Yang S. A planetary companion to γ Cephei A. *Astrophysical Journal*. 2003. 599 (2): 1383.
3. Wolszczan A., Frail D.A. A planetary system around the millisecond pulsar PSR1257 + 12. *Nature*. 1992. 355: 145.
4. Wolszczan A. Confirmation of Earth-Mass Planets Orbiting the Millisecond Pulsar PSR B1257 + 12. *Science*. 1994. 264 (5158): 538.
5. Cochran W.D., Hatzes A.P., Butler R.P., Marcy G.W. The Discovery of a Planetary Companion to 16 Cygni B. *Astrophysical Journal*. 1997. 483(1): 457.
6. Hauser H.M., Marcy G.W. The orbit of 16 Cygni AB. *Publications of the Astronomical Society of the Pacific*. 1999. 111(757): 321.
7. Mayor M., Queloz D. A Jupiter-mass companion to a solar-type star. *Nature*. 1995. 378: 355.

СПОГАДИ ПРО ЧОТИРИ ДЕСЯТИЛІТТЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОБЛЕМИ ПОЗАСОНЯЧНИХ ПЛАНЕТ

Про початок вивчення екзопланет в Україні, про наукові дослідження, про вплив на них політичної ситуації в країні, а також про особистий внесок автора в розвиток цих досліджень.

Володимир Захожай
астрофізик,
д-р фіз.-мат. наук,
професор

Ця стаття була надіслана
5 серпня 2019 р. і стала
останньою прижиттєвою
статтею
Володимира Анатолійовича
Захожая
(27.09.1952–06.10.2019)

Від середини 1970 рр., коли виникла ідея практичного пошуку планет біля інших зірок, і в наступні десятиліття пошукові роботи і в СРСР, і в Україні велися без спеціального на те фінансування. Спочатку багато астрономів віднеслися до цієї ідеї як до зовсім нереальної задачі, яку неможливо вирішити в недалекому майбутньому. Тому лише об'єднаними зусиллями ентузіастів, які не зважали на те, буде реальний результат чи ні, велися перші пошукові дослідження цієї фундаментальної проблеми.

Багато результатів, які вдалося одержати вже в перші роки досліджень, і зараз згадуються з приміткою «вперше» та є базовими для триваючих дослідів уже на основі численних нових спостережних даних. Спочатку не завжди збігалися уявлення астрономів про методи, об'єкт і предмет досліджень, не було сформовано коло фахівців і ентузіастів у цій області. Усе було вперше. Одні відмовлялися від визнання виниклого нового напрямку, інші – не хотіли його й бачити, були й такі, про яких не слід згадувати... Були тільки публікації, виступи на конференціях. Але сформувалася атмосфера порозуміння між однодумцями, що сприяла формуванню нового напрямку, одному з найперспективніших на сьогодні.

У наведених нижче матеріалах згадуються імена астрономів, фізиків, державних діячів, які підтримали безпосередньо або побічно ідею дослідження проблеми позасонячних планет, а також суміжні області, розвиток яких сприяв би організації пошуку планет інтерферометричним методом. Така постановка задачі відкривала перспективу використання цього астрономічного методу для вирішення ряду прикладних задач і в інших сферах людської діяльності: пошукові геологічні роботи, створення геофізичної і геодезичної мереж в Україні і, звичайно ж, астрономічна освіта.

Моя зацікавленість цією проблемою почалася більше 40 років тому і на початку була пов'язана з можливістю використання когерентної оптичної установки (КОУ) для оброблення зображень (рис. 1) Астрономічної обсерваторії Харківського державного університету (АО ХДУ) та проведення спостережень на 6-м Великому телескопі азимутальному (ВТА) САО АН СРСР. Спільні зусилля з використанням цих унікальних і найбільших у світі інструментів, що з'явилися в другій половині 1970-х років, здавалося б можуть дати цікаві результати, тим більше що після Бюраканської конференції по СЕТІ (SETI, Search for Extra Terrestrial Intelligence) у 1971 році була сформульована задача про пошук планет біля зірок.

У 1977 р. розпочалися роботи з моделювання процесу проходження планет і інших холодних супутників біля зірок по їх дисках, результатом чого стала доповідь у Головної астрономічній обсерваторії АН УРСР на Конференції молодих вчених, а також перші публікації [1–3]. Отримані результати на КОУ АО ХДУ та спеціально створеній установці [4] мали значення для використаного запропонованого *Лабейрі* (1970 р.) методу спекл-інтерферометрії, для чого потрібен був доступ для спостережень на телескопах з великими апертурами. Оскільки практичні пошуки таких об'єктів (невидимих супутників біля зірок) в той час проводилися *О.Н. Дейчем* в Пулкові астрономічним методом, то я поїхав туди для знайомства з ним та його

колегами і доповів свої перші результати. Мої дослідження підтримали співробітники ГАО АН СРСР **Ю.М. Гнедін, О.О. Кисельов, Н.А. Шахт і М.С. Чубей.**

Подальші кроки були спрямовані на пошук кандидатів зірок і направлення пропозиції в комісію КТШТ з використання наглядного часу на ВТА. Для вибору кандидатів були обрані кілька затемнених змінних зірок (для спостереження їх в мінімумі блиску з метою перевірки працездатності методу і відпрацювання методики) і найближчі зорі, для чого мною був складений каталог зірок, розташований ближче 10 пк від Сонця [5–6], який пізніше увійшов в ADS SIMBAD [7], де номери зірок Каталогу фігурують під номерами Zkh. Комісія також виділяла час для проведення Харківської програми, серед завдань якої фігурувала і моя.

Щоб фундаментально розібратися в проблемі, я почав працювати над написанням відповідного огляду. З'ясувалося відразу дві невирішені задачі:

1) які об'єкти слід віднести до планет за межами Сонячної системи, тобто що є предметом досліджень; 2) скільки теоретично може бути планет в Галактиці. Для вирішення 1-го завдання треба було дати визначення поняттю планети, виділивши такі її властивості, які притаманні тільки їй. Таке перше визначення було зроблено, де за основну ознаку було запропоновано враховувати наявність ядра, а головним процесом, що дозволяє його утворенню, – гравітаційну диференціацію [8]. Наявність ядра у планет зараз вважається загальноприйнятим. Перше запропоноване рішення дозволило також виділити інтервал мас для силікатних планет, в результаті чого стало зрозумілим, що крім планет і зірок у Всесвіті існують ще й об'єкти, природа яких відрізняється від них. Ми з **Ю.В. Александровим** назвали їх «субзорями», виділивши окремий клас небесних тіл. Нині така назва, поряд із назвою «коричневі карлики», даною **Джиллом Тартером**, є загальноприйнятою.

Для оцінки кількості планет у Галактиці раніше пропонувалося залучити поняття «суб'єктивна ймовірність». Це, фактично, експертна оцінка, яка не має ніякого математичного обґрунтування. Я зайнявся залученням статистичних властивостей кратних зірок, на підставі яких була виведена математична формула, що дає об'єктивну оцінку ймовірності наявності планет біля зірок довільної кратності. Результати моїх обґрунтувань були опубліковані в 1983 р. [9]. Приблизно до того ж часу закінчилася робота і над оглядом [10]. Перші результати були викладені на Всесоюзній конференції з дослідження Сонячної системи в Казивелі (1980 г.). Після моєї оглядової доповіді до мене підійшов учасник конференції з міста Горького і сказав,

Література

1. **Захожай В.А.** К вопросу определения диаметров компонентов затменных переменных звезд. Вестн. Харьк. ун-та. 1978. №176. С. 85–91.
2. **Захожай В.А.** Применение когерентной оптической системы к поиску холодных спутников у звезд. Астрометрия и астрофиз. 1979. № 37. С. 85–88.
3. **Захожай В.А.** Возможности спекл-интерферометрии при наблюдении затменных переменных систем /результаты машинного моделирования/. Вестн. Харьк. ун-та. 1981. № 223. С. 60–63.
4. **Захожай В.А.** Установка для моделирования спекл-интерферометрии. Вестн. Харьк. ун-та. 1983. № 247. Харьков. С. 44–49.
5. **Захожай В.А.** Ближайшие звезды. Вестн. Харьк. ун-та. 1979. № 190. С. 52–77.
6. **Захожай В.А.** Дополнения и исправления каталога ближайших звезд до 10 пс. Вестн. Харьк. ун-та. 1982. № 232. С. 64–70.

що зі мною хоче зустрітися **В.С. Троїцький** з НРФІ (займався в той час проблемою позазоряних цивілізацій і вів їх пошук радіоастрономічним методом) для обговорення піднятої в моїй доповіді проблеми. Через кілька місяців ми з ним зустрілися. Крім зустрічі я виступив з доповіддю на семінарі. Всеволод Сергійович в цей час займався підготовкою Конференції по SETI, яку заплановано було провести через рік у Таллінні. Він запропонував мені як основному ініціатору доповіді виступити з оглядом в одному з п'яти напрямів конференції. Я вдало виступив на конференції [11], познайомився з багатьма відомими вченими (включаючи **І.С. Шкловського** і **М.С. Кардашеву**), яких цікавила ця проблема. Матеріали конференції були опубліковані окремою книгою, де фігурує і наш огляд з обговорюваної проблеми [12].

В.С. Троїцький також запропонував мені виступити в Астрораді АН СРСР, куди він запросив багатьох вчених, які в Москві цікавилися цією проблемою: **Д.Я. Мартинова, Л.В. Ксанфомаліті, М.Я. Марова** та ін. Результатом цього робочого семінару було створення Робочої групи з пошуку позасонячних планет при секції «Радіоастрономія» АН СРСР. Її очолив **В.С. Троїцький**, заступником був обраний **Л.В. Ксанфомаліті**, а мене обрали вченим секретарем з оптичної астрономії [13]. Робоча група почала працювати, а в 1982 р. відбулася Перша конференція з цієї проблеми в Радянському Союзі, в Спеціальній астрофізичній обсерваторії (САО) АН СРСР, куди з'їхалися багато відомих астрономів із Москви, Ленінграда та інших міст. З України було двоє: я і **О.В. Мороженко** (ГАО АН УРСР).

Від 1980 рр. я мав дружні робочі зв'язки з **М.С. Кардашевим**. Спочатку він запропонував мені разом з **Т.В. Рузьмайкіною** написати статтю про вибір об'єктів для пошуку планетних систем біля зірок, що ми і зробили [14]. Після відкриття біля Веги протопланетного диска (1984 р.) він надав мені матеріали НАСА (наземні і космічного супутника IRAS) про інфрачервоні (ІЧ)-зорі, а також залучив до обговорення ідеї й наукової програми запланованого першого радянського ІЧ-телескопа з робочою назвою «Аеліта». Ми також почали обговорювати можливість побудови наземного оптичного і ІЧ-інтерферометра. **Микола Семенович** висловлював ідею побудови такого інструменту на Місяці або в Антарктиді. Я ж запропонував такий інструмент побудувати на території заміської бази АО ХДУ. Дані про ІЧ потоки були мною використані для складання каталогу найближчих зірок, що мають інфрачервоні надлишки і були опубліковані [15].

7. **Zakhozaj V.A.** Catalogue of stars within ten parsecs of the Sun. 1996. URL: <http://cdsweb.u-strasbg.fr/viz-bin/VizieR?source=V/101>.

8. **Александров Ю.В., Захожай В.А.** Что такое планеты. Астрон. вестн. 1980. 14, №3. С. 129–132.

9. **Александров Ю.В., Захожай В.А.** К вопросу о возможном числе планетных систем в Галактике. Астрон. вестн. 1983. 17, №2. С. 82–86.

10. **Александров Ю.В., Захожай В.А.** Проблемы внесолнечных планет в Галактике. Астрон. вестн. 1983. 17, №3. С. 131–144.

11. **Захожай В.А., Александров Ю.В.** Существование планетных систем в Галактике и проблемы их поиска. Поиск разумной жизни во Вселенной. Тезисы всесоюзного симпозиума "SETI", Tallin' 81"/. Таллин. 1981. С. 27.

12. **Александров Ю.В., Захожай В.А.** Существование планетных систем в Галактике и проблемы их поиска. В кн.: Проблемы поиска жизни во Вселенной. М.: Наука. 1986. С. 201–210.

Ідею про створення ГЧ-інтерферометра М.С. Кардашев запропонував мені обговорити з **С.Я. Брауде**. Семен Якович запропонував виступити з цією ідеєю на семінарі Радіоастрономічного інституту АН УРСР (РАН), а потім разом з **Л.М. Литвиненком** підтримав цю ідею. Було запропоновано розробити технічне завдання і кошторис. Це було виконано. Вартість пропонованого інтерферометра оцінювалася в кілька мільйонів рублів. Але грянула перебудова, а потім розвал СРСР, відсутність фінансування, і стало зрозуміло, що здійснення такого вартісного заходу не на часі.

Подальша спроба втілити ідею про інтерферометр пов'язана з **О.Є. Шорніковим** (головний і єдиний тоді в СРСР розробник такого інструменту), з яким я познайомився вже після його від'їзду з Миколаєва до Казані. Протягом декількох років тривало наше співробітництво. Був спільний виступ на Ювілейній конференції в Миколаєві [16], на семінарах в Казані і в ГАО НАНУ, підтримане **Я.С. Яцківим**. Ідея про побудову інтерферометра також була представлена на Першій українській конференції з перспективних досліджень і в його матеріалах [17], де також були викладені і перспективи його застосування [18]. У Росії ідею розробки і створення інтерферометра підтримував **О.О. Боярчук**, за ініціативи якого передбачалося встановлення його на Міжнародній космічній станції (МКС), де спеціально для цього було виділено місце. Мене вони залучили як експерта з розробки наукової програми з пошуку екзопланет.

Створенням інтерферометра зацікавилися й російські нафтогазові бурильники, участь яких вирішувала проблему реального фінансування такого проекту. Це було важливо, оскільки в другій половині 1990 років як у Росії, так і в Україні фінансування наукових витратних проектів було вкрай проблемним. Але ми не зовсім розуміли, для чого це потрібно представникам нафтогазової галузі. Тому я зустрівся з генеральним директором **М.Г. Ульяновим** і головним інженером **В.О. Філем** бурового управління «Укрбургаз» – провідного підприємства бурових робіт в Україні. При обговоренні можливої необхідності створення такого інструмента для прикладних цілей і проблем бурового господарства з'ясувалося, що до сих пір не

вирішена одна з найважливіших проблем: місцезнаходження і положення бура під час його руху в середину Землі. Натикаючись на породи з різною щільністю, бур суттєво відхиляється від вертикального положення, і ніхто не може з упевненістю констатувати, наскільки далеко він відхилився від вертикалі, особливо коли ведеться глибоке буріння. Це, в свою чергу, не дозволяє вирішити проблему використання енергії Землі для народно-господарських цілей. Вже на глибині приблизно 6 км температура ґрунту досягає до 200 °С, і чим глибше – тим більше. Вирішення такої проблеми дало б можливість побудувати замкнутий контур, що дозволило б виносити тепло із земних надр і використовувати його для опалення населених пунктів та для інших цілей. Для України це могло б вирішити енергетичну проблему. Була запропонована ідея, що інтерферометр міг би бути використаний для визначення третьої координати, а дві інші могли забезпечити датчики, що знаходяться на кінці бура. Таке прикладне використання інтерферометра підтримали в НАН України (**Я.С. Яцків** і **В.П. Семиноженко**).

Ідея сподобалася віцепрем'єру **А.К. Кінаху**, з яким вдалося зустрітися і обговорити її. Він зв'язався з іншим віцепрем'єром **В.В. Дурдинцем**, який наклав резолюцію: «*Передбачити кошти в бюджеті країни*». Навіщо треба було все це? Ідея полягала в тому, що якби такі інструменти пішли в серійне виготовлення, то вже один інструмент можна було б «залишити» для науки: для пошуку екзопланет. Всі зусилля «поховало» профільне міністерство нафти і газу, посилаючись на те, що воно могло б почати фінансувати проект, якби Харківський університет профінансував виготовлення експериментальної установки, що, звичайно ж, було не підйомним у 1990-і роки завданням.

Виготовлення інтерферометра могло мати і ще одне застосування. У 1990-і роки активно йшло знищення ракетних шахт, у зв'язку з тим, що Україна відмовилася від ядерної зброї. До НАН України надійшло звернення про те, щоб використовувати ракетні шахти для створення геодезичної мережі. Про це мені повідомив **Я.С. Яцків**, звівши мене з ініціатором ідеї. Адже якби вдалося зберегти шахти, їх можна було б використовувати під астрономічні інструменти і, зокрема, під астрометричні інтерферометри.

Література (продовження)

- Захожай В.А. «Проблема поиска внесолнечных планет» – новая рабочая группа. Астрон. вестн. 1982. 16, №1. С. 63–64.
- Захожай В.А., Рузмайкина Т.В. Звезды для поиска планетных систем. Астрон. вестн. 1986. 20, №2. С. 128–133.
- Захожай В.А., Шапаренко Э.Ф., Васильев В.П., Васильева Л.В. ИК-источники в окрестностях Солнца. Кинем. и физ. неб. тел. 1994. 10, №2. С. 74–85.
- Захожай В.А., Федоров П.Н., Шорников О.Е. Звездный интерферометр в миллисекундной астрометрии. Тези доповідей міжнар. наук. конфер. "SETI", Tallinn' 81". Таллин. 1981. С. 27.
- Захожай В.А., Федоров П.Н., Мызников А.А. Многоцелевой оптический звездный интерферометр. Первая украинская конференция по перспективным космическим исследованиям, Сборник тезисов. Киев. 2001. С. 30.
- Zakhozaj V.A. Astrometrical method of searching for cool satellites of stars. Results and perspectives. In: Extension and connection of reference frames using ground based CCD technique. Nikolaev. 2001. P. 274–283.
- Александров Ю.В., Захожай В.А. Про розвиток навчального астрономічного приладобудування. Київ, 13–14 травня 2003 р. Матеріали II Всеукраїнської наук.-практ. конфер. «Астрономічна освіта учнівської молоді». Київ. 2003. 6 с.

- Evsukov N.N., Zakhozaj V.A., Psaryov V.A. Planetary systems of the Galaxy. Odessa Astronomical Publications. 2001. Vol. 14. P. 205–207.

- Захожай В.А. Космические тела Галактики: классификация и эволюция. Вісн. астрон. школи. 2002. 3, № 2. С. 81–99.
- Писаренко А.И., Яценко А.А., Захожай В.А. Модель эволюции субзвездных объектов. Астрон. журн. 2007. Т. 84, № 8. С. 675–684.
- Захожай В.А., Писаренко, А.И., Яценко А.А., Педаш Ю.Ф., Котелевский С.И. Химическое равновесие в атмосферах водородно-гелиевых субзвезд. Кинем. и физ. неб. тел. 1999. 15, №6. С. 516–522.
- Захожай В.А., Котелевский С.И., Педаш Ю.Ф., Писаренко, А.И., Яценко А.А. Особенности молекулярного состава атмосфер субзвезд. Кинем. и физ. неб. тел. 2001. 17, №1. С. 3–16.
- Котелевський С.І., Педаш Ю.Ф., Захожай В.А., Писаренко А.І. Особливості хімічної та іонізаційної рівноваги у атмосферах субзірок сонячного елементного складу при низьких температурах. Кинем. и физ. неб. тел. 2004. 20, №2. С. 118–132.
- Захожай В.А., Соловьев В.О. Ритмы развития земной коры и кинематика небесных тел. Труды Конгресса-2008: «Фундаментальные проблемы естествознания и техники». С-Пб. 2008. С. 219–231.

Я звернувся до начальника Військової інженерно-радіотехнічної академії ім. Л.О. Говорова генерал-лейтенанта, д-ра воен. наук **В.Б. Толубко**. Ця академія була однією з провідних організацій Космічних військ в СРСР, а на той час – в Україні. Володимир Борисович сказав мені, що він за збереження цих шахт і повністю підтримує ідею. Але згодом разом зі знищенням стратегічних ракет були знищені і їх шахти, і вплинути на ситуацію було неможливо.

Остання спроба знайти фінансування і забезпечити створення інтерферометра пов'язана зі спробою здійснення модернізації навчального обладнання в Україні, зокрема астрономічного інструментарію. На початку 2000-х років **В.Є. Сторіжко**, займаючись питаннями конверсії підприємств військового призначення, запропонував мені дослідити можливість використання Феодосійського науково-виробничого центру «Ай-Петрі» для організації на його базі виробництва навчальних телескопів в Україні. З цією метою була сформульована 3-рівнева концепція про забезпечення шкіл, педагогічних і класичних університетів новим поколінням астрономічних телескопів і устаткування [19]. В одному з пунктів такої концепції була зазначена пропозиція організувати на базі однієї з провідних українських астрономічних обсерваторій базу для проходження навчальних практик, оснащену сучасними астрономічними засобами, серед яких був і навчально-науковий оптичний інтерферометр. Природно, я передбачав використовувати його і для пошуку екзопланет. Я двічі побував у Феодосії і знайшов розуміння і підтримку з боку керівництва Центру. Але в 2003 році профільне міністерство змінило керівництво цього Центру і об'єднало його з іншим підприємством подібного напрямку діяльності, що виключало можливість «просування конверсійної ідеї». Так згасла остання надія знайти фінансування для розробки і створення інтерферометра. Ситуація ще ускладнилася й тим, що серйозно захворів **О.Є. Шорников** – наш головний розробник інтерферометра і зв'язок з ним був втрачений, що «поставило хрест» на подальшому просуванні ідеї.

У 2000-х роках велика увага приділялася теоретичним питанням: класифікація планет [20, 21]; внутрішня будова субзірок, наменші з яких подібні за структурою з

воднево-гелієвими планетами, а також моделювання їх атмосфер [22–25]; обговорення природи Немезіди, якщо вона існує [26]; виділення і аналіз кандидатів у карликові планети в Сонячній системі [27]; білязіркові диски, природа яких пов'язана з ранньою стадією існування планетних систем [28–33]; популяризація проблеми [34–36]. Було опубліковано ряд нових оглядів про проблему пошуку і результати досліджень [37–40], а також про історію вивчення проблеми екзопланет в Радянському Союзі – роль Харківської та Пулковської шкіл [41, 42].

Класифікація планет обґрунтовувалася, з одного боку, як складова частина загальної запропонованої класифікації космічних тіл [43], в основі якої лежить виділення певного інтервалу мас і ключового механізму освіти; з іншого – планети виділялися ще й за ознакою наявності у них ядра [8], наявність якого залежить від їх характерного середнього хімічного складу. Мірою їхніх мінімальних мас може служити тривалість їх коагуляції, відхилення від гідростатичної рівноваги, за яке зручно прийняти висоту можливих (або спостережуваних у Сонячній системі) гір; можливість утримання воднево-гелієвої атмосфери. Всі перераховані фактори дозволили розділити планети на чотири основні класи: металеві, силікатні, крижані (включаючи їх гіганти) і воднево-гелієві [40, 44].

Моделювання внутрішньої структури субзірок привело до розуміння того, якого хімічного складу слід очікувати (а в Сонячній системі спостерігається) в атмосфері воднево-гелієвих планет [23–25]. Були проведені розрахунки на основі теорії квантової хімії, результатом яких було обґрунтовано понад 100 хімічних сполук, котрі можуть існувати в таких космічних тілах.

З самого початку вивчення обговорюваної проблеми до планетних систем відносилися не лише сформовані системи, а й протопланетні диски як вихідна стадія їх існування [10, 12, 14]. Тому останнім часом приділялася увага створенню алгоритму розрахунків для визначення параметрів протопланетних дисків за даними про розподіл енергії в спектрах (РЕС) зірок і субзірок, складовою частиною яких є їхні ГЧ надлишки. В результаті такої роботи були отримані параметри 10-и протопланетних дисків за даними про перші РЕС субзірок, виявлених в одній з найближ-

Public. 2017. Vol. 30. P. 98–100.

33. **Zakhzhay O.V., Miroshnichenko A.S., Kuratov K.S., Zakhzhay V.A., Khokhlov S.A., Zharikov S.V., Manset N.** IRAS 22150+6109 – a young B-type star with a large disc. Mon. Not. R. Astron. Soc. 2018. Vol. 477. P. 977–982.

34. **Захожай В., Кузьменков С.** Що таке планети? Одинадцять років по тому. Фізика та астрономія в рідній школі. 2017. № 6. С. 31–36.

35. **Захожай В.А.** 50 найближчих до Сонця зір і субзір. Астрономічний календар. 2019. Київ: Академперіодика, 2018. С. 239–248.

36. **Захожай В.А.** Планети ближайших к Солнцу звезд. Одесский астрономический календарь. 2019. Одесса: Астропринт, 2018. С. 184–190.

37. **Захожай В.А.** Проблема существования планетных систем. I. Методы и средства поиска. Вісник астрономічної школи. 2005. 4, № 2. С. 34–54.

38. **Захожай В.А.** Проблема существования планетных систем. II. Ожидаемые свойства и первые результаты поиска. Вісник астрономічної школи. 2005. 4, № 2. С. 55–72.

39. **Захожай В.А., Захожай О.В.** Диски вокруг ближайших звезд и субзвезд. Кинем. и физ. неб. тел. 2010. Т. 26, № 1. С. 3–30.

Література (продовження)

27. **Zakhzhay O.V., Zakhzhay V.A., Krugly Yu.N.** Catalogue of Planetary Objects. Version 2006.0. Proceedings of 13th Open Young Scientists' Conference on Astronomy and Space Physics. Kyiv National Taras Shevchenko University. P. 122–133.

28. **Захожай В.А., Захожай О.В.** Результаты предварительных расчетов энергетических спектров излучения субзвезд с плоскими дисками без центральной щели. Изв. ГАО в Пулкове. 2009. № 219. С. 119–124.

29. **Zakhzhay O.V., Zakhzhay V.A.** The SEDs of Circum-substellar Protoplanetary Disks. In: Pathways Towards Habitable Planets. Barcelona, Spain. 14–18 September, 2009. ASP Conference Series, Vol. 430, 2010. P. 560–563.

30. **Захожай В.А., Захожай О.В., Видьмаченко А.П.** Особенности моделирования тонких плоских дисков с центральными объектами в зависимости от их пространственного расположения. Кинем. и физ. неб. тел. 2011. Т. 27, № 3. С. 54–74.

31. **Zakhzhay O.V., del Burgo C. and Zakhzhay V.A.** Geometry of highly inclined protoplanetary disks. Advances in Astronomy and Space Physics. 2015. Vol. 5. P. 33–38.

32. **Kuratova A. K., Zakhzhay O. V., Kuratov K. S., Zakhzhay V. A., Miroshnichenko A. S.** Physical parameters of protoplanetary disk surrounding IRAS 22150+6109 young star. Odessa Astron.

чих областей зореутворення, що знаходиться у Верхньому Скорпіоні [45]. Ці роботи послужили основою і для інтерпретації ІЧ-надлишку, виявленого у зорі Ae/Be-Хербіга IRAS22150+6109, а в подальшому і визначення параметрів її величезного вперше виявленого диска [32, 33, 38, 46, 47]. Отримані результати якісно не суперечили результатам, отриманим за першим визначенням параметрів навколорядяних дисків, що їхній діаметр тим більший, чим більша маса центрального об'єкта [38, 39].

Були й інші виступи на конференціях і семінарах, тези яких, як правило, опубліковані, а матеріали або ще не опубліковані або готуються до публікації. Зокрема, ведеться робота з систематизації наявних даних про відкриті протопланетні диски і ІЧ-надлишки у близьких до Сонця зірок, метою яких є як пошук загальних закономірностей, так і визначення їх параметрів.

Підводячи підсумки 40-річної діяльності, слід відзначити таке. За часів Радянського Союзу даний напрям був піонерським і об'єктивно ініціатива виходила з харківської школи, до якої належу і я. Спочатку в ньому брали участь астрономи з Харкова, Ленінграда, Москви, Горького, пізніше – з Казані. Список приведених літературних джерел відображає учасників дослідження проблеми позасонячних планет у різний час. Він не є повним після відкриття екзопланет у середині 1990-х років, оскільки інтерес до цієї проблеми різко зріс, як і кількість астрономів, які почали проводити свої дослідження в цій області, що стала на сьогодні однією з основних.

Чому ми втратили лідерство в цій галузі в останні 20 років? На це є кілька причин. Основна з них – такі роботи ніяк не фінансувалися ні в Міністерстві освіти, ні в Академії наук України, вони були відомі в Росії, але їх не помічали в Україні. Розпочатий напрям не захоплювався ні фінансово, ні академічними або міністерськими преміями, наявність яких могла б привернути увагу наукової громадськості до нового напрямку досліджень. Хоча в кінці 1980-х років в Радіоастрономічному інституті АН УРСР і була така спроба, але розвал СРСР перешкодив цьому через недостатнє фінансування вже існуючих напрямків досліджень. Почати ж фінансування нового напрямку, для якого були потрібні мільйонні витрати (перш за все для створення

оптичного інтерферометра) ніхто не наважився навіть за підтримки такого іменитого радіоастронома, як С.Я. Брауде, котрий відгукнувся на ініціативу М.С. Кардашева про мою підтримку «просувати» ідею в Україні. Друга причина є похідною від першої: відсутність спостережних засобів в Україні не дало можливості підключитися до розпочатого практичного пошуку екзопланет, який став одним із основних завдань наземної і космічної спостережної астрономії.

Так чи є внесок національної астрономії в проблему існування планет у Галактиці? Є. Це розвиток теоретичних питань проблеми. Розпочаті в 1980-х роках широкомасштабні дослідження, розглянуті вище, не втратили актуальності і до теперішнього часу. По-перше, був правильно сформульований предмет досліджень – планети як космічні тіла не тільки Сонячної системи, а й Всесвіту в цілому. Перше їхнє визначення [8] і послідовне вдосконалення [21, 40–43] залишається актуальним, і в даний час триває робота над його модернізацією в зв'язку зі збільшенням спостережних даних про екзопланети. У загальній класифікації зоряних систем класифікації планет як космічних об'єктів також відведено певне місце [48]. По-друге, передбачена можливість існування планет біля зірок [9] не суперечить спостережним даним про їх поширеність із урахуванням «працюючих» методів пошуку екзопланет, які відкривають, в основному, коли площину їхніх орбіт орієнтовано на земного спостерігача. По-третє, протягом всього чотирьох десятиліть постійно відстежувалися теоретичні дослідження і з'являлися дані спостережень. Цей матеріал завжди аналізувався і узагальнювався в публікованих оглядах [11, 12, 37–40], матеріали яких доповідалися на наукових конференціях. За останні роки були підготовлені й видані навчальні посібники та підручники [49–51], в яких екзопланетам приділено особливу увагу. Вівся пошук закономірностей у відкритих планетних системах [39], покладено початок визначення параметрів дисків біля субзірок і зірок Ae/Be-Хербіга, нахилених до спостерігача під довільним кутом [32, 33, 45–47]. Перелічені напрями досліджень велися і самостійно, і в співавторстві, як видно з наведеного списку літератури, але ініціатором їх проведення пощастило бути мені. ■

Література

40. **Захожай В.А., Бабенко М.А.** Околосолнечное звездно-субзвездное окружение. II. Классификация и определения основных характеристик. Вісн. астрон. школи. 2012. 8, № 2. С. 108–118.
41. **Захожай В.А., Гнедин Ю.Н., Шахт Н.А.** Вклад Пулковской и Харьковской астрономических школ в развитие проблемы поиска и существования планетных систем в Галактике. Изв. ГАО в Пулковце. 2009. № 219, вып. 4. С. 111–118.
42. **Zakhozhay V.A., Gnedin Yu.N., Shakht N.A.** The contribution of Pulkovo and Kharkiv scientific schools in a problem of searches of exoplanets and dark satellites of stars. Astrophysics. 2010. Vol. 53, No. 4. P. 575–591.
43. **Захожай В.А.** Космические тела Галактики: классификация и эволюция. Вісн. астрон. школи. 2002. 3, № 2. С. 81–99.
44. **Захожай В.А., Бабенко М.А.** Ближайшие к Солнцу звезды и субзвезды: обзор исследований. Кинем. и физ. неб. тел. 2013. Т. 29, № 3. С. 21–47.
45. **Zakhozhay O.V., Zakhozhay V.A., Vidmachenko A.P.** Substars radii and effective temperature changes on protostellar and later stages of evolution. Proceedings of 15th Open Young Scientists' Conference on Astronomy and Space Physics. April 14–19, 2008. Kyiv National Taras Shevchenko University. 2008. P. 37–40.
46. **Kuratov K.S., Zakhozhay O.V., Miroshnichenko A.S., Zakhozhay V.A.** IRAS 22150+6190: A Poorly Studied Young Star. Odessa Astron. Public. 2015. Vol. 28. P. 34–38.
47. **Zakhozhay O.V., Miroshnichenko A.S., Kuratov K.S., Zakhozhay V.A., Khokhlov S.A., Zharikov S.V., Manset N.** The results of SED simulations for a young B-type star IRAS22150+6109. Proceedings of the conference 'The B[e] Phenomenon: Forty Years of Studies. ASP Conference Series. 2017. Vol. 508. P. 191–195.
48. **Zakhozhay V. A.** Hierarchical Structure of the Universe. Odessa Astronomical Publications. 2018. Vol. 30. P. 56–61.
49. **Андрієвський С.М., Кузьменков С.Г., Захожай В.А., Климишин І.А.** Загальна астрономія. Харків: ПромАрт. 2019. 524 с.
50. **Захожай В.А.** Вступ до астрофізики та космогонії: навч. Посібник. Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. 2012. 208 с.
51. **Захожай В.А.** Вступ до астрофізики та космогонії: підручник. Харків: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. 2017. 208 с.

Рис. 1. Володимир Захожай біля спеціально створеної установки Лабейрі (когерентна оптична установка) для пошуку екзопланет методом спекл-інтерферометрії. Астрономічна обсерваторія Харківського державного університету, 1979 р.

Володимир Захожай зі студентами й аспірантами (1995 р., 2002 р., 2003 р.)

«IAU100 NameExoWorlds» в Україні:

Назви зорю і екзопланету так,
щоб усім стало зрозумілим,
що це імена України в Космосі

Міжнародний проект «IAU100 NameExoWorld»

Ірина Вавилова

канд. фіз.-мат. наук,
зав. відділом позагалактичної
астрономії та астроінформатики
Головної астрономічної
обсерваторії НАН України,
м. Київ

Ігор Лук'яник

канд. фіз.-мат. наук,
заст. директора
Астрономічної обсерваторії
Київського національного
університету
імені Тараса Шевченка,
м. Київ

Міжнародний астрономічний союз у рамках святкування 100-річчя від часу свого заснування організував міжнародний проект «IAU100 NameExoWorld». Мета проекту – звернути увагу суспільства на усвідомлення свого місця у Всесвіті та заохотити до роздумів про майбутнє планети Земля. У рамках цього проекту кожна країна світу – член Міжнародного астрономічного союзу (МАС)¹ – мала можливість запропонувати власні назви екзопланеті та її материнській зорі², які можна спостерігати за допомогою невеликого телескопа на широті столиці кожної країни. Країни – члени МАС, серед яких є і Україна, – підтвердили свою участь у проекті на національному рівні (<http://www.nameexoworlds.iau.org/>). Представником України в проекті була Українська астрономічна асоціація (УАА) – громадська організація, яка об'єднує як професійних астрономів, так і людей, що цікавляться астрономією.

Згідно з умовами проекту і оголошеного конкурсу назви зорі та її екзопланети повинні мати тісний зв'язок з історією, наукою і культурою країни. Оскільки запропоновані назви можуть належати об'єктам, людям або місцевостям, які мають велике культурне, наукове, історичне чи географічне значення, то участь у цьому проекті стала гарною нагодою ще раз переосмислити нашу історію та культуру з точки зору визначення того, що заслуговує увічнення в назві небесного об'єкта. До конкурсу була залучена шкільна та університетська молодь з метою визначення імен для планетної системи через проведення тематичних занять з поглибленого вивчення історії та культури свого рідного краю, що сприяло вихованню молоді в дусі патріотизму та розширенню її світогляду. Важливо розуміти, що схвалені імена не замінять традиційні наукові позначення, але будуть визнані МАС як повноправні назви астрономічних небесних тіл та опубліковані із зазначенням авторства. Ці назви потім можуть використовуватися всіма бажаючими без будь-яких обмежень поряд із науковими позначеннями або замість них.

Обрані комітетом МАС екзопланети, ймовірно, є великими газовими гігантами, і всі вони були відкриті одним із двох методів виявлення: 1) транзитний метод – коли спостерігається, що планети проходять перед зорею та блокують частину світла зорі; 2) метод променевої швидкості – коли ретельне вимірювання спектра зорі виявляє, що воно коливається вперед і назад під впливом сили тяжіння планет. Саме транзитний метод був використаний лауреатами Нобелівської премії 2019 року з фізики Мішелем Майором і Дідьє Кело за відкриття «екзопланети, що обертається навколо зорі сонячного типу» ще в 1995 році (див. статтю Івана Крячка у цьому числі журналу «Світогляд»).

¹ МАС (IAU) – Міжнародний астрономічний союз – організація, яка об'єднує понад 13 500 професійних астрономів з більш ніж 100 країн світу. Місією МАС є сприяння та захист астрономії в усіх її аспектах, включаючи дослідження, спілкування, освіту та розвиток шляхом міжнародного співробітництва. МАС також виступає всесвітньо визнаним органом присвоєння назв небесним тілам та особливостям рельєфу поверхні на них. Заснований у 1919 році, МАС є найбільшою у світі громадською професійною організацією астрономів.

² Корисні посилання: «Що таке екзопланета?» <https://exoplanets.nasa.gov/what-is-an-exoplanet/about-exoplanets/>;

«Архів екзопланет NASA» <https://exoplanetarchive.ipac.caltech.edu/>

Членами Міжнародного комітету проекту «IAU100 NameExoWorlds» були: *Гільєм Англада-Ескуде*, Лондонський університет королеви Марії, Іспанія; *П'єро Бенвенуті*, колишній генеральний секретар МАС, Італія; *Джон Браун Пол Страчан*, Лондонський університет королеви Мері, Велика Британія; *Ліна Канас*, координатор ОАО МАС, Португалія; *Це-Йеунг Чеюнг*, колишній координатор ОАО МАС, Гонконг, Китай; *Дебра Ельмегрін*, обрана президентом МАС, США; *Ален Лекавельє де Етанс*, Інститут астрофізики, Париж, Франція (співголова); *Ларс Ліндберг Крістенсен*, прес-директор МАС, Данія; *Ерік Мамаєк*, лабораторія реактивного руху, Каліфорнійський технологічний інститут, США (співголова); *Едуардо Пентеадо*, керівник проекту «IAU100 NameExoWorlds», Бразилія; *Хорхе Рівєро Гонсалес*, координатор IAU100, Іспанія; *Гарет Вільямс*, Центр астрофізики Гарвард Смітсоніан, США; *Хітосі Ямаока*, IAU NOC, Японія.

17 грудня 2019 року на прес-конференції в Парижі (Франція) було оголошено назви 110+ екзопланет та зір, запропонованих у рамках проекту «IAU100 NameExoWorlds» і святкування 100-річчя МАС. У проекті брали участь 110+ країн, національні комітети яких організували конкурс для назв серед громадськості.

Загалом у цій безпрецедентній кампанії понад 780 000 людей запропонували та вибирали імена для кожної екзопланети та зорі, навколо якої вона обертається. Така активність свідчить, що проект «IAU100 Name ExoWorlds» привернув увагу світової громадськості, і люди охоче використовували цю захоплюючу можливість запропонувати значущі, творчі та унікальні назви систем екзопланет для своїх країн. Це лише другий момент в історії, коли міжнародний проект призвів до іменування зір та екзопланет.

Загалом, із 110+ країн надійшло 360 000 пропозицій щодо імен. Національний комітет кожної країни зводив свої пропозиції до списку національних кандидатів, які були представлені громадськості для голосування. Всього 420 000 людей проголосували за своїх бажаних кандидатів. Результати проекту матимуть тривале значення, оскільки назви-переможниці будуть використовуватися паралельно

но з існуючою науковою номенклатурою, яка зараховується особі, групі чи установі, що їх запропонувала.

Співголова Оргкомітету «IAU100NameExoWorlds» Ерік Мамаєк сказав: «Астрономічні спостереження за минуле покоління тепер виявили понад 4000 планет, що обертаються навколо інших зір – так званих екзопланет. Кількість відкриттів продовжує подвоюватися приблизно кожні півтора року, виявляючи чудові нові популяції планет, привертаючи увагу до нашої власної Землі та Сонячної системи. Більшість зір на небі, ймовірно, перебувають на орбіті власних планет – вони є скрізь. Серед астрономів та громадськості зростає зацікавленість присвоювати власні імена для інших небесних об'єктів Всесвіту, як це робиться для тіл Сонячної системи».

Міжнародний проект «IAU100 NameExoWorlds» був задуманий також із метою роздумів про те, як Землю потенційно сприйме цивілізація на іншій планеті. Оскільки МАС є організацією, відповідальною за присвоєння офіційних позначень та імен небесних тіл, то урочистості IAU100 у 2019 році були використані як особливий ювілейний привід.

Відповідні національні комітети, дотримуючись методології та вказівок, встановлених міжнародним комітетом «IAU100 NameExoWorlds», стали організаціями, відповідальними за створення умов для участі громадськості, поширення проекту в своїй країні та вироблення системи голосування.

Керівник проекту «IAU100NameExoWorlds» Едуардо Монфардіні Пентеадо зазначив: «Кампанія IAU100Name ExoWorlds надала громадськості захоплюючу можливість допомогти назвати понад 100 нових світів та їхніх зір, а також допомогти МАС створити продуману тему іменування для назв майбутніх екзопланет у цих системах».

Зазначимо також, що в рамках визнання 2019 року Міжнародним роком корінних мов в ООН носіям корінних мов було запропоновано відібрати імена/назви з цих мов, а кілька десятків вибраних імен саме й є корінною етимологією.

Деякі приклади переможних назв конкурсу «IAU100 NameExoWorlds» для екзопланет та їх зір подаємо нижче.

Австралія: HD 38283. Назви для зорі (Bubur) і екзопланети (Yan Yan) означають відповідно слово для дитини і слово для хлопчика мовою бун вуррунг, якою спілкуються в родинах аборигенів австралійської нації куліна, що займають південно-центральну Вікторію, Австралія.

У **Аргентині** переможну пропозицію подав учитель та лідер корінної громади Мокойт. Нові назви для планети (Naqaya) та зорі (Nosaxa) в системі **HD 48265** означають «брат-родич» (мається на увазі всі люди – як «брати») та весна (буквально, новий рік) відповідно у мокітській мові.

Австрія: НАТ-Р-14. Назва зорі – Franz, назва екзопланети – Sissi. Франц – персонаж з фільму «Sissi», що втілює австрійського імператора XIX ст. Роль грає актор *Карлхейнц Бьом*. Сіссі – персонаж з фільму «Sissi», з якою одружений Франц. Роль грає актриса *Ромі Шнайдер*. Імена пов'язані з австрійським фільмом 1955 року «Sissi», в основі сюжету якого – історія кохання між принцесою *Елізабет* та імператором *Францем Йосифом I*.

Болгарія: WASP-21. Назва зорі – Tangra, назва екзопланети – Vendida. Тангра – найвищий небесний бог, якому поклонялися прашури болгарів. Бендіда – Велика Мати, богиня фракійців. Її особливо шанували як богиню шлюбу і живої природи. Обидві назви пов'язані з іменами божеств від фракійської й ранньої міфології.

Буркіна-Фасо. Нові назви планети (Накамбе) та її зорі (Мухун) в системі **HD 30856** відносять до місцевих назв для відомих річок Буркіна-Фасо. Відповідно систему можна спостерігати у сузір'ї річки Ерданус (Річка).

Велика Британія: WASP-13. Gloas (зоря) – гельською мовою означає сяяти (як зоря). Cruinlagh (екзопланета) гельською означає кружляти (як планета навколо своєї зорі). Обрано терміни, що відносяться до фізичних процесів планети чи зорі гельською мовою, якою розмовляють на острові Мен, Велика Британія.

Ізраїль: НАТ-Р-9. Назва зорі – Tevel, назва екзопланети – Alef. Tevel означає Всесвіт (або все) і починається з літери Taf – останньої літери в івриті. Alef – перша літера в івриті, а також означає bull «бик». Слово «Алеф» використовується вже в Біблії (Второзаконня 7:13): «*і благословить плід утроби та плід землі твоєї, і хліб твій, і вино твоє, і елей твій, приплід биків твоїх і приплід овець твоїх, на землі, яку присягнув батькам твоїм дати тобі*». Вважається, що рукописна форма букви Alef відображає форму голови бика. Обидва запропоновані терміни, символічно пов'язані зі Всесвітом та його початком, подані івритом.

Індія: HD 86081. Bibhā – бенгальська вимова санскритського слова Vibha, що означає «яскравий промінь світла». Santamasa на санскриті означає «помутніння», що натякає на атмосферу екзопланети. Терміни з санскритської мови символізують фізичні умови зорі та її планет.

Ірландія. Імена міфологічних собак (Бран, Туйрен) із кельтської легенди «Народження Брана» для планети (Bran), що обертається навколо зорі **НАТ-Р-36** (Tuiren) у сузір'ї Canes Venatici (Мисливські собаки).

Італія: HD 102195. Flegetonte (Флегетто) – вогнева річка підземного світу з грецької міфології в італійській повісті «Божественна комедія» *Данте Аліґ'єрі* про загробне життя (перше видання 1321 р.) обрана як алюзія на вогненну природу зорі. Lete (Лета) – річка забуття, створена туманом (із грецької міфології в тій самій повісті), обрана як алюзія на газоподібну природу планети.

Йорданія. Назви стародавніх міст та заповідних територій на півдні Йорданії для екзопланети Петра, що обертається навколо зорі **WASP-80** Вадирум у сузір'ї Орла.

Канада: HD 136418. Обрано імена членів родини мовою індіанців крі (Cree), яка розповсюджена від Затоки Святого Лаврентія до Скелястих гір у Канаді, а саме Nikawiy (зоря) – означає «мати», Awasis (екзопланета) – означає «дитина».

Китай, Нанкін: HD 173416. Xihe (зоря) – богиня Сонця в китайській міфології, також назва астрономів і розробників календарів у стародавньому Китаї. Wangshu (екзопланета) – богиня Місяця в китайській міфології і богиня для тих, хто рушить на Місяць.

Латвія: HD 118203: Liesma (зоря) означає полум'я, а також ім'я персонажа з латвійської поеми «Staburags un Liesma» латвійського поета *Фрідріха Мальбергса* (1824–1907). Staburags (екзопланета) – ім'я персонажа з цієї самої поеми, також означає скелю з символічним значенням у літературі та історії.

Мадагаскар: HD 153950. Rapeto (зоря) і Trimobe (екзопланета) – міфічні персонажі, «гігантська істота» і «багатий огр», із малагасійських казок відповідно.

Малайзія. Назви дорогоцінних каменів малайською мовою для екзопланети Байдурі (опал), що обертається навколо зорі **HD 20868** Інтан (діамант) у сузір'ї Піч.

Непал: HD 100777. Для назв обрано національні символи природи Непалу, а саме Sagarmatha (зоря) – непальська назва найвищої вершини в світі (також відома як Еверест) і символ національної гордості Непалу; Laligurans (екзопланета) – непальський різновид квітки рододендрона – національного символу Напала.

Перу: HD 156411. Для назв обрано імена персонажів із повісті «Шлях до сонця» перуанського письменника *Авраама Вальдельмара* (1888–1919), а саме Inquill (зоря) і Sumajmajta (екзопланета) – імена подружжя з цієї повісті, причетних до трагічної історії кохання.

Польща: VD+14 4559. Для назв обрано імена персонажів та місць, пов'язаних із книгами польського фантаста *Станіслава Лема* (1921–2006), а саме Solaris (зоря) – назва науково-фантастичного роману «Соляріс» (1961 р.) про міфічну планету, Pırx (екзопланета) – вигаданий персонаж із його книг.

Росія: НАТ-Р-3: Dombay (зоря) – курорт Домбай у горах Північного Кавказу, оточений гірськими лісами з багатою дикою природою та ведмедами (зоря знаходиться у сузір'ї Великої Ведмедиці). Teberda – гірська річка Теберда в Домбаї зі швидким потоком води, що символізує швидкий рух планети навколо зорі. Назви символізують географічні особливості, пов'язані з природним заповідником Теберда в горах Кавказу.

США: HD 17156. Обрано назви річок у вододолі Бристольської затоки південно-західного штату Аляска. Nushagak (зоря) – річка поблизу Ділінгема, яка славиться диким лососем і яку полюбляють місцеві корінні громади; Mulchatna (екзопланета) – притока річки Нушагак.

Турція: WASP-52. Обрано назви найдавніших поселень та давні назви земель на Анатолійському півострові турецькою мовою. Anadolu (зоря) – прабатьківщина Туреччини, Göktürk (екзопланета) – назва, пов'язана з історичним походженням турецького народу, оскільки це була перша створена в Туреччині держава в 5 ст. н.е. Це також назва турецького штучного супутника Землі і є поєднанням двох слів, з яких «Gök» означає «небо».

Франція: HD 8574. Для назв обрано персонажі галлівської міфології у французькій літературі. Bélénos (зоря) – бог світла, Сонця та здоров'я; Bélisama (екзопланета) – богиня вогню, насамперед вогнища, металургії та скляних виробів.

Хорватія: HD 75898. Stribor (зоря), Стрибор – бог вітрів у слов'янській міфології, а також літературний персонаж у книзі «Priče iz davnine» хорватської авторки *Івани Брлич-Мажураніч*. Veles (екзопланета), Велес – головний слов'янський бог землі, вод та підземного світу.

Чилі: HD 164604. Назви пов'язані з міфологією морського узбережжя півдня Чилі, а саме, Pincoya (зоря) – це жіночий водний дух, який, як вважається, доставляє утоплених моряків на «Калеуш» (Caleuche), щоб вони могли жити в загробному житті; Caleuche (екзопланета) – великий корабель-привид, який вночі плаває морями навколо острова Хілоє.

Японія: HD 145457. Kamui (зоря) – слово мовою айну, що означає надприродне утворення, яке володіє духовною енергією. Chura (екзопланета) – слово мовою рюкюань/окінаван, що означає природну красу. Для назв обрано терміни, пов'язані із надприродною або природною красою, корінних японських мов Ainu and Ryukyuan/Okinawan.

Міжнародний проект «IAU100NameExoWorld» в Україні

Веб-сайт конкурсу в Україні: <https://www.mao.kiev.ua/index.php/ua/namexoworld-news-ua>.

Україні була виділена планетна система **HAT-P-15**, що знаходиться в сузір'ї Персея. Зоря у цій системі є жовтим карликом (тип G) і поки що недосяжна для спостережень наземними телескопами. Екзопланета HAT-P-15b була відкрита в 2010 році, знаходиться на відстані 0.0965 а. од. від зорі, є газовою планетою-гігантом з масою 1,94 мас Юпітера і орбітальним періодом 10,9 діб (<https://exoplanets.nasa.gov/exoplanet-catalog/1229/hat-p-15-b/>).

Відтак згідно з умовами міжнародного проекту «IAU 100Name ExoWorlds» Українська астрономічна асоціація оголосила конкурс на найкращі назви материнської зорі та її планети-супутника.

До Номінаційного комітету конкурсу в Україні увійшли: *Ірина Вавилова* – голова, Головна астрономічна обсерваторія НАН України; *Іван Андронов*, заступник голови, Одеський національний морський університет; *Кирило Безкорвайний*, Науково-популярний журнал «Куншт»;

Галина Железняк, Харківський планетарій ім. Ю. Гагаріна; *Вячеслав Захаренко*, Радіоастрономічний інститут НАН України; *Наталія Каблак*, Ужгородський національний університет; *Юрій Кононенко*, Міністерство освіти і науки України; *Ігор Лук'яник*, Київський національний університет імені Тараса Шевченка; *Михайло Лашко*, Клуб аматорів астрономії «Астрополіс»; *Людмила Марченко*, Дніпровський планетарій; *Тамара Мішеніна*, Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова; *Ольга Храмова*, Херсонський планетарій ім. Ю. Гагаріна; *Олександр Шульга*, НДІ «Миколаївська астрономічна обсерваторія»; *Любов Янків-Вітковська*, Національний університет «Львівська політехніка». Членом національного комітету був також *Володимир Захожай* (27.09.1952–06.10.2019), статтю якого про історію досліджень з пошуку екзопланет у тодішньому СРСР і в Україні можна прочитати у цьому числі журналу «Світогляд».

До Національної наглядової ради конкурсу в Україні увійшли: *Ярослав Яцків*, Українська астрономічна асоціація (президент); *Іван Дзюба*, Національна академія наук України; *Станіслав Довгий*, Національний центр «Мала академія наук»; *Василь Кремень*, Національна академія педагогічних наук, Товариство «Знання»; *Ірен Роздобудько*, письменниця.

Конкурс відбувався з 1 серпня до 30 вересня 2019 року. Остаточне голосування пройшло 25 листопада 2019 року. Номінаційний комітет, до якого входили представники наукових, освітніх і громадських організацій України, разом із членами Наглядової ради прийняли 30 листопада 2019 року остаточне рішення щодо трьох назв-переможниць, які й було надіслано як офіційну пропозицію від України до Номінаційного комітету міжнародного проекту «IAU100 NameExoWorld».

Нагадаємо правила для називання планет і зір, яких Номінаційний комітет попросив дотримуватися.

«Назви для зорі і планети треба надавати українською і в латинській транскрипції. Обґрунтування пишеться українською мовою і повинно містити короткий текст, що пояснює вибір для кожної назви (кілька речень).

Запропоновані назви можуть належати об'єктам, людям або місцевостям, які мають велике культурне, наукове, історичне чи географічне значення, що заслуговує увічнення в назві небесного об'єкта. Хоча це і не є обов'язковим, назви можуть бути тематично пов'язані з небом, астрономією, сузір'ям, в якому знаходиться планетарна система.

Пропонувати слід відразу дві назви – для екзопланети і для материнської зорі, які повинні бути пов'язані спільною темою.

Запропоновані назви в латинській транскрипції повинні мати довжину від 4 до 16 символів, включаючи пробіли та дефіси, переважно містити одне слово. Не допускаються образливі імена або назви, аналогічні або подібні вже існуючим назвам небесних об'єктів. Перевірити назви можна за адресами: назви астероїдів (http://www.minorplanetcenter.net/db_search/); назви галактичних і позагалактичних об'єктів (<http://cds.u-strasbg.fr/cgi-bin/Sesame/>); назви планет, карликових планет і супутників (<https://planetarynames.wr.usgs.gov/Page/Planets/>); назви зір (https://www.iau.org/public/themes/naming_stars/); назви екзопланет (https://www.iau.org/public/themes/naming_exoplanets/).

Крім того, не допускаються імена з комерційним змістом; імена людей, які відомі в основному завдяки своїй політичній, військовій або релігійній діяльності; імена людей, які померли менше століття назад; імена людей, що живуть нині; назви організацій, пов'язаних з процесом вибору імен; імена домашніх тварин; спеціально придумані імена; скорочення; імена, що містять цифри або знаки пунктуації (літери з акцентами допускаються).

Заявка повинна містити короткий (в одному-двох реченнях) опис теми, що логічно пов'язує запропоновані назви. Тема повинна бути досить широкою, аби в її ж рамках можна було знайти імена для інших планет, які можуть бути відкриті в цій же системі в майбутньому.

Запропоновані назви не повинні бути торговими знаками або іншою захищеною інтелектуальною власністю. Назви повинні супроводжуватися короткими описами. Національний комітет бере на себе зобов'язання перекласти короткий опис назв англійською (довжина не повинна перевищувати 100 слів).

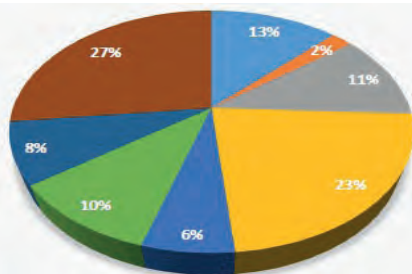
Упродовж конкурсу на розгляд Номінаційного комітету надійшло 99 пропозицій, з яких залишилося 73, які відповідають вищенаведеним правилам. Умовна класифікація пропозицій за тематикою та «адресна книга» конкурсантів подана в інформграфіці, а запропоновані імена – в таблиці (див. розворот).

Активність учасників конкурсу по населених пунктах України

- Вінниця
- Дніпро
- Київ
- Львів
- Одеса
- Рівне
- Харків
- Волосянка
- Житомир
- Красне
- Монастирська
- Писківка
- Снов'янка
- Пумань
- Горішні Плавні
- Івано-Франківськ
- Кривий Ріг
- Мукачево
- Полтава
- Сонячне
- Черкаси
- Горонда
- Ірпінь
- Лінці
- Нові Стрілища
- Прип'ять
- Ужгород
- Чернівці

Розподіл запропонованих назв зорі і екзопланети за тематикою

- УКРАЇНЬСЬКА МІФОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ
- УКРАЇНЬСЬКЕ НАРОДНЕ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО, ФОЛЬКЛОР
- МІФОЛОГІЯ/ІСТОРІЯ ГРЕЦІЇ ТА ІНШИХ КРАЇН, У Т.Ч. НАЗВИ, ПОВ'ЯЗАНІ З АСТРОНОМІЄЮ
- НАЗВИ ЗАГАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ВАЖКО КЛАСИФІКУВАТИ ЗА РУБРИКАМИ
- ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ
- ГЕРОЇ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ, ПІСЕНЬ, ФІЛЬМІВ, НАРОДНОГО ЕПОСУ
- ІМЕНА ВІДОМИХ ОСОБИСТОСТЕЙ, ПАМ'ЯТНИКИ, ПОДІЇ
- ВИДІЛЕНІ

Вибір назв-переможниць відбувався в 2 тури.

Спочатку згідно з правилами були відхилені пропозиції, які не відповідали вимогам конкурсу. Потім кожен член Номінаційного комітету відібрав 10 імен для зорі та екзопланети. Після підрахунку балів були залишені 5, причому назва, яка зайняла 1 місце у списку кожного члена комітету, отримувала 3 бали, друге місце – 2 бали і, відповідно, третє місце – 1 бал. Всі результати були зведені в таблицю, після чого був проведений остаточний підрахунок кількості балів по кожному відібраному варіанту назви зорі і екзопланети.

Перший етап голосування відбувався від 6 листопада до 14 листопада 2019 р. У голосуванні не брали участь *Кирило Безкоровайний*, ТОВ Науково-популярний журнал «Куншт», і *Юрій Кононенко*, Міністерство освіти і науки України, що викликало у нас певне здивування. Крім того, ми сподівалися на активнішу участь школярів у конкурсі завдяки залученню співробітників МОН України до поширення інформації про конкурс у закладах середньої освіти в областях України.

Результати 1 туру голосування (поруч із назвою вказано кількість отриманих балів від членів Номінаційного комітету)

Зоря	Екзопланета
Ярило (77)	Тризуб (108)
Оранта (61)	Сарматія (50)
Рутенія (57)	Воля (41)
Лада (55)	Рутенія (34)
Мавка (54)	Тая (32)
Кобзар (37)	Мавка (30)
	Говерла (27)
	Дніпро (27)
	Дивосвіт (21)

Оскільки такі назви як Сарматія/Рутенія та Говерла/Дніпро/Десна можуть бути тематично об'єднані, як і те, що переможні назви для система «зоря + екзопланета» мають сильний розкид, то для 2-го туру було запропоновано більше ніж 5 назв.

Голосування у другому турі відбулося за такою ж системою оцінювання. Тур тривав від 14 до 17 листопада. Для голосування було запропоновано об'єднані назви (кількість балів, які отримали назви в 1 турі, вирішено було не розголошувати, щоб не упереджувати вибір, – про них знали тільки автори цієї статті).

Пропозиції для назв зорі і екзопланети у 2 турі голосування (в алфавітному порядку)

Зоря	Екзопланета
Kobzar	Hoverla/Dnipro
Mavka	Mavka
Oranta/Lada	Rutenia/Sarmatiya
Rutenia	Taja
Yarylo	Tryzub
	Volia

Членам організаційного комітету було запропоновано проголосувати тільки за три назви зорі і екзопланети, з яких будуть обрані назви-переможниці (I, II, III місця). При цьому важливим залишилося правило, щоб назва системи «зоря + екзопланета» мала певну логіку зв'язку назв.

Назви-переможниці конкурсу (2 тур, у дужках вказано кількість отриманих балів)

Зоря	Екзопланета
Oranta/Lada (19)	Тризуб (23)
Yarylo (17)	Mavka (18)
Kobzar (14)	Taja (9)

Обговорення тривало до 21 листопада 2019 р. за участі членів Наглядової ради, а саме – обрати найбільш логічну пару назв «зоря + екзопланета» (наприклад, «Yarylo-Taja, Lada-Tryzub, Kobzar-Mavka, Kobzar-Tryzub» тощо) та, можливо, вжити такий принцип, як зоря – жін. роду, екзопланета – чол. роду, або зоря – чол. роду, екзопланета – жін. роду. У обговоренні взяли участь і члени Ради УАА, які проголосували більшістю за назву «Yarylo+Taja» на своєму засіданні від 15 листопада 2019 р.

Остаточні результати голосування:

I місце: Oranta+Tryzub, загалом 56 балів (26 балів за назву Oranta для зорі і 30 балів за назву Tryzub для екзопланети);

II місце: Kobzar+Mavka, загалом 39 балів (16 балів за назву Kobzar для зорі і 23 бали за назву Mavka для екзопланети);

III місце: Yarylo+Taja, загалом 35 балів (23 бали за назву Yarylo для зорі і 12 балів за назву Taja для екзопланети).

29 листопада 2019 р. ці переможні імена було надіслано до Міжнародного номінаційного комітету з необхідними обґрунтуваннями (див. таблицю мовою оригіналу).

Назви «Кобзар» і «Ярило» співпали з назвами малих тіл Сонячної системи, що вже були надані астероїдам №2427 «Кобзар» (див. зокрема https://uk.wikipedia.org/wiki/2427_Kobzar) і №2273 «Ярило» (див. зокрема https://uk.wikipedia.org/wiki/2273_Yarilo). Переможця конкурсу для назви системи «Оранта + Тризуб» було відхилено згідно з прави-

лом конфлікту інтересів (голова Номінаційного комітету). А от щодо назви «Оранта», то тут розгорнулася справжня інтрига, причини якої нам так і не вдалося зрозуміти, але вони в межах припущень, які видно з переписки (подаємо мовою оригіналу для тих, кому цікаво).

Едуардо Пентеадо. 1 грудня 2019 р. 19:34:47 «Dear Irina,

The referees raised a concern regarding the winning name Oranta. Perhaps you could provide some clarification? Would Oranta be the Virgin Mary herself or a symbol? The prayers are directed to Oranta? The most detailed information you provide, the best it is for the referees to understand exactly *what the name means*.

Regarding the other proposals, Kobzar and Yariilo are already taken to name asteroids. Those are the reasons why I was asking for a 3rd and 4th backups, and it would still be great if you could send them.

Thank you very much. Best wishes, Eduardo».

Наведемо деякі думки з нашої переписки «мозкового штурму» від 1 грудня 2019 р. після того, як лист від Едуардо Пентеадо о 20:04:51 було розіслано членам Номінаційного комітету і Наглядової ради:

Ярослав Яцків: 20:36:38 «Складне питання, майже тупикове: ми не подумали над загальним значенням цього слова – можна згадати Оранту в Софійському соборі. Забули також про назви астероїдів ... Будемо думати, як вийти з цього положення».

Любов Янків-Вітківська: 20:42:21 «Оранта для мене – це Молитва. Так у нас називають ще й образ Матері Божої у певній позі, де вона знесла руки догори – в молитві. Якщо ж журі проти, тоді, думаю, можна запропонувати Оранту змінити на Мавку, а Тризуб залишити».

Іван Андронов: 20:44:52 «Не дуже розумію, на що зараз впливають наші думки. Конкурс проведено. Оранта співзвучна із єгипетським Богом Сонця Ра. Це – український символ, який не повинен бути християнським (в ІАУ країні з різними релігіями). За звучанням "Л, М" звучать лагідніше (напр., авто "Лада", а не "Жигулі"), ніж впевнено: агРесивне Р. Втїм, Ра є і в назві Ук_Ра_їна. Отже, можна розширювати обґрунтування назви Оранта.

Winning name of host star / Citation for host star name Winning name of exoplanet / Citation of exoplanet name		Brief summary of naming theme	Name of person/group who proposed the winning names
Oranta	The name of Oranta is close and familiar to the Ukrainian people from ancient times as the patroness of Slavic territories, the great defender of Ukraine, the spiritual mentor of the Ukrainian people.	The Tryzub (exoplanet) embodies one of the original rice inherent of the Ukrainian people, and the Oranta (star) acts as their patroness and defender. The names of exoplanets can be following as Bulava, Pysanka, Didukh etc.	Irina Vavilova (Oranta + Tryzub). The name of Oranta as a star was also proposed by Oksana Zhykol. The name of Tryzub as an exoplanet was also proposed by Veronika Lobanska.
Tryzub	The most famous ancient symbol of Ukraine, which is known in the times of Kyivan Rus' (from the late 9th to the mid-13th centuries). This symbol was minted on the coins of Prince Volodymyr the Great from 979 to 1015. Today it is one of the state symbols Ukraine (Small Coat).		
Kobzar	Kobzar in Ukrainian means a bard, who along with singing plays on a musical instrument, kobza. In the contemporary Ukrainian the word is being more associated with the famous Ukrainian series of poetic literary works and for which Taras Shevchenko was given the same nickname "Kobzar".	The both names are personifications of the Ukrainian art (literature, music).	Kachanovska Tetyana (Kobzar, star). Andronov Ivan, Pshenychnyj Volodymyr, Voloshyn Sergij (Mavka, exoplanet). The name of Mavka as a star was also proposed by Yurchak Ganna, Galukh Viktor, the creative team of the perverted dome film "Leo: Great Drive", and Datsenko Kseniya.
Mavka	Mavka is a type of female spirit in Ukrainian mythology. Mavkas are depicted in the Ukrainian literature, most notably in "The Forest Song" by Lesia Ukrainka and "Shadows of Forgotten Ancestors" by Mykhailo Kotsiubynsky.		
Yarylo	Yarylo (alternatively Jarilo, Iarilo, or Gerovit) is a Slavic god of vegetation, fertility and springtime. Yarylo was a son of the supreme Slavic god of thunder, Perun, his lost, missing, tenth son, born on the last night of February, the festival of Velja Noć (Great Night), the pagan Slavic celebration of the New Year.	Yarylo is the God of the spring sun, the blossoming of nature, fertility, passion, the source of life-giving sunlight. Taja is the only one of the gods of irea who could capture the heart of the god Yarylo.	Dubovyk Andrij (Yarylo + Taja). The name of Yarylo as a star was also proposed by Levchenko Dionis and Voloshin Sergij.
Taja	Taja is a wife of Yarylo.		

**Запропоновані назви зорі і екзопланети
в рамках національного конкурсу «IAU100 NameExoWorld»
(подається мовою оригіналу зі скороченими поясненнями)**

Зоря	Пояснення	Екзо-планета	Пояснення	Автор
УКРАЇНСЬКА МІФОЛОГІЯ, ІСТОРІЯ				
Лада (Берегиня, Коляда, Мокоша)	Богиня любові, шлюбу, мати Сонця	Триzub	Стародавній символ, відомий з часів князя Володимира	Вавилова Ірина, м. Київ
Hors	Друга назва для бога Сонця	Perun	Перун — головний бог грому й блискавки, володар Неба, оживляє все, подаєць дощу	Васильківський Ігор, м. Львів
Jarylo	Давньоукраїнська назва світила, бога Сонця	Oriana	Оріана — давня гунська назва своєї батьківщини, сучасної частини території України	Левченко Діоніс, м. Вінниця
Jarylo	Бог весняного сонця, розквіту природи, родючості, пристрасті. Джерело життєдайних сонячних променів	Taja	Дружина Ярила. Єдина з ірійських богів, що змогла полонити серце Ярила	Дубовик Андрій, м. Полтава
Yarilo	Бог в славянській міфології, символ весняного сонця.	Mavka	Цей лісний дух є недружнім для людей, якою, ймовірно, і є планета НАТ-Р-15b.	Волошин Сергій, м. Київ
Viha	Віха — назва старовинного обряду, язичницького свята Сонця у кульмінаційний період висоти його над горизонтом	Vih	Vix (vixa) — це одна з давніх українських назв комети.	Лашко Михайло, м. Київ
Ruthenia	Древня назва України	Sarmatia	Поетична назва козацької України	ГАО НАН України, м. Київ
Oranta	Зображення Богоматері, у т.ч. у Софійському соборі в Києві. Може бути замість імен богинь Лада, Берегиня, Коляда, Мокоша	Tryzub	Назва зорі — міфологічна богиня, а планети — символи України, які вона захищає (Триzub, Булава, Дідух, Писанка)	Вавилова Ірина, м. Київ
Khoryv	Хорив - один із легендарних князів-співзасновників столиці України; його ім'я пов'язують з язичницьким богом сонця Хорсом	Kolyada	Коляда - давньослов'янське свято, яке знаменувало "коло сонця" - початок нового року від зимового сонцевороту	Світлична Олександра, с. Снов'янка, Чернігівська обл.
Kobzar	Literally the 'kobza player' or 'minstrel,' it's also originally the collection of poems by the great Ukrainian poet Taras Shevchenko	Ruthenia	Ruthenia is an exonym, originally used in Medieval Latin as one of several designations for the lands of Kievan Rus'	Качановська Тетяна, м. Київ
Герої Небесної сотні	Герої, які поклали життя на вівтар людської гідності, честі та свободи	Триzub	Найвпізнаваніший символ України. Сучасний герб України та Київської Русі	Лобанська Вероніка, м. Дніпро
Ukraina-Star	Так підтвердимо належність зорі до країни. Ця назва — прийнятна для всіх громадян — "там є наша зірка"	Kyiv-Capital	Просвітницька функція назви країни та її столиці — гордість для нашого народу	Древіцька Оксана, м. Київ
УКРАЇНСЬКЕ НАРОДНЕ МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО, ФОЛЬКЛОР				
Drymba	Дримба - відомий старовинний український (гуцульський) музичний інструмент. Надзвичайно оригінальний та самодостатній у звучанні	Warga	Синонімічна назва Дримби старовинного етимологічного походження	Протас Олександр, м. Київ
Пектораль	Бо це дуже гарна назва	Намисто	Бо це дуже гарна назва	Паніна Марія, м. Дніпро
МІФОЛОГІЯ/ІСТОРІЯ ГРЕЦІЇ ТА ІНШИХ КРАЇН, у т.ч. АСТРОНОМІЧНІ НАЗВИ				
Stellaricon	Stellaricon (Стелларікон) – від слів: stellar – зірка та icon – зображення, знак, ікона	Mestor	Mestor (Местор) – син Персея і Андромеди (екзопланета НАТ-Р-15b знаходиться у сузір'ї Персея)	Юрловський Олексій, м. Київ
Майя	На честь давнього племені, яке залишило багато таємничого			Немеш Сергій, м. Київ
Mestor	Грецьку міфологію використовував Клавдій Птолемей, у т.ч. для сузір'я Персея. Местор — на честь сина Персея, царя Мікен	Hypothoe	Дотримуючи принцип Клавдія Птолемея та назви зірки, вірно назвати екзопланету на честь єдиної дочки Местора — Гіппотоя	Колесников Максим, м. Вінниця
Demrush	Це перський бог Великан і в нашій сонячній системі, крім Землі, всі планети названі на честь грецьких богів	Persian	По-перше, це назва сильного народу. По-друге, якщо ця планета знаходиться в сузір'ї Персея, то чому б її так не назвати.	Фурман Анастасія, м. Львів
Samos (Самос)	Назви — частина давньогрецької міфології: Ікар не долетів до Сонця і потонув недалеко від острова Samos (Самос)	Icaria (Ікарія)	Icaria (Ікарія) – острів, який отримав свою назву по імені Ікара, який загинув через власну необачність неподалік від о. Самос	Лавриненко Євгеній, смт Писківка, Київська обл.
Alkej	Алкей у давньогрецькій міфології був сином Персея	Amphitriion	Амфітріон — син Алкея, один із численних епітетів Зевса (або ж Юпітера), а планета є газовим гігантом як Юпітер	Ребриш Олександра, м. Харків
Erione	У грецькій міфології Еріона — богиня, що заспокоює і полегшує біль	Aceso	У грецькій міфології Акесо — богиня зцілення і процесу загоєння недуг; дочка Епіоні	Моторко Віра, м. Рівне
Atheros	Іспанське слово. Використовується в серіалі «Stargate Atlantis»	Avroh	Переклад із узбецької «Примара», як планета — газовий гігант	Кондзелко Зеновій, смт. Нові Стрілища, Львівська обл.
Helios	Бог сонця	Selena	Сестра Геліоса, уособлення Місяця в грецьких міфах	Яковенко Марина, м. Кривий Ріг
Катерина		Зевс		Швєць Максим, м. Ужгород
Romanum Invicta	Фанат Римської імперії	Romanum Aeterna	Фанат Римської імперії	Железнік Мартін, м. Ужгород

НАЗВИ ЗАГАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ, ЩО ВАЖКО КЛАСИФІКУВАТИ ЗА ТЕМАТИКОЮ

Фаворія	Від слова фаворит	Футурія	Від слова футуризм	Постоловський Альберт
Wells (Уелс)	На честь письменника-фантаста Герберта Велса (Herbert George Wells) та його книги "Невидимець"	A.S.B.K.	Саме у 2010 р. відкриття планети, у Дубає за проектом Едріана Сміта був збудований найвищий на Землі хмарочос Бурдж-Халіфа (Burj Khalifa) - A.S.B.K (скорочено від Adrian Smith Burj halifa).	Гамурарь Олена
Kaluna (Kalyna)	Composite character that can be associated with snowball tree - ukranian symbol and moon. Also associated with famous ukranian singer LUNA	Rotator	Palindrome, that not only shows plant's movement, but also contains one of the very first words: ukranian baby can say - 'tato' (father)	Мирон Єкатерина
Emerald Lagoon	Тому що планета має смарагдові смужки, а смарагдовий асоціюється з блакитною лагуною	Sea Bay	В продолжение темы с лагуной можно экзопланету назвать как Морская Бухта (в Украине два моря! и много рек, озёр)	Богославец Ксенія, м. Одеса
Cheese Ball	Зірка схожа на кульку смаженого сиру — такого ж яскравого кольору та дуже гаряча	Mint Ice Cream	У продовження теми про лагуну планету можна назвати Морська Бухта, адже в Україні два моря і багато рік, озер	Катков Роман, м. Одеса
Нескорена		Неподоланна		Василенко Максим, м. Київ
Amurofella	Деякі роки тому це слово з'явилося у моєму сні, але познало невиліковну хворобу	Amurofella	Поєднання двох слів латиною, а саме "ofella" (шматочок) та "amor" (любов)	Шульженко Дарина, м. Одеса
Dolia	Дуже символічно буде, якщо нашої "Воля," усміхнеться "Доля."	Volia	"Воля" - це Україна. "Воля" — це визнання минулого, пріорітет теперішнього і спадок для майбутнього	Сірий Дмитро, м. Житомир
Tessa	Жіноче ім'я для зірок дуже актуально, на мій погляд	Goddess	Планета схожа на чарівну богиню	Сорока Олександра, м. Івано-Франківськ
Fonte	Італійською fonte — джерело. Зоря - джерело тепла та енергії	Grande	Італійською grange — великий. Планета є газовим гігантом	Ткаченко Антоніна, м. Київ
Arkus	З латинської -- веселка. Це щось яскраве і недосяжне.	Nety	Нету	Мельник Тетяна, м. Київ
Slava	Те, чого ми найбільше потребуємо, чого нам не вистачає	Volia	Поєднання України, Гімну, постійного прагнення і боротьби	Сірий Дмитро, м. Житомир
Elexiria	Ми шукаємо елексир молодості. А, може, таємниця на новій планеті?	Elexir	Ми шукаємо елексир молодості. А, може, таємниця на новій планеті?	Баран Ігор, м. Чернігів
Elige Semita	З латини — "обирайте шлях"	Merkis	З латини — ціль, мета. Щоб йти до неї	Хархаліс Катерина, м. Ужгород
Parus	Добре звучить :)	Chart		Глухов Павло, м. Ужгород
Nivelir	Класна назва	Hala	Мені подобається	Малеш Олександр, м. Ужгород
Buchachelo	Ця назва асоціюється з найкращими людьми планети	Dimitron	Подобається	Бучак Дмитро, м. Волосянка
Аксіолія	Філософська назва: аксіологія - роздуми, стосовно природних цінностей та їх місця в житті людини, цінувати все, що є навколо нас	Фелікс	З латини означає "щасливий". Бажаю всім бути щасливими, адже щастя завжди всередині нас	Запара Артем, м. Ужгород
Quintessence	П'ятий елемент, що його протиставляли чотирьом земним елементам: воді, вогню, землі, повітрю — як основний елемент небесних тіл	Elipsoid	Геометрична фігура — аналог форми нашої планети	Гренцера Віктор, м. Ужгород
Tor	This is the name of the star	Kravar	This is the name of the planet	Голубка Дмитро, м. Ужгород
Beregszas	Why not	Rese	Why not	Мороз Ольга, м. Ужгород

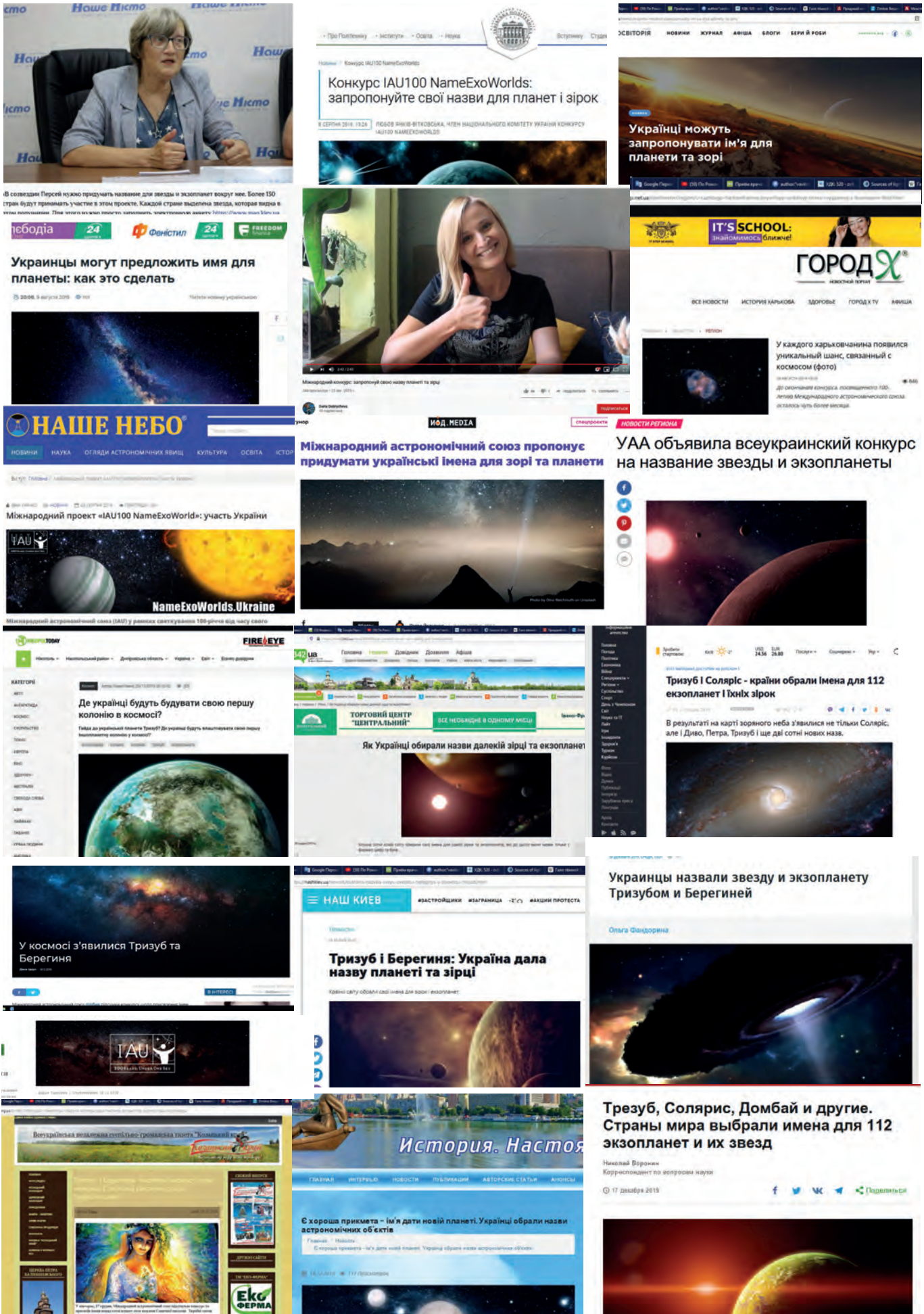
ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

Polissya	Polissya - історичний регіон на півночі України від Волинської до Сумської області, який до сьогодні зберіг українську ідентичність	Volyn	Volyn' - історичний регіон України, половину якого займає Полісся, котрий об'єднує повністю Волинську і Рівненську, західну частину Житомирської та північну частину Тернопільської і Хмельницької областей	Перебенесюк Віктор, м. Київ
Dnipro	Ріка, з якою безпосередньо пов'язана вся історія України	Desna	Один з найбільших притоків Дніпра. Відкриті в майбутньому планети біля цієї зорі можуть отримати назви інших притоків Дніпра	МКЗК "Дніпровський планетарій", м. Дніпро
Poltava	Полтавська говірка склала основу літературної мови	Dnipro	Дніпро - це символ України	Островський Аполлінарій, м. Львів
Shvydkar	Просто гарно звучить. Прослуховується "Ікар"	Dykanka	Із Гоголя: "Вечори на хуторі біля Диканьки"	Міняйло Віктор, м. Київ
Оранга	Оранга - древній символ України, сакральний центр Києва з її зображенням у Софійському соборі; духовна заступниця і покровителька українського народу	Hoverla	Говерла - найвища вершина України, найвище місце під українським небом. Ми можемо дати можливість «піднятися» Говерлі за межі Сонячної системи. Цікаво буде споглядати із земної Говерли метеорний потік Персеїди, з усвідомленням того, що десь там - у сузір'ї Персея є планета Говерла	Жикол Оксана, м. Київ

ГЕРОЇ ЛІТЕРАТУРНИХ ТВОРІВ, ПІСЕНЬ, ФІЛЬМІВ, НАРОДНОГО ЕПОСУ

Mavka	Мавка — це таємнича прекрасна істота, яка підтримує життя в світі, в якому існує	Dyvovsit	Таємнича планета, яка знаходиться на недосяжній, на даний час, відстані від Землі, може бути дивним і чарівним світом, в якому існує дивне фантастичне, на наш погляд, життя	Даценко Ксенія, м. Київ
--------------	--	-----------------	--	-------------------------

Зоря	Пояснення	Екзо-планета	Пояснення	Автор
Galia/Galya	Ім'я, поширене у народних піснях	Ivanko/Iwanko	"Несе Галя воду, коромисло гнеться / За нею Іванко як барвінок в'ється"	Синиця Іван, с. Сонячне, Сумська обл.
Balerion	Ім'я найвеличнішого дракона Таргарієнів, персонаж циклу романів "Піснь льоду і вогню" Дж. Р. Мартина. "Дракон був настільки великий, що тінь його могла накрити ціле місто".	Valyria	Назва землі у світі циклу романів "Піснь льоду і вогню", де народились дракони, наймогутніша імперія	Орешко Ольга, м. Одеса
Mavka	Головна героїня "Лісової пісні" Лесі Українки; дух Марічки, героїні фільму "Тіні забутих предків", а також дуже поетичний фольклорний персонаж	Lukash	Лукаш - коханий Мавки, один з головних героїв драми-феєрії Лесі Українки "Лісова пісня"	Творчий колектив повнокупольного фільму "Лео: великі перегони", м. Київ, м. Дніпро
Мастер	Великий роман Булгакова: дві нерозлучні зірки -- Майстер і Маргарита	Маргарита	Любов -- сила, що править світом	Агієнко Ольга, м. Чернівці
Гільгамеш	В месопотамському Епосі Гільгамеш — правитель міста, який шукав безсмертя після смерті свого відданого друга	Innap	Іштар — богиня любові і війни, яка закохалась в Гільгамеша в пропонує йому взяти її заміж. Він відмовився і через це вона намагалась помститись. Якщо так назвати планету, то получится, що вона постійно навколо нього "закохано" кружляє	Карташов Сергій, м. Івано-Франківськ
Eneida	Поема "Енеїда" І.П. Котляревського	De libertate	Вірш "De libertate" Г. С. Сковороди, де тлумачиться питання про вольності в моральному і в політичному плані	Шавлак Володимир, м. Горішні Плавні
Мавка	Героїня "Лісової пісні" Лесі Українки			Галух Віктор
Томор (Tomor)	Уява мене перенесла на єдину планету системи Томору, і враз мені стало так холодно, хоч був літній день. Виявляється, тепла доходить так мізерно мало, що можна вмерти від холоду, і блимнула думка — Томор, буквально: то є мор для всього живого.	Цезар (Cisar)	Я уявив цю планету зблизка, і мене вразила царська розкіш та велич цієї надпланети і ніяким словом, аніж царським її назвати неможливо. Планета Цезар, дійсно, несе божественне начало, бо має мало матеріального ґрунту, десь біля ядра, а набагато більше духовного газоподібного стану	Баранівський Олександр, м. Київ
Lace	Ця назва яскраво підходить до назви зорі	Firefly	Є такий серіал, де показано всю суть галактики	Фрінцко Ростислав, с. Лінці, Закарпатська обл.
ІМЕНА ВІДОМИХ ОСОБИСТОСТЕЙ				
Puluj (або Ivan-Puluj)	На честь Пулюя Івана Павловича, українського фізика та електротехніка, винахідника, перекладача, громадського діяча	Ruthenia	Одна з назв українських земель Русі; вживається для позначання України, справжнім патріотом якої був І. Пулюй	Качановська Тетяна, м. Київ
Georgy Voronyi	Георгій Феодосійович Вороний (28.04.1868–20.11.1908) – видатний український математик, один з творців геометрії чисел. Його роботи є початком сучасної аналітичної теорії чисел	Ivan Puluj	Пулюй Іван Павлович (02.02.1845 – 31.01.1918) — український фізик і електротехнік, отримав перші високоякісні світлинки застосуванням X-променів. Основоположник науки про рентгенівські промені. Переклав українською мовою підручник з геометрії для українських гімназій, хоч на той час таких гімназій ще не було. Розробляв основи концепції національної освіти, працював над словником української технічної термінології. В співтворстві з Пантелеймоном Кулішем та Іваном Нечуй-Левицьким зробив перший переклад українською мовою Нового та Старого Завіту	Колесник Тетяна, м. Київ
Sofiya Kyivska	Софія Київська є одним з найвідоміших древніх культурно-духовних та наукових центрів в Європі. Древній пам'ятник нетлінної спадщини України	Khreshchennya Kyivskoyi Rusi	Християнські цінності є фундаментальними для українського народу, найпростіші ідеали- добра, любові, милосердя з давніх часів формували світогляд народу і сучасного цивілізаційного утворення Європи в цілому	Гарашенко Максим, м. Київ
Larkos (Larcos)	На честь Лариси Косач - відомої української письменниці, поетеси, драматурга, перекладача, літературного критика, фольклориста з особливим потужним стилем інтелектуального мислення	Преміс (Premis)	Слово "преміс" у словнику рідкісних українських слів означає "передумова", "засновок", "твердження", "посилання" (М. Грушевський; І. Франко). Так, відвага й рішучість українців під час Євромайдану 2014 р. вразили весь світ й назавжди змінили його	Шовкова Олена, м. Рівне
Kotlyarevskiy	Цього року ми святкуємо 250 років від дня народження Івана Петровича Котляревського	Aeneas	На честь головного героя першого масштабного твору, який був написаний розмовною українською мовою	Горобець Віктор, с. Красне, Харківська обл.
Roxolana	Ім'я однієї з найбільш відомих українок, дружини османського султана Сулеймана I. У Середньовіччі в турецьких та європейських документах терміном «Роксоланія» називали Україну та вихідців з неї	Selim	Син Роксолани	Паламарчук Сергій, м. Одеса
Choven-Iwan Franko	На честь Івана Франка - великого українського письменника "Хто ти, човне? Що ти, човне? Відки і куди плывеш? І за чим туди шукаєш? Що пробує? Чого ще ждеш?" І повзе ліниво човен, і воркоче, і бурчить: "Відки взявся я - не знаю; чим прийдеться закінчить Біг мій вічний - тож не знаю. Хвиля носить, буря рве..."	Sofiya Kyivska	Софія Київська - перлина світової архітектури, видатна пам'ятка давньоруського зодчества XI ст. Національна спадщина (ЮНЕСКО)	Пшеничний Володимир, м. Київ

Заголовки окремих ЗМІ про об'яву і результати конкурсу

**Автор назви «Берегиня» для зорі:
Оксана Василівна Жикол**

Народилася 18 серпня 1976 року в місті Києві. За національністю українка. З 5-ти років відвідувала різноманітні творчі гуртки: образотворче мистецтво, гра на цимбалах та гітарі, театральний гурток. Співала в дитячому хорі «Щедрик» (солістка). Самостійно оволоділа грою на фортепіано. З дитинства проявляла здібність до написання музичних та художніх творів. Завжди цікавилася мистецтвом у всіх його проявах, а також природничими науками, такими, як біологія, географія, сейсмологія, гідрометеорологія і астрономія.

Готувалася вступити до Національного університету «Києво-Могилянська академія» на факультет природничих наук (Екологія), та прагнення реалізувати свій творчий потенціал і талант композитора змусили мене відмовитись від цієї ідеї.

Навчалась у ВНЗ «Театральна студія». Брала участь у різноманітних музичних та театральних виставах.

На власному життєвому досвіді переконалася, що самоосвіта є найбільш ефективним способом отримання знань, оскільки такий спосіб позбавлений будь-яких рамок, обмежень, режимів і т. ін., а це є надважливою умовою для особистого розвитку людини та всебічного розвитку творчої особистості.

Маю тверду і чітку громадянську позицію. Була учасником Помаранчевої революції та активним учасником Революції Гідності (нічна варта). Люблю подорожувати, обожнюю природу і тварин.

Якщо Кобзар, Ярило є в назвах астероїдів, то що було ще в парі з назвою Мавка? "Тая" особисто у мене викликає асоціацію із донькою однієї із колег, але чомусь не поєднується із загальноукраїнським ім'ям-переможцем. Як назва однієї з планет у першій десятці – чому б ні? Як і Анна, Лідія, Катерина, Ірина, Галина, Олена, Тамара, Марія, Лариса, Людмила ... Втім поки що інші планети не називаємо».

Ірина Вавилова: 20:51:50 «Якщо не знайти пояснення Оранти (що задовольнить журі – авт.), можна пропонувати назву Лада для зорі (заміна християнського символу на ім'я язичеської богині, але боюсь, що іменем Лада теж щось названо було. Мені потрібно дивитися результати 1-го туру (я, здається, той лист розсилала), бо в 2-ому турі із того, що залишилося, тобто 4-те, – це Рутенія/Сорматія. І та і інша назви може бути з Тризубом, якщо залишати назву Тризуб, або підбирати щось інше.

Щодо Мавки – я не проти, але в мене Мавка завжди асоціювалася зі смертю маленьких дітей. Те, що *Леся Українка* це ім'я увічнила, то добре. Ігор Васильович (Лук'яник – авт.) колись казав, що замість Мавки можна новий синонім поставити – Нова пошта (хіба що лісова), але то вже таке...».

Ігор Лук'яник: 20:49:00 «Лада вже є. Черних назвав. (астероїд №2832, див. зокрема https://uk.m.wikipedia.org/wiki/2832_Лада).

21:03:15 «Оранта – символ материнства. Обіграти роль жінки в українській традиції і культурі. Жінка захисниця. Княгиня Ольга. Либідь – сестра». 21:33:03 «Можна ще додати звідси <https://www.facebook.com/livingcitykyiv/videos/884542175222207/>.

21:51:23 «Ще ось цікаво. Виявляється, пам'ятник на Майдані також можна включити в пояснення <https://holonist.livejournal.com/782122.html>».

Ірина Вавилова: 21:20:34 «Знайшла в англ. Вікіпедії. Може взяти звідси – тут мова йде саме як про символ і молитву: "The image is considered as one of the greatest sacred symbols in Ukraine, a palladion defending the people of the country. It has been called an "Indestructible Wall" or "Unmoveable Wall". Legend says that as long as the Theotokos is extending Her arms over Kiev, the city will stand indestructible. The embroidered handkerchief on the belt of the Mother of God is popularly thought to be for wiping away the tears of those who come before her with their problems and concerns"».

Ірина Вавилова: 21:27:25 «Dear Eduardo, I will prepare tomorrow, the time is needed to read texts in English for preparing the explanation for referees. As for the 4th proposal – we should update the votes of the 1st stage and to vote again. Best wishes, Ірина».

Любов Янків-Вітковська, 2 грудня 2019 р. 9:22:20 «Доброго ранку! Я думаю, це дуже добре пояснення! Тому підтримую!!! Якщо ж щось не так, тоді Мавка+Тризуб!!!!!!!».

Ірина Вавилова, 3 грудня 2019 р. 6:24:35

«Dear Eduardo, as for the winning name Oranta.

Oranta - is the symbol, the symbol of defense of the Ukrainian people, the symbol of prayer; this symbol was known in Ukraine long before the advent of Christianity, and with the adoption of Christianity in Kyivan Rus, this symbol spread as one of the images of the Virgin Mary; the symbol as an image of the Mother of God in a certain pose; this image is stored in the Saint Sofia Cathedral (UNESCO Heritage) in Kyiv in Ukraine.

Me with colleagues from the Nominating Committee collected several texts in English (or translated its) for referees. See below

[https://en.wikipedia.org/wiki/Orans_of_Kiev_\(St._Sofia\)](https://en.wikipedia.org/wiki/Orans_of_Kiev_(St._Sofia)):

<https://holonist.livejournal.com/782122.html>:

<https://www.facebook.com/livingcitykyiv/videos/88454217522207/>: Oranta - Mother's symbol

<http://proridne.net>:

Consonance of words in Ukrainian: O-RA-nta, Uk-RA-ina

Please, write, is it enough for explanation or we should prepare something else. With best wishes, Ірина». (відповідні тексти з цих веб-сайтів було перекладено англійською та додано – авт).

Подальша переписка щодо заміни назви Oranta для зорі стала ще гарячішою (і триває досі!).

Едуардо Пентеадо: 4 грудня 2019 р. 17:27:53 «Dear Irina, Thank you so much for sending further details. The steering committee would like to modify the name of the star Oranta to Orantaberegini in order that any confusion with the Virgin Mary is avoided. Please confirm if you are ok with this solution for your proposal. With my best regards, Eduardo».

Любов Янків-Вітковська: 4 грудня 2019 р. 18:00:37 «Тобто це звучатиме як Орантаберегиня? Якщо так, то я за!».

Ігор Лук'яник: 4 грудня 2019 р. 18:05:46 «Можливо хоч Орantaberegynia. Я так розумію інші варіанти 2 і 3 вони не розглядають».

Іван Андронов: 4 грудня 2019 р. 19:06:34 «Orantaberegini літери не вистачає. Тоді вже пропонувати OrantaBeregynia. Ніхто не буде вимовляти таке довге офіційне ім'я. Лише офіційно. Як і (колись) Churyumov-Gerasimenko => Chury GeraSaurus => ChuGeSaurus => Chury. Лише два склади. Тому і надавав та надаю перевагу МАВКА при повазі до вибору інших. Цікавий конкурс, коли національний вибір корегується. Але вирішують вони».

Любов Янків-Вітковська: 5 грудня 2019 р. 11:45:23 «Я теж тоді підтримую Мавку!!!!!!!».

Ірина Вавилова: 5 грудня 2019 р. 08:29:56 «Знайшла таке:

https://en.wikipedia.org/wiki/Deities_of_Slavic_religion.

Людмила Марченко: 5 грудня 2019 р. 10:45:48 «Звичайно, довге ім'я неминуче скорочується, але я також за те, щоб зняти прями асоціації з Дівою Марією. Тому, скоріше, "за" цю пропозицію».

Ірен Роздобудько: 5 грудня 2019 р. 12:59:06 «Оптимальне поєднання "Мавка-Тризуб", тим більше, що обидва імені є символами найдавнішої історії України. "Орантаберегиня" попри громіздкість імені було б поєднанням богинь з двох різних

Автор назви «Тризуб» для екзопланети: Вероніка Валеріївна Лобанська

Народилася 6 червня 1989 року в місті Дніпро. В 2006 р. закінчила ЗОШ №103 (м. Кривий Ріг), в тому ж році була зарахована до КНУКіМ (м. Київ) на факультет телерадіожурналістики. Також навчалася в Дніпропетровському державному аграрно-економічному університеті за спеціальністю "Садово-паркове господарство".

Наразі мешкаю у м. Дніпро, від 2017-го року працюю тележурналістом на телеканалі "27 канал". Також я позаштатний кореспондент "BBC News Ukraine" в місті Дніпро. Вільно володію українською, англійською, російською мовами.

релігій, хай і притаманних Україні. Маю особисту думку з цього питання; доречно було б зараз увіковічнити деякі імена Героїв України –наприклад, "Кульчицький" і "Аміна" (Окуєва). Але, звісно, це не є спробою вплинути на результати голосування».

Ірина Вавилова: 5 грудня 2019 р 22:12:54 «Dear Eduardo, We are discussing this issue. It is much more complicated than a simple combination of two words. Since Christian symbol and Old Slavonic goddess name are combined in one word (Oranta/Beregynia) there are opinions among the members of Committee that this is not a good case. Please, wait. Meanwhile, Why we can not name a star as Oranta we dont understand also and why IAU Nom Committee change the decision of National Committee? Best wishes, Irina».

Не дочекавшись відповіді, було надіслано пропозицію, яку затвердила Наглядова рада, і ми отримали підтвердження.

Ірина Вавилова: 8 грудня 2019 р 10:13:10 «Dear Eduardo, «Berehynia + Tryzub» (instead of "Orantaberegini + Tryzub"). This is decision of a Steering Committee. Explanation for "star+exoplanet" is the same as we reported. Wait for your reply. Best wishes, Irina».

Ярослав Яцків: 8 грудня 2019 р. 10:13:10 «ОК!».

Едуардо Пентеадо: 10 грудня 2019 р. 16:12:53 «Dear Irina, Apologize for my slow response. I have received your message and the Steering Committee was deliberating about the details regarding the name you have proposed. On behalf of the NameExoWorlds Steering Committee, I am happy to inform you of the results from the vetting process for the campaign in Ukraine.

Approved proposal: mixture of supplied proposals

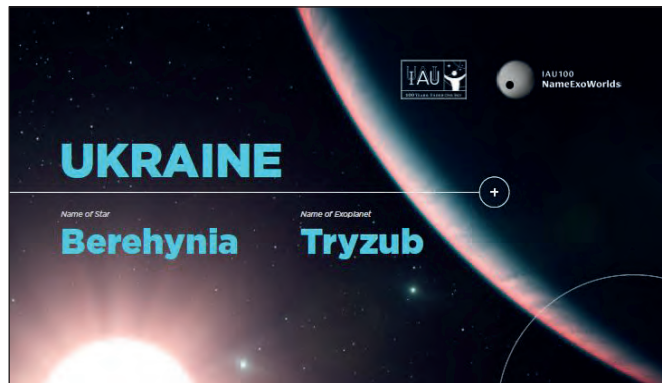
Name of the star: Berehynia. Name of the planet: Tryzub.

Revised theme: Names of ancient national symbols of the Ukrainian people. Thank you and my best wishes, Eduardo».

У цей лист закралася описка: пропозиція від Номінаційного комітету – «Berehynia», пропозиція міжнародного комітету – «Berehynia». Але ніхто з нас у той час не звернув на це увагу, лише 16 грудня Я.С. Яцків написав про цю помилку. Але це було вже за день до оголошення результатів і Едуардо Пентеадо написав, що він не має часу виправити і зробить це потім. З того часу триває наша переписка з Едуардо з проханням виправити помилку і написати «Berehynia» в українській транслітерації (на веб-сайті конкурсу МАС виправили, але ця помилка розійшлася в новинах, попала в Google пошукові теми тощо).

Переможцями національного конкурсу стали назви **Берегиня** для зорі і **Тризуб** для екзопланети. **Берегиня** – божество вод і берегів річки, а з часом вона набула статусу національної богині – «вогнища матері, захисниці землі». **Тризуб** – найвідоміший стародавній символ України, викарбуваний ще на монетах князя *Володимира Великого*.

Авторами переможних назв стали *Оксана Жикол* (назва зорі) та *Вероніка Лобанська* (назва екзопланети). А зі всіма назвами, запропонованими країнами-учасницями конкурсу, можна ознайомитися на веб-сайті <http://www.nameexoworlds.iau.org/final-results>.

ПІСЕНЬКА ПРО КОСМІЧНОГО ГОСТЯ

Ліна Костенко

Достигають яблука ранети.
Рання осінь листя золотить.
Гарний хлопець з іншої планети,
може, завтра в гості залетить.

Діло звичне — міжпланетні мандри.
Усміхнеться, зніме свій шолом.
Скаже: — Там, в сузір'ї Саламандри,
твій коханий бив тобі чолом.
Я питаю: — Є у вас поети?
Як по-марсіанськи — макогін?
Знаєш, там туманність Андромеди,
Хай не йде так часто на обгін.

Він посидить, трохи відпочине,
цей мій дивний, нетутешній гість.
Планетарно синіми очима
про безмежний космос розповість.
Прийдуть люди з ним погомоніти,
хлібом-сіллю я їх пригошу.
Передам йому для Береніки (*Берегині)
білі айстри в крапельках дощу.

Перевірю техніку в ракеті,
розкажу, як звуться журавлі.
Хай посіє в себе на планеті
жменьку слів із нашої землі.
Апарат космічний загуркоче,
пропливе смарагдовий кортеж...
— Добре, я коли-небудь заскочу.
Ти в якій галактиці живеш? ■

Стаття підготовлена від імені членів
Номінаційного комітету і Наглядової ради конкурсу

СИМВОЛ УКРАЇНИ-РУСИ

Нащадки прабатькам

Скульптор Борис Нікончук –
автор проекту пам'ятника
«Оранта-Україна»

Сильна, красива, стражденна, незламна – все це про нашу Україну.

Історія України-Русі бере свій початок із сивини віків. Споконвіку ці землі вабили до себе своєю родючістю, повноводними ріками й густими лісами. Столицею цієї могутньої держави є Київ. Його живописні пагорби на березі широкого Дніпра завжди були місцем сили, духовним центром – від язичницьких капищ до золотoverхих храмів місто є намоленою віками святинею. Славні імена викарбувані на скрижалях пам'яті цих земель – від першого князя **Кия** до княгині **Ольги**, від **Володимира Великого** до **Ярослава Мудрого**, від **Володимира Мономаха** до **Богдана Хмельницького**.

Та не лише з мирними намірами прагнули люди до України – натерпілася вона всякого лиха. Нелегкі часи переживає країна і сьогодні. Та нескореним лишився український народ. Ми живемо на зламі віків, переломним є сьогодні і момент історії. Незалежність свою тяжкими випробуваннями доводиться відстоювати українцям. Впродовж віків здобули ми важливих рис, таких, як стійкість, рішучість, сила духу, жертвоніть, доброзичливість. Не втрачаємо віри у світле майбутнє для своїх дітей. У цей вирішальний час ми маємо зібрати воедино усю силу, що накопичилася в цьому просторі, ми повинні об'єднати зусилля не лише нині живущих, а й зазирнути вглиб історії – згадати наших предків, що жили тут тисячі років. Ще до Київської Русі панували на своїй землі наші прабатьки руси – люди, що обожнювали всі творіння природи, відали її закони, відчуючи себе невід'ємною частиною оточуючого світу. Провівши безперервну лінію історії від пращурів до нащадків, уклонившись до землі, по крупицях зібравши безцінні знання, немов скарби, віднайдемо ту силу і мудрість, що допоможе нам збудувати новий прекрасний світ для наших дітей.

Ми ведемо далі новий відлік історії – щасливої історії. Новій державі потрібен новий символ, адже символ – це духовна константа, що має об'єднувати націю. Він повинен стати естетичним вираженням ідей, що вже зріють у душах нового покоління. Він також мусить об'єднати у собі найпотужніші образи, що були віднайдені протягом історії і не втратили своєї значущості по цей день. Та найголовніше – він повинен надихати і навіть окриляти, дарувати почуття безмежної свободи.

Тільки уявіть собі: у колісці стародавньої Русі, на землі княжого града Кия, на площі біля Михайлівського Золотоверхого монастиря, поруч із пам'ятником самій княгині Ользі явився нам величний образ Матері-Русі, немовби з глибини віків, наче народжений самою історією. Її бронзовий лик сяє в лазурній блакиті неба, окрилений золотим тризубом – княжим знаком Володимира Великого, гербом України, символом глибокої філософії.

Ми знаємо: звісно ж, сьогодні на Михайлівській площі ще немає такого символу, але ми вже можемо мріяти про це, адже будь-який втілений нині проект жив спочатку в уяві творця. І ця скульптура уже багато років живе в уяві київського мистця **Бориса Фомича Нікончука**. Втілена вона вже і в малій пластиці в майстерні скульптора. Цим проектом завершилися багаторічні пошуки Нікончука сакрального образу символу України-Русі. Хоча сам художник зрікається авторства твору, вважаючи себе скоріше провідником вищої волі. За задумом творця, саме на точці перетину трьох найважливіших вулиць-артерій міста – Великої Житомирської, Володимирської та Михайлівської – має втілитися цей символ, ставши прекрасним естетичним акцентом монастирської площі, змістовно доповнюючи сакральну архітектуру.

Зібравши воедино найвеличніші, найважливіші для України знаки в одне ціле, скульптор ніби запалив нову зірку на небосхилі вітчизняного мистецтва. Образ жіночого божества – постать Богині з крилами в абрисі тризубу на п’єдесталі у вигляді скіфської пекторалі викликає чимало автентичних асоціацій. Жіноче начало – насамперед мати, що піклується, молиться про своїх дітей. Жінка – символ краси, натхнення, чуттєвості, жертвовності. Тризуб – один із найвеличніших символів людства, він вражає своєю філософською глибиною і точним втіленням ідеї буття. Недарма він став гербом України. Наш світ тримається на протилежних началах, урівноважених і поєднаних третім – енергією творення. Як от: батько і мати поєднані дитиною; Інь і Янь урівноважені Духом; народження і смерть з’єднані життям. Пектораль символізує міцний культурний фундамент, що нагадує нам про наш багатий історичний спадок, зв’язок із древньою язичницькою цивілізацією, з нашими предками. На думку автора, поклоніння своїм прабатькам – то є найвища мудрість людського буття, бо наші предки – ланцюг, що єднає нас з Богом-Творцем.

Композиція скульптури також символічна: використавши різні за стилем і об’ємом елементи і згармонізувавши їх, Борис Нікончук досягнув надзвичайного враження – вона ніби перебуває одночасно у двох вимірах – матеріальному і

духовному. Завдяки досить масивному постаменту-пекторалі Богиня має міцну опору на землі, однак ажурні крила воліють здійняти її струнке тіло в небо. Лаконічний силует ускладнений витонченою орнаментикою. Автентичні українські узори, що прикрашають одяг Богині, довершують цілісність образу. Здійнявши молитовно руки, вона ніби лине у піднебесся, аби її молитву за щасливу Україну було чути на увесь світ.

У сьогоднішні буремні часи нам як ніколи потрібна молитва і віра в свої сили. Мистець Борис Нікончук сподівається, що встановлення скульптури «Символ України-Русі» може змінити хід історії на краще. Адже споглядання його твору дарує справжнє відчуття свободи і натхнення, це новий подих мрії для українського народу. Проект вартий стати справжньою окрасою Києва, його новим обличчям, культурним об’єктом державного значення. Цей сакральний монумент може стати нашим поклонінням прабатькам українцям-русам. ■

Анастасія Швидюк
мистецтвознавець

P.S. На думку астрономічної спільноти України, втілена *Борисем Нікончуком* у скульптурі ідея найбільше відповідає назвам зорі і планети **Берегиня+ Тризуб**, запропонованим для системи НАТ-Р-15 у сузір’ї Персея.

Олександр Рокіцький
канд. істор. наук,
доцент кафедри фізики
ТНТУ ім. І. Пулюя,
м. Тернопіль

Василь Шендеровський
доктор фіз.-мат. наук,
професор,
пров. наук. співроб.
Інституту фізики
НАН України, м. Київ

Петро Ясній
доктор техн. наук,
професор,
член-кореспондент
НАН України,
ректор ТНТУ ім. І. Пулюя,
м. Тернопіль

ПРАЦІ ІВАНА ПУЛЮЯ – ДЖЕРЕЛО СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИКИ

(до 175-річчя від дня народження Івана Пулюя)

Трагедія України полягає в тому,
що нею управляють ті,
кому вона не потрібна.
М. Грушевський

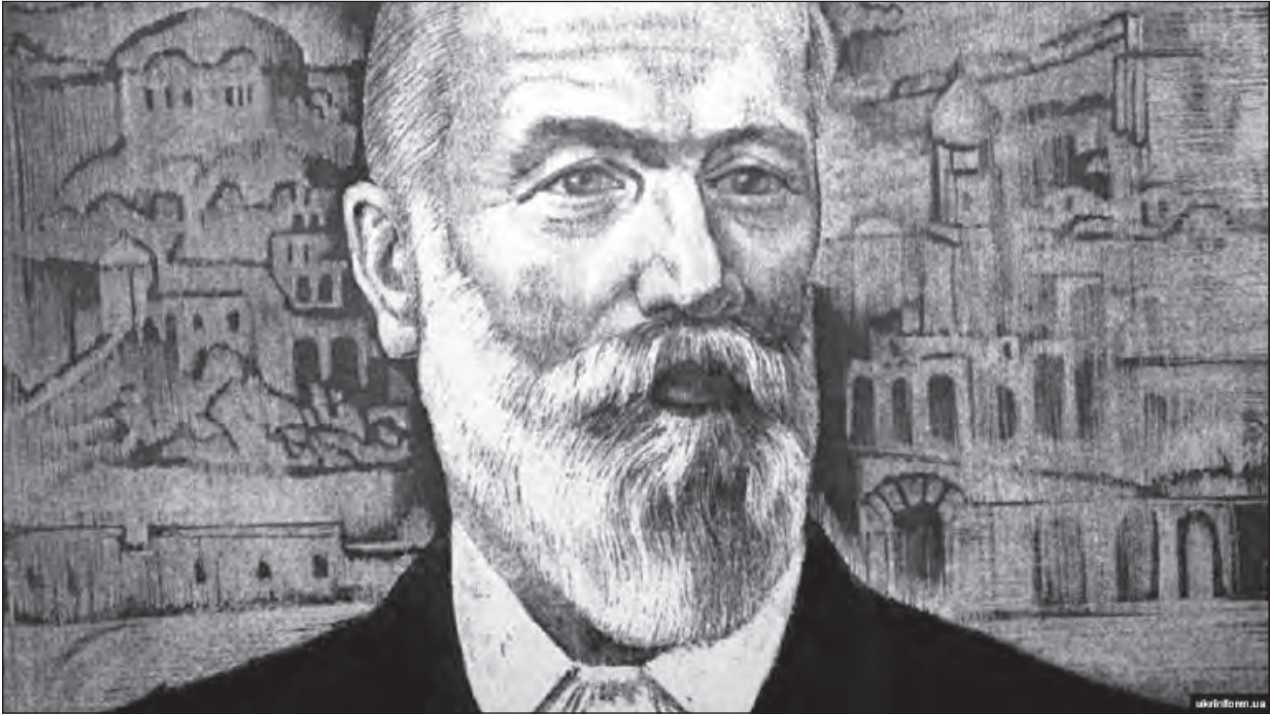
Тяжкий і навіть трагічний шлях судилося пройти *Іванові Пулюєві*, одному із найвидатніших фізиків та інженерів-винахідників Європи і світу. Його творча діяльність є яскравим прикладом згубного втручання імперської політики в науку, культуру й життя окремої людини. Адже серед багатьох визнаних світом вчених України його ім'я замовчували чи не найбільше. Але Бог і доля не відвели своїх теплих долонь від України, від Івана Пулюя. Дочекалася душа українського вченого визнання в незалежній Україні.

Нині вже всім відомо, що Іванові Пулюєві для світової слави було б досить того, що він збудував першу в Австро-Угорській імперії електростанцію, керував запровадженням трамваю у Празі, вдосконалив телефон, підійшов близько до пояснення природи електрона, спричинився до епохального відкриття й пояснення природи Х-проміння і вперше довів важливість застосування його в медицині, провадив роботи з ураном, написав понад 50 наукових праць. Іван Пулюй був технічним радником цесаря *Франца-Йосифа*. Сконструйовані ним апарати відзначено найвищими нагородами на всесвітніх і міжнародних виставках, а теоретичні праці з електродинаміки змінних струмів лягли у фундамент окремих розділів теоретичних основ електротехніки. Крім того, він разом з *Пантелеймоном Кулішем* й *Іваном Нечуєм-Левицьким* уперше переклав українською мовою Біблію.

Широта наукової ерудиції, глибоке проникнення у фізичну сутність досліджуваних явищ і процесів, рідкісне поєднання таланту експериментатора з високим інтелектом теоретика дає нам усі підстави долучити його ім'я до плеяди тих вчених, які у ХІХ столітті заклали фундамент природничої науки.

Сягнути вершини світової науки, стати відомим громадським діячем, політиком, патріотом спонукала його велика любов до України. Вихований батьками на українській землі, на підвалинах світогляду свідомих українців в умовах бездержавності своєї Батьківщини, Іван Пулюй вже змалечку ввібрав у себе довічну велику любов до рідної мови, історії, культури.

Народився Іван Пулюй 2 лютого 1845 року в містечку Гримайлів Скалатського повіту на Тернопільщині. Містечко розташоване в долині річки Гнилої, притоки Збруча. Відомо, що з початку ХVІІІ сторіччя воно належало великому коронному гетьману *Адаму Сенявському*, який у 1720 році, здобувши для селища маґдебурське право, надав йому самоврядування зі статусом міста. У багатодітній греко-католицькій родині *Оксани Бурштинської* (дівоче прізвище) і заможного і освіченого селянина (був навіть бургомістром у 1861—65 рр.) *Павла Пульгуя* Іван був старшим сином. 1861 року батько Павло змінив прізвище на Пулюй. Хлопця виховували в глибоко релігійному дусі, навчався він спочатку у місцевій школі, а з 1856 року – у класичній гімназії в Тернополі. Навчальний заклад був німецькомовний, а українській мові, як і іншим мовам, відведено лише дві години на тиждень. Іван Пулюй закінчив гімназію 1864 року з відзнакою і за рекомендацією місцевого пароха (та за бажанням батьків бачити сина священником) вступив на теологічний факультет Віденського універ-

Іван Пулюй (1845–1918) – український фізик та електротехнік, винахідник, публіцист, перекладач Біблії українською мовою, громадський діяч. Репродукція з літографії Романа Литвина

ситету. З відзнакою закінчивши навчання, він вступає на фізико-математичне відділення філософського факультету, який закінчив у 1872 році, стає асистентом кафедри експериментальної фізики Віденського університету, а у 1874–75 роках – асистентом-викладачем кафедри фізики, механіки і математики Військово-морської академії в місті Фіюме (нині Рієка в Хорватії).

Восени 1875 року Іван Пулюй виїздить до Страсбурга, де як стипендіат австрійського міністерства освіти поглиблює свої знання під керівництвом професора *Августа Кундта*. 1877 року з відзнакою захищає дисертацію «Залежність внутрішнього тертя газів від температури» і здобуває ступінь доктора натурфілософії Страсбурзького університету в галузі фізики.

Повернувшись до Відня, він стає приват-доцентом Віденського університету, де читає курс молекулярно-кінетичної теорії газів та механічної теорії теплоти і водночас працює асистентом фізичної лабораторії професора *Лянга*. 1881 року відбулася Міжнародна електротехнічна виставка в Парижі, яка мала на меті демонстрацію властивостей і переваг електричного світла. Після неї директор Штаєрової фабрики *Верндель* доручив Пулюю керівництво виробничим сектором дугових ламп. У цей час вечний працює технічним консультантом промислової електротехнічної фірми «Ганц».

1884 року ректорат Німецької політехніки у Празі запросив Івана Пулюя очолити кафедру фізики Німецької вищої технічної школи (нині – Чеський технічний університет). Тут він запровадив курс електротехніки, а кафедру 1903 року перетворив на першу в Європі кафедру фізики і електротехніки. У 1889–1890 рр. вчений був ректором цього навчального закладу, а 1902-го став першим деканом першого в Європі електротехнічного факультету. Керував кафедрою 32 роки (до виходу на пенсію у 1916 році).

Працюючи на ниві світової науки, Іван Пулюй не забував про освітні потреби рідного народу. Після затвердження 1892 року статуту Наукового товариства ім.

Т. Шевченка учений опублікував деякі свої наукові й науково-популярні статті в «Записках НТШ» (Львів), а згодом у «Збірнику математично-природописної секції НТШ» розробляв українську науково-технічну термінологію. Тому не дивно, що його ім'я було серед перших у списку дійсних членів НТШ (1899 р.).

Іван Пулюй як українець вважав надважливою справою свого життя боротьбу за відродження і утвердження рідної мови, яку він розпочав ще юним гімназистом і не припиняв вже будучи поважним сивобородим професором. З часом ця його діяльність набула яскраво вираженого політичного забарвлення. Питання й аргументи щодо захисту української мови Іван Пулюй виклав у серії гострих публіцистичних праць, опублікованих у 1904–1906 роках. Вчений вже тоді сформулював завдання української інтелігенції, пов'язані з проблемами освіти, культури, а рівно ж і з аналізом ситуації, що склалася після перебігу тогочасних подій у Російській імперії.

У цих публікаціях він обстоював національні інтереси українського народу в межах обох імперій, домагався утвердження повноправного культурного, соціального й політичного статусу.

Під тиском української громадськості уряд Австро-Угорщини, яка була демократичнішою, ніж царська Росія, пішов на певні поступки, зокрема прийняв рішення про відкриття українського університету у Львові, а також було дозволено створення кілька тисяч українських шкіл і більше сотні українських друкованих засобів масової інформації, які на початку Першої світової війни закрили з волі царського самодержавства після окупації російськими військами Галичини.

Іван Пулюй закликав українську інтелігенцію до культурної праці передовсім. Так, у роботі «О руський університет у Львові» (1909) він наголошував: «*Організуйте народні кадри, щоб в тих кадрах високо стояв стяг непопороної національної честі й щоб під тим стягом була між людьми єдність і вірність для свого народу, пам'ятаючи,*

що згода буде, а незгода руйнує. Оружжя наше нехай буде просвіта і наука...» Інтелігенція у кожного народу – то «сінь землі», а коли вона «звітріє, то чим же солити»... «За котрим народом вища культура і освіта, за тим і перемога», – так вчений відреагував на царський маніфест в Україні (Емський указ від 18 травня 1876 року). Читаючи працю Івана Пулюя «До дворянства на Україні» (1906), бачимо повне відображення сучасної нашої незалежної вже України, намагання північного сусіда не випустити нашу державу зі своїх «братських» обіймів, бо «відколи Україна з'єдналась з московським царством... Росія завдяки мускульній силі українського народу [постала] якимось дивом перед Європою і перед цілим світом».

Коли вибухнула Перша світова війна Іван Пулюй ще виразніше себе виявив як визначний політик і політолог. Він пише дві праці німецькою мовою – «Україна і її міжнародне політичне значення» (Переклад **Андрія Жовківського**) і «Польські русофіли і масові арешти вірних державі українців у Галичині» (1915) – з тих міркувань, щоб показати німецькій публіці роль Української держави у світовому співтоваристві. Обидві статті з огляду на події, пов'язані зі становленням Української держави, є вельми цікаві насамперед для сучасного розуміння перспективи творення держави.

Ще раніше у статті «Українська національна ідея» Іван Пулюй, розвиваючи міркування Пантелеймона Куліша про майбутнє України, писав, що «на арену світової історії виходить українська державна ідея» (було б дуже корисно прочитати ці статті деяким сучасним академікам-міфотворцям і політикам, які вдень, за ясного сонця, не хочуть бачити української національної ідеї).

Аналізуючи становлення українців у Галичині, вчений на численних фактах показує, що насправді серед поляків на той час було багато русофілів, які вислужувалися перед Росією, але польські можновладці оберігали їх від покарання, використовуючи різні форми боротьби з українством. Іван Пулюй викриває таке фарисейство польської влади у Галичині й обґрунтовує нагальну потребу звільнення України з-під влади царату. На його думку, цього можна домогтися через втручання центральних державних інституцій Австро-Угорщини, спираючись на чинну конституцію держави. Він показує, як українці, що живуть на теренах Австро-Угорщини, жертвують своєю кров'ю і добром на загальну міць держави, і тому уряд повинен робити все для поліпшення становища українців. Це була тактична програма, виходячи з тогочасних умов, втілення у життя української національної ідеї.

У брошурі «Україна і її міжнародне політичне значення» Іван Пулюй зосереджує увагу на аналізі українсько-російських відносин. Коли поставало українське питання, то завше виникала Московія з вимогою не надавати незалежність Україні за жодних обставин, проголошуючи, що українці як окрема нація зі своєю культурою є вигадка ворогів Росії. Пулюй акцентує увагу на тому аспекті, що після «збирання земель» та їхнього нещадного грабунку Московія стала могутньою державою і навіть присвоїла собі назву Русь, а тепер простягає свої руки і до українських земель Галичини, Буковини і Північної Угорщини, щоб і тут «визволити руський народ». На думку Івана Пулюя, Росія становить небезпеку насамперед для Австрії і Німеччини і, без сумніву, для всієї Європи. Вдумуючись у ці слова, написані більше ста років тому, розуміємо їхню слушність, бо тоді, як зрештою і довго ще після того експлуатували тезу про визволення українського народу. І все це робили для виправдання імперської політики Росії.

Вперше статті Івана Пулюя надруковано українською мовою у книзі «Іван Пулюй. Збірник праць» 1996 року (за загальною редакцією професора **Василя Шендеровського**, Київ: «Рада», 712 с.).

Чому ці статті є надзвичайно актуальними, хоч написані вони сто років тому? Цінність їх у тому, що вони співзвучні з нинішнім моментом, коли сила патріотичного руху мільйонів громадян, сотні тисяч волонтерів повстали на захист єдності і територіальної цілісності України, завоювань свободи, дружби усіх етносів і злагоди в країні, а також європейського вибору цивілізаційного розвитку, які ненависні агресорам, яничарам і перевертням. Важливо, що Іван Пулюй ще тоді усвідомив роль України в історії Європи, показав її сутність як європейської держави, зауважив, що це відповідає її ідентичності.

Подиву гідна відданість Івана Пулюя українській національній ідеї. Його переконання про неможливість побудови незалежної Української держави без духовного й інтелектуального злету нації підтвержене вже сьогодні останнім ходом подій, а фахова громадсько-політична діяльність вченого є взірцем для сучасної української національної еліти.

Життя Івана Пулюя засвідчує, що він був великим достойником українства, в якому найбільшою силою зосереджувалася національна свідомість, а його кредо було: «...нема більшого гонору для інтелігентного чоловіка, як берегти свою і національну честь та без винагороди вірно працювати для добра свого народу, щоб забезпечити йому кращу долю».

Пропонуємо читачам журналу для вдумливого прочитання статтю І. Пулюя «Україна і її міжнародне політичне значення». ■

Вшанування пам'яті Івана Пулюя
у Гримайлові. 2001 р.
Скульптор – Микола Обезюк

Іван Пулюй.
**УКРАЇНА ТА ЇЇ МІЖНАРОДНЕ
 ПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ**
**Ukraina und ihre Internationale
 Politische Bedeutung**

«Бог поселив обіч нас найвойовничішу і найнеспокійнішу націю – французів — та дозволив зростати войовничій схильності Росії, яка не була притаманна їй в такій мірі в ранніх століттях. Щупаки в європейському ставку заважають нам стати коропами, бо ми відчуваємо їхні колючки з обох боків, вони змушують нас робити зусилля, якого ми, мабуть, добровільно не проявляли б, вони змушують також нас, німців, до згуртованості».

*Промова Бісмарка 6-го лютого 1888 року
 «До становища в Європі».*

Як тільки на політичній арені Європи наставав критичний момент для Росії, то одночасно поставало українське питання. Так було за часів гетьмана *Виговського*, який в 1659 році уклав Гадяцьку угоду з Польщею, згідно з якою Україна, будучи великим князівством, мала об'єднатися в єдину імперію з королівською Польщею і великим Литовським князівством. Так було і за часів гетьмана *Мазени*, який 1709 р., в епоху *Петра*, воював разом зі своїм союзником шведським королем *Карлом XII* проти Росії за незалежність України, але зазнав поразки в битві під Полтавою. Потім ідея незалежності української держави знайшла теж прихильників серед західноєвропейських політиків і державних діячів, з яких ми називаємо тільки тих, що були в Німеччині: партії Бетманна–Гольвега і Гартманна–Бісмарка.

Також тепер, під час цієї великої війни, українська ідея зі стихійною силою пробивається на політичну арену. Для політичних кіл Німеччини ідея української державності була в 1791 році – мрією, в 1854 – дитячою утопією, в 1888 – політичною потребою, а сьогодні сміємо вважати її кінцевою потребою як для Німеччини, так і для нашої монархії. (Тут під «нашою монархією» автор розуміє Австро-Угорщину. – Ред.)

Перш ніж зупинитися на міжнародному політичному значенні України, бажано зорієнтувати німецьких читачів щодо історії України настільки, скільки є в цьому потреба, з тим щоб сформуванню думки про поширення влади московитського царату, після того як відбулося добровільне об'єднання України з Росією. Спочатку пояснимо, якою була Москва 260 років тому. Коли ми ближче познайомимося з розвитком Росії, то само собою виявиться, яке міжнародне політичне значення має або може мати Україна в теперішніх європейських реаліях.

До цього часу становлення Росії відбувалося шляхом «збирання» земель за рахунок межових держав, особливо цілих областей України, після того як було визнано їх ва-

гому значущість для поширення влади Московщини понад три століття тому.

Щоб зберегти перед світом видимість деякого права, московити присвоїли собі назву «Русь», якою у попередні віки називалися Київське князівство, а потім Галицьке князівство разом з Волинським, і з цього утворилося і популяризувалося слово «Росія» – «Руська земля». Українці стали «малоросами», а московити почали видавати себе «їхніми старшими братами» і називати себе «великоросами». Теорія про «національну спільність» була готова, незважаючи на те, що обидва народи мають окремі мови, окремі культури і світогляди, і жодних спільних історично-політичних традицій, прагнень.

На основі такої фальсифікації історії «збирали» «російські» землі, і тепер теж простягає московит свою руку до останніх решток українських земель у Галичині, Буковині і Північній Угорщині, щоб і тут «визволити російський народ».

Внаслідок безпощадного пограбування країн, Московщина стала могутньою Росією, яка тепер становить небезпеку як для центральних держав Європи, так і, без сумніву, для всієї Європи. На питання *Лібкнехта*: «Чи має Європа стати козацькою?», московит відповів: «Так», і теперішня війна стосується відповіді на це запитання.

Але так само як будь-яка математична дія може бути зворотною, то й становлення держави підлягає зворотному процесу, і у теперішнім становищі в Європі постає, передусім для Австрії і Німеччини, вимушена сувора потреба докласти всіх зусиль, щоб це привело до зворотного процесу розвитку Росії. Слід докласти зусиль, щоб відокремити від цієї жадливої імперії ті землі, які були «зібрані» з певним наміром, і то не з національної і культурної потреби, а з тим, щоб знищити людську культуру, придушити і грабувати народи і щоб не допустити вирощувати «коропів» в європейському ставку.

Керуючись логікою історичних фактів, ми підходимо до питання ідеї української держави, яке вимагає звільнення України від російського ярма, тієї України, яка колись зі своїми запорозькими козаками була bastіоном проти московитів, турків і татар і тепер може стати твердиною проти «окозачування» Європи. Ця думка має бути ще детально обґрунтована і підкріплена історичними фактами. Але спочатку розповімо про запорозьких козаків і їх потомків – теперішніх кубанських козаків.

Запорожці відіграли дуже велику роль в історії України і Польщі, а народна муза оспівувала своїх героїв в численних думах і передала нащадкам. В усіх порівняннях вони були антиподом теперішнім російським козакам.

У культурних державах назва «*російський козак*» є зневажливою. Про його носія – московського неписьменного мужика – нам відомо, що цей молодчик, розмахуючи нагаєм, вривається в аудиторію російських університетів, щоб іменем царя зламати дух академічної молоді, яка прагнула до свободи від жорстокого насильства, ще жорстокішого деспотизму, що зобов'язував його за всяке поривання до світла і повітря бити беззахисних людей: чоловіків, жінок, навіть дітей на вулицях російських міст. У царській Росії російський козак є головною опорою деспотичного насильства проти волелюбних прагнень усіх народів, включно з російським. За межами Росії він є подвійним варваром.

Зовсім інші були українські козаки, запорожці. Щоб їх охарактеризувати, ми пошлемося тільки на два історичні свідчення.

За повідомленням невідомого польського сучасника XVI сторіччя, запорожці з'являлися в Україні перед кожним запланованим походом проти турків і татар і закликали до боротьби з ворогом багатозначними словами:

«Хто за християнську віру бажає бути посадженням на палю, хто хоче бути почетвертованим, хто готовий за святий хрест знести всі муки, хто не боїться смерті, той нехай іде з нами. Не треба боятися смерті, ти її не зможеш уникнути. Таким є життя козаків» (П.Куліш, «Історія воз'єднання Руси», том 1, с. 68).

Інше історичне свідчення з року 1575 дає нам незначний, але шляхетний поляк геральдист **Б. Папроцький**, який у своїй книзі «Паноша», в оді «До поляків», описує добротність і хоробрість українських козаків у боротьбі з турками і, між іншим, говорить: *«Він виступає проти Польщі незліченною юрбою// Але могутня рука рутенця його відбиває. //Всі вони Коклеси, як колись хоробрі римляни, //Або Куриціуси, всі вони – герої. // Кожен із них, борючись і б'ючись з поганинами, // Попадає часто-густо в неймовірні небезпеки, // І оскільки вчиняли вони щось дуже корисного, // То й слава для всіх вас росла, все росла»*. Ці історичні свідчення характеризують військовий дух цих воїнів – волелюбних героїв українського народу, і цим духом можна пояснити величезні військові успіхи, які запорожці здобували у війнах проти московитів, турків і татар і теж проти польського рабства у надзвичайно кривавих битвах за волю.

Свій головний військовий табір, названий Січчю, запорозькі козаки розташували у нижній течії Дніпра біля порогів, у важкодоступній місцевості. Цей головний військовий табір став для всіх українців військовою академією, де молоді люди – часто сини магнатів – навчалися військовому ремеслу у боротьбі проти турків і татар. За-

порожці були військовим орденом, подібним до лицарів Мальти, і «*запорожець*» було почесним званням, звідси часто «*козак-лицар*» у народних піснях.

3-поміж військових подвигів запорожців слід виділити хоча б блискучу перемогу під Можайськом, де вони 1618 року врятували польського претендента на царський трон у Москві **Владислава**, сина короля **Сигізмунда III**, і звільнили з російської облоги від неминучої загибелі польське військо; славні вчинки під Хотином на Дністрі, на кордоні Галичини, де вони 1621 року допомогли польському війську у вирішальній перемозі проти щораз більших сил турків і татар. Військовий дух українських козаків пояснює блискучі успіхи українського народу, який під час визвольної війни під керівництвом гетьмана **Богдана Хмельницького** в 1648/1654 рр. звільнився власними силами від трохсотлітнього польського поневолення.

Українські козаки були спочатку могутнім і кінцевим фактором заселення широких степових земель на Дніпрі і на берегах Чорного моря та bastіоном проти турків і татар польської імперії і, безпосередньо, також Європи.

Пізніше запорізькі козаки поставили себе поза законом і утворили державу в державі – козацьку республіку, що була цілком суверенною у своїх рішеннях щодо війни з турками, яку вважали своїм життєвим кредо. Вони були оборонцями людських прав українського народу і своєї свободи від зовнішніх та внутрішніх ворогів.

Після того як Україна позбулася польського поневолення, вона уклала за гетьмана Хмельницького з московським царем союз, своєрідну федерацію самостійної козацької республіки на основі Переяславського договору 1654 року, при цьому було скріплено клятвою царя суверенні права гетьмана, якого вибирали вільно козаки на все життя, але його звання не було спадковим.

Україна в жоднім разі не була об'єднана з московитською імперією в одну органічно спільну державу, вона була лише, як говорилося у зверненні царя до українців, «*взята під Нашу високу руку і зобов'язується Нам, Нашому сину і його нащадкам служити*», отже визнавала царя як свого володаря, але тільки за умов, які конкретно були описані в угоді. Україна відповідно до угоди не мала спільних державних інституцій із Московщиною; вона утворила абсолютно автономні «*землі гетьманського режиму*» на відміну від «*земель російського режиму*». Московитський уряд провадив службові зносини з гетьманським урядом через «*Посольський приказ*», який відповідав Службі закордонних справ, а потім через «*Иностранную коллегию*». Отже, зносини здійснювалися так, як з чужою країною.

Автономна Україна отримала власну державну адміністрацію, своє законодавство, свою судову систему, військо, церкву, школи. Вільно обраний гетьман, голова козацької республіки, якому належала найвища військова і цивільна влада, всі посадові особи не потребували жодного підтвердження з боку царя. Згідно з угодою гетьману надано навіть право дипломатичних стосунків з іншими державами, і цим правом успішно користувалися, тобто права автономної України були значно більші, ніж теперішні права Угорщини в нашій монархії.

Союз республіканської держави з деспотичною монархією був надто неприродним об'єднанням, щоб він міг існувати вільно і надалі без втручання і боротьби. Українська нація була дуже пов'язана з грецькою і західноєвропейською культурою, щоб з легким серцем підкоритися силі

азіатського деспотизму. У деяких містах було «вигнано палицями» московитських бояр, які прибули для приведення до присяги людности. Митрополит Київський і архімандрит Києво-Печерської лаври заявили, що вони «*краще помруть*», ніж дадуть цареві клятву. Також запорожці відмовилися від присяги, і духовенство не хотіло визнати владу Синоду. Договір із Москвою розглядали як крайню потребу, від якої неодноразово намагалися звільнитись.

Але особливі умови вирішили боротьбу з Московією не на користь республіки Україна. Російські царі скасували суверенні права гетьмана, ліквідували самостійне козацьке військо і замінили його 28-ма кавалерійськими полками, а кожен протест придушували підступним вбивством і тюрмою. Цар *Петро I* був тим, хто ліквідував звання гетьмана і, таким чином, автономію України. Його воля була на те, щоб обраного гетьмана Полуботка не затвердити у гетьманському званні, і той знайшов голодну смерть у в'язниці.

Згідно з наказом жорстокого царя тисячі вільних українців були примусово використані на тяжких роботах побудови каналів і осушення боліт на Неві і спорудженні нової царської столиці – Петербурга, – де вони цілковито виснажувалися від смертельної перевтоми через тяжку працю. На кістках українських козаків був закладений фундамент імперської столиці і російської морської держави. Російські царі ніколи не шкодували українського людського матеріялу. Те ж саме робить теперішній цар, в ім'я якого женуть російські полки під картечню на ворожий фронт.

Великий український поет і мученик *Т. Шевченко* за свою свободолюбну ідею і любов до свого багатотраждального народу мусів розплачуватися 10-ма роками заслання на каторжній військовій службі в Оренбурзі, а потім в Новопетровську на Каспійському морі. В його поемі «Сон» гетьман *Полуботок* згадує свого вбивцю такими словами:

**А тим часом тихо, тихо
Та сумно співає
Щось такеє невидиме:
"Із города Глухова
Полки виступали
З заступами на лінію,
А мене послали
На столицю з козаками
Наказним гетьманом!
О Боже наш милосердний!
О царю поганий.
Царю проклятий, лукавий,
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах катованих!
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах. Царю! царю!
І Бог не розлучить
Нас з тобою. Кайданами
Скований зо мною
Навіки-віки...**

Гетьман Полуботок і його коронований убивця залишаться для України навічно «скованими» і навіть Бог не зможе розірвати ці пута. Так говорить невмируща душа українського народу! Гідно стояти на стороні деспота була готова *Катерина II*, яка поставила «Першому» пам'ятник, котрий описує поет у «Сні» і носить назву: «*Первому – Вторая*».

Це була цариця, яка знищила останній залишок свободи. Через 121 рік з часу з'єднання України з Московщиною вона наказала зруйнувати останню твердиню самостійності України – головний військовий табір Січ на Дніпрі.

Могутність турецького султана було вже зломлено за допомогою запорожців і його союзника – татарського хана в Криму – придушено. Тепер видавалось російському уряду, що допомога козаків є більше непотрібною і навіть зайвою; тепер вийшли розпорядження, що мавр зробив свою справу і може собі йти. Та й існувала думка, що запорожці є вірні захисники свободи українського народу, а отже, «*державно-небезпечні*» елементи. Крім того, вельмож цариці вабили великі степові землі запорожців, які вони хотіли мати в своїх руках. Для цієї мети потрібно було зруйнувати Січ.

Щоб здійснити плян знищення, цариця відправила могутнє військо під проводом генерала *П. Текелі* проти запорозьких козаків, які нічого не підозрювали. Частина військ зайняла поселення запорожців у степах, друга частина обложила Січ в день Пресвятої Трійці 1775 року. Текелі звелів повідомити козаків, що Січ за наказом цариці має бути зруйнована і вимагав від них покірності. Частина запорожців не хотіла про це чути, але ті, які вбачали безплідність опору ворожій навалі, вирішили відправити на переговори кошового отамана *Калнишевського* і його штаб. Їх привітно прийняв *Текелі*, але після цього наказав арештувати. Спочатку їх доставили до Петербурга, а потім кинули до в'язниць у різних віддалених місцях.

Доля *П. Калнишевського* була найтяжчою: його спочатку доставили в Архангельськ, а потім замурували у в'язниці Соловецького монастиря на острові у Білому морі серед льодової півночі, де він провів у муках 25 років.

Його в'язницею була яма, завширшки два, а завдовжки три кроки, без печі і вікон, з вузькою щілиною в товстій стіні, через яку мученику передавали хліб і воду. Не можна збагнути, як міг нещасний так довго витримати такі муки!

Під кінець свого життя (1801 р.) одержав Калнишевський волю від царя *Олександра I*, але він уже осліп і не хотів повертатися на батьківщину. 1803 року помер, коли йому виповнилося 112 років. До кінця свого життя він не відмовлявся від свого звання, навіть демонстративно підписав протокол про своє звільнення як «*отаман Запорозької Січі*», яка на той час вже не існувала. Він – вічний символ величі духовної сили українського народу, яка досі не була переможена і не може бути переможена жодною силою. Вона, як і всяка сила, не піддається руйнації, і ще настане день, коли нарід завдяки цій силі святкуватиме визволення від російського поневолення. Можливо, цей день уже близький.

Це є лише маленька картина з довгої страдницької історії українського народу, землі якого «збирав» царат і ошчаслилював московитською культурою.

Текелі пограбував і зруйнував Січ так, що каменя на камені не залишилося, а володіння запорозьких козаків були подаровані улюбленцям цариці. Частина запорож-

ців, яка не хотіла жити під московською владою, втекла на своїх човнах Дніпром у Чорне море, щоб там знайти захист від християнської цариці, і випросили собі дозволу на поселення на турецьких землях. Султан дозволив запорожцям поселитися у гирлі Дунаю, і таким чином поста- ла нова Січ, де запорожці провадили вільне і задоволене життя; але їм тяжко було брати участь у боях турків проти християн, внаслідок чого частина козаків повернулася згодом на батьківщину.

Примежні землі були заселені втікачами з Дунайської Січі, які покинули Україну через ненависне кріпацтво.

Через півсторіччя вдалося Росії заманити частину дунайських козаків знову в Україну. Вони поселилися на Азовському морі, на річці Кубань, і їхніми нащадками є сьогодні кубанські козаки.

До них втікали знову багато незадоволених із України, і їхня кількість все зростала. Але з часом їхні права теж було обмежено, і крім цього, їх змішували з московитськими елементами. Незважаючи на це, і сьогодні в пам'яті кубанських козаків зберігаються колишні битви за волю українського народу. Можливо, вони ще зіграють роль у визволенні України.

За допомогою з'єднання України з московитським царатом закладено наріжний камінь для дальшого розквіту влади і збільшення імперії, міжнародне становище якої до цього було таким жалюгідним, що польські королі і королівські синки могли подумувати про захоплення царського трону в Москві. Завдяки багатствам України, її географічному положенню, і, що не є останнім, мускулястій силі досвідченого у війнах українського народу, Росія завжди збільшувалася за рахунок загарбання території України, і стала велетнем, який тепер володіє шостою частиною світу.

Але за всі ці великі жертви російські царі погано розплатилися з українським народом. Вони ліквідували самоврядування країною і ввели 1783 року кріпосне право, яке тривало до 1861 року. Українські школи зліквідували, церкву позбавили верховної влади патріарха в Константинополі, його права зневажались, зрештою церкву підпорядкували священному Синоду в Петербурзі і таким чином вона стала сліпим знаряддям російського уряду. Українську шляхту пограбували у їхніх маєтках і вигнали з країни або зросійщили.

Український поет **Тарас Шевченко** не зміг простити великому гетьманові Хмельницькому, що той здійснив велику справу визволення України, але через союз з московським царатом сам зруйнував свою працю.

Але у світлі історичної правди потрібно визнати, що не було абсолютної довіри Хмельницького до царату, а була політика опортунізму, яка спиралася на тодішні міжнародні стосунки і яка змусила гетьмана домогтися і здійснити приєднання України до Москви. Красномовний доказ правоти цього рішення є перемовини Хмельницького з Туреччиною, Швецією, Семигородщиною і Валахією з метою спільної війни проти Московії і Польщі.

Не без інтересу можна тепер довідатися, що після вартої уваги статті **Шумана** в газеті «Hamburger Echo» сам **Кромвель** застерігав українську республіку найсерйознішим чином від союзу з московським царатом. Англійський державний діяч знав уже тоді, чого можна очікувати від обіцянок московського царя щодо автономії. Історія визнала правоту **Кромвеля**. Від автономії козацької респуб-

Поштова марка України, присвячена Іванові Пулюю, 1995 рік

бліки не залишилося й сліду: *Nec locus, ubi Traia erat – немає місця, де Троя була.*

У наш час московитська руйнівна робота увінчалася жорстоким царським указом від 1876 року, відповідно до якого було заборонено друкування книг і газет українською мовою, навіть народних пісень під загрозою великих штрафів. У Росії Святе Письмо можна розповсюджувати 42-ма мовами і діалектами, але Біблію українською мовою було заборонено, незважаючи на мої неодноразові намагання і звертання моєї приятельки, письменниці пані **Куліш** до цариці. Деспотичний царат хоче позбавити душі українського народу, він грабує у нього його останнє і найдорожче багатство – мову!

І тепер, під час вторгнення Росії у Галичину, московитські орди «царського визволення» під проводом **Текелі II – Миколи Миколайовича** – знищили всю культуру українського народу. Переслідувано кожний слід українського життя, розпущено школи, одного дня пограбовано інститути, музеї і бібліотеки, національне багатство стало здобиччю. Усі культурні й політичні досягнення мусіли бути зліквідовані, і Галичина зросійщена. Наших патріотів гонили, як полонених, нарід пригноблювали і вішали на місці, якщо хтось відмовлявся надавати допомогу для копання земляних укріплень.

Перед лицем цього варварства і знищення людських культурних цінностей, перед лицем кров'ю политих полів, задимлених міст, сіл і проклинаючого люду, який тремтів у темних будиночках і вбогих ямах від сваволі московитських орд, який гинув від голоду, перед лицем всіх цих нужд і гекатомбів російських вірнопідданих, що даремно жертвували собою, цар **Микола**, насміхаючись над

усякими пристойностями, насмілювався в'їхати до Львова і потім Перемишля як «визволитель». Цей деспот, під чим іменем Україна стала рабинею, вийшов на балкон будинку намісника, щоб ошчасливити своєю промовою «*визвольний російський народ у Галичині*» і проголосити себе перед своєю поліцейською командою, яка його мусіла охороняти, і натовпом найманців господарем «прикарпатської Росії».

Яке безглуздя претендента, який не усвідомлював своєї гідності ні як монарх, ні як людина, який оголосив світові брехню безсовісних проросійських політиків і дипломатів про звільнення «*російського народу в Галичині*»!

Не як визволитель був у Галичині лицемірний переможець цар **Микола**, а як найвища посадова особа московитської ненаситної ненажерливості і рабства, проклятий усім українським народом, а також своїми поневоленими українськими вірнопідданими, які чекають з пристрасним бажанням на своє визволення від ненависного московитського ярма.

Тепер, після великої поразки російської армії у Галичині і після відвоювання Перемишля, Львова і історично славного Галича нашими переможними союзними військами, **Кліо** вписала в золоту сторінку австрійсько-української історії епізод, який дещо нагадує нам пам'ятний епізод з історії цієї ж країни, який трапився 700 років тому.

Після смерті правлячого князя **Романа** 1205 року якийсь князь **Мстислав** хотів захопити непрошено володіння Галича, тодішньої могутньої столиці однойменного українського князівства. Але сильні бояри вивели князя за місто на пагорок, що називався Галичина могила, показали йому звідтіля місто і, жартуючи, сказали: «*Отже, ти, князю, сидів на Галичиній могилі, а це все одно, що ти князував у Галичі*».

Цар **Микола** подібний до того непрошеного гостя. Неблагоанна доля дозволила собі такий жарт і з царем-визволителем на галицькій землі, яку він дуже хотів мати у своїй колекції земель.

Поневоленням України «Першим» і руйнуванням Запорозької Січі «Другою» московит остаточно проклав шлях до Чорного моря і на Балкани. Але цим він не задовольнився. З властивим йому ненаситним хижацтвом тепер він простягає благодійну руку до останнього залишку українського народу у Східній Галичині не для того, щоб його визволити, а для того, щоб його задушити. Крім того, зі своєю нахабністю московит прагне прокласти собі шлях через руїни і гори трупів від Австро-Угорщини і Німеччини до Константинополя і Балкан, а звідсіль до Середземного моря і до світового панування!

Особливі соціальні, політичні, культурні і релігійні умови у сусідніх державах сприяли московитському царату протягом трьох століть у збільшенні його до немислених розмірів і поширенні влади, але змінені обставини, які призвели з часом до великого напруження у цілому світі і тепер розрядилися у кривавій світовій війні, в якій мільйонні армії борються одна проти одної, без сумніву з потреби необхідності встановлять розумну межу для надмірного росту влади царату, внаслідок якого опиниться у небезпеці культура центральних держав і існування їхніх народів.

Але ця розумна межа, за моїм переконанням, може полягати в тому, щоб Україна здобула свою самостійність. Лише внаслідок приєднання України до Московії утвори-

лася надмогутня Росія, і тільки через визволення всього українського народу з російського рабства може стати Росія знову Московією, азійською імперією.

Щоб обґрунтувати наступне твердження, ми пошлемося ще на думку прекрасного знавця історії України і Росії **П. Куліша** і на висловлювання російського публіциста і політика **М. Каткова**.

Про міжнародне політичне значення України висловлювався **П. Куліш** у своїй цікавій книзі «Хуторна поезія», яка з'явилася у Львові 1882 року. Після того як він описав нестерпного гноблення українського народу в Росії, Куліш утішав своїх співвітчизників і надихав їх до витримки такими словами:

«Ми не є неповноцінною нацією, хоча наші сусіди у своїй високомірності нас не помічають. Уже тому ми не є незначними, що до тих пір, докіль стояли ми за Польщу, під п'ятою в ляха ізвивалась Москва, а як почали стояти за Москву, стала тогді Польща пиццати під п'ятою в москаля.

Ми не є неповноцінними і тому, що ми дали польській імперії і Московії високорозумних осіб, магнатів і письменників, і все ж таки не прийняли чужого, як це зробило наше дворянство.

Але велич української нації розкрилася особливо в тому, що вона спромоглася після втрати своїх церковних, політичних, військових і наукових діячів породити нову самостійну літературу, і це викликало у могутніх захисників єдності Росії велике занепокоєння.

Надамо тепер слово **Каткову** (це зміст його висловлювання, дослівного тексту нема у нашому розпорядженні): «*Польська революція є ніщо в порівнянні з національним і літературним рухом в Україні. При спалаху якоїсь польської революції Росія могла би втратити в найгіршому випадку одну провінцію, але якщо прорветься національний і літературний рух в Україні, то це влучить Росію в саме серце, тому сепаратистський рух українців портібно придушити*».

Із висловлювань **Куліша** і **Каткова** напрошується такий висновок: якщо має бути протиставлена дійова загроза проти загрозової сили російського велетня, то має бути звільнена Україна, ця основа розвитку російської влади, в інтересах найбільш можливої стабільності миру в Європі. До того ж ще є і етична основа: тому що століттями пригнічений український народ має право на гідне людське життя і на вільний культурний розвиток, значно більше право, ніж його може мати Албанія, і домагання такого права він ставить не вперше.

Без польської, чи якоїсь іншої провінції, російський велетень надалі залишився би могутньою, небезпечною Росією, щупаком в європейському ставку з коропами, але без України, територія якої з 30-мільйонним населенням у півтора рази більша, ніж Німеччина, Росія стала би такою, якою була: московитським царством, яке могло би і далі плекати свою культуру, а поширюватися там, де для цього знайде додатне місце.

Після приєднання України до Московщини ця імперія неписьменних, яка дивилася на «гнилий Захід» завжди з презирством і ізолювалася від нього, здобувала свої багатства і державне положення в Європі не зброєю духу, не культурною працею, не промисловою і народногосподарською діяльністю, а підкоренням, інтригами, віроломністю, зрадами і шахрайством, грабежем, вбивством і гнобленням поневолених народів.

Велика російська імперія стала справжньою, як це стало приказкою, «тюрмою народів» у цілому світі.

У цій імперії є зібрані духовні сили шостої частини світу, і людство має право вимагати, щоб ці сили змогли визволитися і співпрацювати у подальшому розвитку людської культури.

Дотепер потенційна енергія народних сил Росії застосовувалася лише для того, щоб культурним державам і іншим народам дати світу «відчути свої колючки у боці», їм погрожувати, а за слушної нагоди по-зрадницькому на них напасти. Цар **Микола**, «визволитель», що хотів визволити «російський народ» у Галичині, був ще до недавнього часу прославленим апостолом миру, який усьому світові помахував пальмовою гілкою миру і намагався його загіпнотизувати, і в той же самий час московит озброювався до війни з Японією і іншими державами, і протягом усього врядування цього апостола миру потрясіння на Балканах дозволяють чітко зрозуміти, які злочинні наміри переслідував московит своїм лицемірним «слов'янофільством» і ще продовжує переслідувати.

Щоб досягти своєї мети, як це яскраво висвітлила кривава історія Балкан і, зрештою, катастрофа у Сараєві, для московита наймане вбивство князя є бажаною зброєю! Тому в інтересах культури і цивілізації Європи і всього світу встановити могутній бар'єр грабежу країн і сліпій руйнівній силі європеїзованого монголізму. Для цього мають бути вивільнені зв'язані духовні сили поневоленних народів у російській імперії і має бути прокладений шлях для вільного розвитку їхнього національного життя і культурної самостійності.

Поневолені народи Росії мають бути звільнені і організовані у самостійні держави. Але найзначнішим для здійснення цієї високої мети, для встановлення тривалого миру в Європі може бути тільки самостійна Україна.

Самостійність України є, на наш погляд, ключем для мирного дому Європи.

Завдяки самостійній Україні московитський царизм був би витіснений з Чорного моря, з Балкан, з цієї російської арени і чаклунського котла Європи, і з Дарданелл, і тим самим було б знищено зазіхання Росії на всесвітнє панування. Інтриги російської дипломатії обмежувались би вузькою областю, манія визволителя російських царів була би позбавлена ґрунту, і власне цим для Європи була би забезпечена більша стабільність державних стосунків і довший мирний період для культурної, індустриальної, народногосподарської і наукової роботи.

Українська держава, яка знову встановилася на просторах полях по обидва боки Дніпра і берегах Чорного моря, могла би об'єднатися як федеративна держава з Австро-Угорщиною у спільну монархію «Велика Австрія», де окремі народи можуть жити як вільні народи. У Великій Австрії для ріжних народів настав би час інтенсивного розвитку їхніх національних культур, що надало би могутнього імпульсу подальшому розвитку культури нової Європи.

Через власне недбальство і нехтування прогресу «гнилого Заходу» Росія занастила духовні, матеріальні і ідейні інтереси своїх народів, які потрібні для людини, а внаслідок цього величезний антагонізм державних сил і народних прагнень у Росії настирливо вимагає радикальної санації від теперішньої світової війни. Чим довше з цим зволікають, то тим більше проявляється ця вимога.

Самостійність України є гордієвим вузлом, під замком якого перебувають не тільки гарантія миру в Європі, але теж гарантія національних прав народів Австро-Угорщини й усього німецького народу. Світова війна має розв'язати цей гордієв вузол.

Що стосується майбутніх перетворень в Європі по війні, то українці не покладають ніяких марнославних ілюзій. Вони знають, що розумні керівники держав ведуть і можуть вести політику інтересів. Жодна велика держава не може довготривало вести політику народу усупереч його інтересам. Росія веде державну політику, а не політику інтересів своїх народів, вона веде господарство на престиж і мусить колись розоритися. Ганебні успіхи Росії у війні проти малої Японії, сумнівні дипломатичні і стратегічні успіхи на Балканах і досі великі поразки у Галичині і в російській Польщі, а також гіркі розчарування всередині російської імперії і не востаннє виверження пекельно гуркітливої Росії, що спорадично спалахують вогнем, є безпомилкові ознаки того, що царська імперія «розколюється», вона вже зсовується похилою площиною.

Українці знають, що у минулому Україна мала не зі Сходом, а з Заходом і Півднем спільні культурні, народногосподарські і політичні інтереси і у майбутньому може мати, що обопільність народних інтересів утворює здорову основу для створення нової Європи і для міжнародного положення України – «Ми не є неповноцінною нацією».

«*Народи ведуть війну один проти одного*, – певно, з ненависти сказав **О. Бісмарк**, – *але з любови ще аж ніяк не було, щоб один народ жертвував собою ради іншого*». Не з любови будуть домагатися центральні держави, Австро-Угорщина і Німеччина, самостійності України, а в своїх власних інтересах, які, на щастя, збігаються з інтересами українського народу.

На цій основі спільних інтересів, а також на основі успіхів теперішньої війни, в якій з ентузіазмом беруть участь українські легіони і своєю мужністю заслужили високе визнання «елітного війська», українці сподіваються на визволення всієї підросійської України і на її з'єднання з Австро-Угорщиною в одну державу, в якій не буде ніяких гнобителів, ніякої пригнобленої нації. Українська нація у цей важливий момент не злякається будь-яких жертв, щоб нарешті скинути за допомогою союзної армії центральних держав ненависне московитське ярмо і здобути волю для життя.

Це є ідеал української інтелігенції, на який вона може сподіватися від теперішньої війни і майбутнього миру.

Що стосується миру, то наша інтелігенція думає, що мир приніс би нашим союзним державам лише багато мільярдів і ще одну або дві провінції, скажімо як Курляндію чи російську Польщу, що не є еквівалентом за великі ріки пролітої крові і за невимірно великі жертви людей. Високою метою і ціною майбутнього миру може бути тільки встановлення якнайдовшого миру і цілковите усунення московитської небезпеки для німецького народу і для народів австрійської і угорської монархії, які хочуть жити і дихати.

Але встановлення такої безпеки може бути досягнуто лише завдяки звільненню українців, які завдяки щасливому географічному розташуванню країни на Чорному морі, багатим корисним копалинам країни і своїм історичним традиціям покликані стати твердинею Великої Австрії і Німеччини проти московизму, подібно тому, як вони були

в ранішніх сторіччях твердинею проти монголів, турків і татар.

Люди не можуть бачити Божого провидіння, але ми не можемо ігнорувати переконання, що Росія після миру, якщо вона залишиться на неурізаній території України, піде, очевидно, війною проти нас щонайпізніше через десять років, як це було після японської війни, за умов, які можливо будуть для нас не такими сприятливими, як тепер.

У випадку нової війни між Росією і центральними державами, без сумніву, не буде бракувати і інших європейських щупаків і їхніх союзників, і якщо ми будемо розбиті, якщо переможні вороги стоятимуть у Відні і в Берліні, якщо ми будемо змушені прийняти їхні умови, то що б це за умови були?

Стосовно Франції великий німецький державний діяч відповів на це питання на засіданні рейхстагу 11 січня 1887 року так: «Я зовсім не кажу, – сказав **Бісмарк**, – про питання грошей, хоч французи не так поблажливо поводитися би з нами, як ми з ними поводимося. Такого поміркованого переможця, як християнський німець, вже не існує в світі. Що до цих самих французів, під пануванням яких ми страждали від 1807 до 1813 року і які давили нас до крові, ми були би так, як кажуть французи: *Saigner à blanc*, що означає – спускай кров досі, доки вся не вийде, для того, щоб скинутий ворог ніколи не встав на ноги і в наступні тридцять років навіть не зміг би подумати про можливість протиставити себе переможцеві. Це ми могли би зробити з таким же успіхом у 1870 році, як це зробив **Наполеон** у 1807 і пізніше, якщо б ми лише вдавалися до державного керівництва без моралі і права, як до цього звикла войовнича Франція, а не до християнського способу мислення. Якщо ви прочитаєте розповіді старих людей того часу, якщо б ви, як і я ще у своєму дитинстві, вислухали безпосередньо розповіді селян, землеробів і поміщиків про страждання від іноземного панування в країні – я думаю, що ви теж би стали боятися найвіддаленішої можливості, що такий стан знову може настати.

... Але гроші є найменше; потрібно було б турбуватися про те, щоб німецька імперія не залишалася такою сильною, як вона є. Виходячи з Райнського кордону, у нас відняли би від Райну стільки, скільки могли б; я не думаю, що задовольнилися би Ельзасом і Лотарингією, а вимагали б ще раз стільки ж (*alterum tantum*) донизу Рейном. І це не задовольнило би: перш за все вимагали би створення королівства ГанOVER. Без сумніву ми б втратили Шлезвіг до Данії. Нам дуже тяжко ставити обтяжливі і складні умови у Польщі, коли не згодні з Росією, і ця згода, на мою думку, не властива для Франції. Але нам і надалі могли би ставити умову, що Франція є гарантом тих прав, які король Пруссії повинен забезпечувати своїм польським підданам. У цій гарантії можна би ще далі йти в інших напрямках.

Я більше не хочу простежувати це; я лише хочу показати вам ту можливість, на яку ми наражаємося у випадку невдалої війни. Ви вважаєте це перебільшенням?»

Що прийняті **Бісмарком** умови миру для французького переможця, які він би продиктував, не були перебільшеними, довів один із невмирущих Паризької академії письменник і патріот **Моріс Барре**, який розробив проект умов миру, що мають бути пред'явлені обом центральним державам.

Умови стосовно Німеччини є такі: возз'єднання Ельзасу і Лотарингії з Францією, відрив лівої Райнської межі з Майнцом, Бонном і Кельном від німецької імперії, передача частини від Вестфалії до Бельгії і від Східної Пруссії і Східної Пруссії до Росії. За його пропозицією твори мистецтва німецьких галерей мають бути перевезені до Франції, воєнні відшкодування мають бути сплачені в розмірі німецької річної потреби для армії на невизначений час, який залежить від волі французького народу, німецький військовий бюджет припиняють, німецьку армію розпускають, а службу громадської безпеки переймає на себе поліція. *Saigner à blanc!*

Опис **Бісмарка** ми тепер можемо продовжити щодо російської перемоги і доповнити, що московитський переможець теж діятиме, без сумніву, за принципом *Saigner à blanc* і буде прагнути відтіснити Німеччину від моря і зменшити її до карликової держави. Він силою приєднає Балтійську провінцію, Пруську Польщу і Пруську Сілезію, і у «неділимій» російській імперії поводитиметься з Німеччиною, як із «державно небезпечним елементом», і гнобитиме так, як він гнобить український нарід. Як житимуть німці у «святій» Росії, свідчать страхітливі німецькі погроми, які відбулися останнім часом у Москві, в яких загинуло майже 500 німців.

А тепер ми ще запитуємо: яке майбутнє відкриється для нашої монархії у випадку невдалої війни? Яке рішення прийме московит, якщо він увійшов би у Відень як переможець? *Vae victis!* (Горе переможеним! – **Ред.**) Наша кохана батьківщина не знайде помилування у нього! Австрія зникла би з мапи Європи, як зникла Україна, і її чудові землі під «протекторатом» Росії мали би долю нещасної України!

Про теперішні російські військові цілі дає нам інформацію мапа Європи, яка «дозволена» російською військовою цензурою, яку можна було бачити, за повідомленням **М. Вальдманна**, у вітрині книжкової крамниці Г. Альтенберга і К° у Львові. За цією мапою переможна Росія охоплює Галичину, Буковину і Північну Угорщину. Кордон простягається для «чисто російської» території до самого Сяну і до Віслока і також до джерельної області Дунайця, переходить Карпати і проходить уздовж вододілу, який відділяє територію Карпат від західних притоків Тиси. Південну межу російщення утворює горішня частина Тиси до міста Токай і притоки Вісли. До цієї «чисто російської» території приєднується «королівська імперія Польща» під російським пануванням і охоплює в Галичині Тарновську і Краківську губернії і з російською Польщею, і теж зі Східною Пруссією і Пруською Сілезією, об'єднані в одну адміністративну одиницю. До Польщі приєднується «північнослов'янський союз», який складається з частини австрійської Сілезії, Моравії, Богемії і північно-західних угорських адміністративних одиниць (комітатів) – само собою зрозуміло, під російським «протекторатом». Сербія, Хорватія, Словенія, Країна, а також Південна Угорщина утворюють спільно з Болгарією і Чорногорією «південнослов'янський союз», який точно так само перебуває під російським «протекторатом», межує безпосередньо з Росією, оскільки ця частина перебуває у володінні Дарданелл.

Отже, це була би приблизно доля обох союзницьких центральних держав у випадку майбутньої переможної війни-реваншу французів, росіян і їхніх союзників!

Тому ми думаємо, що тепер у цей великий і рідкісно історичний момент, у дні страшної суворости величезних битв переможні центральні держави в інтересах рівноваги і безпеки довготривалого миру в Європі мають прагнути спочатку відтіснити російську імперію до «матушки» Волги і Каспійського моря, і з цією метою визволити пригноблену Україну – одну з перлин Європи!

Російські царі своєю зрадою розтоптали ногами Переяславську угоду, укладену з вільною Україною і урочи-сто заприсягнуту, а тепер у Росії українська нація, яка в історії розвитку культури людства відіграла немало роль, є не лише цілковито поневоленою, але й ведеться нищівна війна проти неї. Цій меті підпорядковано, в першу чергу, головний удар російської армії проти Галичини, Буковини і Північної Угорщини, який, на щастя, завдяки геніальному керівництву наших і союзних армій і українських легіонерів був переможно відбитий з великими втратами для Росії і її союзників.

Росія хоче тепер і хотітиме у майбутньому готувати братську могилу австрійським українцям, і в такий спосіб і цілому багатомільйонному українському народу. Але могила України була би могилою для інших культурних народів Європи, германців чи слов'ян!..

З цієї причини нехай теперішня війна центральних держав буде «народною війною» у справжньому розумінні цього слова, визвольною війною поневолених напівазіатами давніх культурних народів, історичне минуле яких глибоко закорінене в європейській культурі. Нехай, нарешті, розірвуться ланцюги, якими український нарід зв'язаний по руках і ногах, і нехай у такий спосіб знову відновиться могутня твердиня супроти монголо-московських навал, і тільки тоді прийде палко бажаний мир!

Верховний глава католицького християнства Його Святість **Бенедикт XV** направив до воюючих народів і їхніх керманічів відозву щодо миру, в якій закликає нації «покласти край страшному вбивству, яким уже рік знеславлюється Європа», і припинити «проливати братню кров»!

У цьому закликі варті особливої уваги слова, які, не наче сповнений надії промінь світла, проникають у серця усіх поневолених народів, слова, які стосуються і мають стосуватися не лише католицького, але й православного християнства.

«Якщо нації, – каже Його Святість, – понижені і пригнічені, то вони тремтячи несуть накинене на них ярмо і готуються до визволення, передаючи з покоління в покоління, сумну спадщину ненависти і справу помсти. Отже, чому ж уже зараз неупередженою совістю не зважити на права і справедливі домагання народів?»

Це чудове звернення Папи з вдячністю сприймає православне християнство, особливо український нарід, який, крім 5 мільйонів католиків, нараховує ще й 30 мільйонів православних і який вже два з половиною століття пригноблювано Росією більше, ніж будь-який інший нарід і переслідувано російською ненавистю більше, навіть в країнах нашої монархії. Як показало всьому світові вторгнення росіян у Східну Галичину і Буковину, супроти українського народу Росія веде нищівну війну.

Маючи на увазі цю нищівну війну, цю жорстоку Каїнову роботу в нинішній суворий час, у якому вирішується доля Росії і Європи, усправедливується питання: чи не на часі вже зараз з неупередженою совістю зважити на права і справедливі домагання поневоленого українського народу? Чи не в життєвих інтересах культурних держав Європи звільнити цей нарід від смертоносних рук азіатів? Це питання ставить весь український народ з сильною вірою у Божу справедливість і славноратні подвиги австрійської і німецької армій і своїх доблесних синів, усвідомлюючи власну незруйновану життєздатність.

Але закони природи, як і всіх процесів світу, стосуються також народів і держав, війни і миру. Шляхи їхнього виникнення і їхнього кругообігу визначено наперед законами природи. Мир приходить, коли він має прийти, і за умов, які відповідають фактичному співвідношенню сил воюючих народів, їхнім військовим успіхам, а не побажанням окремих людей. Тому видається, що це – марна справа, коли кожен говорить про мир. І все ж таки!

Як ураган є масовий рух нескінченної множини нескінченно малих часточок, з яких кожна передає свій прогресивний і молекулярний рух на інші і сприяє таким чином загальній дії, так є напевно і з ураганом війни. Тому видається справедливим, коли окрема людина свої думки переносить на папір.

Як молекулярний рух від частини до частини, так передається думка від особи до особи і діє все-таки суголосоно для досягнення мети. З цим переконанням і відповідно до афоризму «ми збираємо врожай з того, що наші предки посіяли, і сіємо, що наші нащадки будуть збирати», я виклав тут думки, які відповідають ідеальним побажанням всієї української інтелігенції над Дністром і Дніпром. Нехай ці думки привернуть до себе увагу в керівних інстанціях і знайдуть розуміння, яке відповідає історичному моменту.

Українців проте закликаю: пам'ятайте пророчі слова нашого великого поета:

**«Розкуються незабаром
Заковані люде,
Настане суд, заговорять
І Дніпро, і гори!
.....
І оживе добра слава,
Слава Україні...»**

«Суд» наближається, і коли настане слухний час – повстаньте, кайдани порвіте! Нехай буде сильною ваша любов до Батьківщини, і ви переможно витримаєте супроти цієї небувалої світової бурі. На те воля Божа! ■

*Надруковано комісійним
видавництвом Й.Т. Кальве
у 1915 році.*

*Переклад з німецької –
Андрій Жовківський*

ЗАЧИННАТЕЛЬ ПРАВОНАХИСНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

(до 90-річчя від дня народження Івана Світличного)

Як не я, тоді – хто! Не тепер, то коли?
Іван Світличний

Зиновій Антонюк
публіцист, перекладач,
учасник українського
національно-демократичного
і правозахисного руху,
м. Київ

Писати про конкретних людей, яких знав десятки років у різноманітних ситуаціях, завжди складно, особливо якщо пишеш про того, хто перемінив тебе, став якоюсь твоєю суттю, з ким маєш потребу досі подумки все звіряти.

Щоденника я не вів із відомих причин, а пам'ять сьогоднішня дуже далека від тої, що була в 60–70-ті роки, тож прошу вибачення за неминучі великі лакуни та можливі неточності в деталях, навіть у тих кількох епізодах, що їх я вибрав з бурхливого потоку тридцятирічного спілкування з **Іваном Світличним** (20.09.1929 — 25 .10.1992).

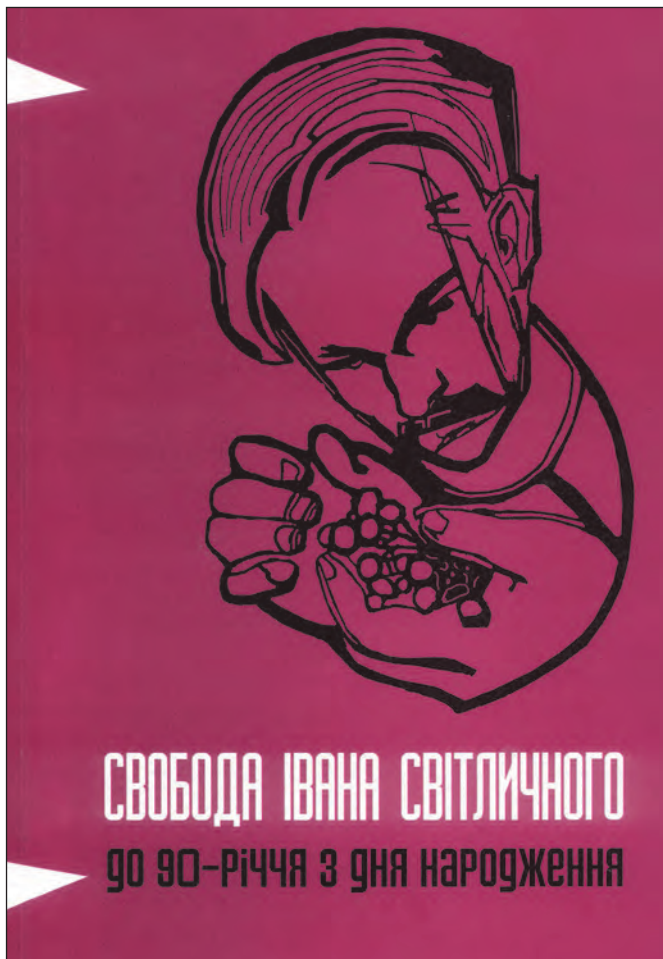
Сподіваюся, кожен зрозуміє, що будь-які спогади про когось неминуче стають спогадами передусім про себе, а тому й закликаю читача зробити корекцію всього, що лягло мені на папір, або вилучити оте світличнинське «Як не я, тоді – хто?» з потоку пам'яті подекуди надмірно егоїстичного антонюківського «я».

З Іваном Світличним познайомила мене десь у 1962 р. (точнішої дати не пам'ятаю) **Алла Горська**, до якої потрапили мої спроби бодай якогось першого узагальнення історичних поглядів мого покоління. Прийшов я за вказаною адресою на Уманську вулицю. Усміхнений вусатий чоловік зустрів мене дуже привітно, наче ми давно вже зналися, і запросив до своєї кімнати-кабінету, вщерть заставленої й заваленої книжками. Там було багато рідкісних для Києва книжок з української минувшини. Вони не були для мене відкриттям Америки, але таким відкриттям стала їх кількість й неймовірна старанність їх добору: маса книжок, виданих на крайньому заході України, деякі з них я пам'ятав з дитинства, але побачити їх у такій кількості в людини з крайнього сходу України – то було щось неймовірне. І вони не просто «існували» у Івана – вони були пропущені крізь його індивідуальну свідомість із дивовижним рівнем осмислення та узагальнення, чим я, вирішивши в середовищі тих книжок, похвалитися не міг.

Розмова була ознайомчою, але тривалою, а тому не формальною, як це буває здебільше під час знайомства. Ми одразу глибоко занурилася в історичні джерела, їх інтерпретацію, в гостру потребу мобілізації потенцій особистості.

Голос у Івана був тихий, а думка розвивалася, наче в легкому леті. Здавалося, що він наче з якогось іншого суспільства, «*суспільства духу*». Та коли його думка раз по раз ударяла в граніт реального життя, тоді я бачив, що це не якась гола абстракція, втеча від реальності, а піднесення над нею з чітким моральним максималізмом для особистості, бо тільки така особистість і здатна чинити опір сповзанню суспільства по похилій площині, опір отій «*вселенській втечі без погонь*».

Я сприймав тоді життя доволі пасивно: чекав змін, але щоб якось так... само собою. Мені тоді ще мало боліло, що серед численного населення маємо так мало індивідуальностей, що так багато людей, готових скинути не кайдани рабства, а суто людські невід'ємні тягарі – свободи, національної свідомості, моралі, творчості...

Тоді я ще не усвідомлював, що регресові духовного розвитку можна протидіяти тільки через подолання будь-якої ідеологізації свідомості, через становлення особистості.

Іван ставився до світу активно. Людину сприймав як феномен динамічний, багатомірний, а водночас цілісний. Його дуже цікавило питання, як допомогти людині подолати пасивність, як допомогти їй реалізувати прихований потенціал. Його цікавило становлення особистості. Пізніше я спостерігав, яке це щоразу було для Івана свято, а тоді він підкреслював, що активність приходить тільки як результат самоусвідомлення, як обґрунтування ідеалів та протидія руйнуванню усвідомлених цінностей.

Чи не під впливом тієї розмови я почав згодом складати свій «Конспект самоусвідомлення», який забрав у мене багато часу, бо розрісся на понад 600 сторінок машинопису. Незважаючи на прихильні відгуки багатьох людей на цей мій конспект, я все ж послухав Івана і не пустив його в світ: кількогадинна розмова з ним на цю тему в 1970 р. закінчилася фразою: «Треба «переварити» 600 сторінок на 200, тоді це й буде справжнє туге самоусвідомлення».

Іван був певен, що «розкута» «самоусвідомлена» особистість обов'язково створюватиме не замкнений новий «згуртований загін революціонерів за волю народу», а виключно відкриті громадські структури, бо «інакше все піде по старому колу»...

Переваги відкритої структури перед закритою я зрозумів досить легко, хоча й походив, здавалося б, із тих районів, де ще недавно панував принцип закритих підпільних структур, – панував, незважаючи на потоки крові з обох боків. Важче було із співвідношенням «особа – група – нація – людство».

Звичайно, в цій розмові я не міг одразу не відчути кардинальної різниці між нами, принципово різного світобачення. Я сповідував тоді «отарне», «отарно-групове», як я сьогодні називаю, що можна визначити делікатніше як «в основному свідомо національне». Але сьогодні я вже знаю той психологічний парадокс, що «групове» неминуче тягне за собою змаління свого справді особистого, а отже в процесі реалізації – і справді національного. Іван мав чітко виявлене особистісне світобачення, а через особистість – громадянське, а отже, й справді національне, яке не мало на собі жодних зовнішніх етнографічно-національних атрибутів. Сам Іван казав, що в нього просто естетичне бачення світу.

Все це я відчув одразу. Але осмислював почуте і відчуте довго – мабуть, кілька років. У цьому й полягає головний урок, який я виніс від Івана. І мушу визнати, що давався він мені не так уже й легко, хоч я вважав себе добре вишколеним, та й якийсь позитивний імпульс у цьому напрямі відчував у собі вже давно, ще до зустрічі з Іваном, під впливом життя. Тепер я розумію, як важко буває ламати стереотипи, всмоктані ще з молоком матері, а тому ціную результативні зусилля людей, що спричиняються до такого ламання.

Походжу з Холмщини, що входить нині до складу Польщі. Проїшов прекрасну холмську школу вуличного формування національної свідомості через постійні пікірування з польськими хлопчиками-ровесниками, що намагалися розпекти нас перекирвання окремих українських слів або фраз, а коли цього було замало – гучними викриками типу: «У русіна дуна сіна!», на що ми відповідали всією дитячою зграєю ще гучніше і дошкульніше: «У поляка чорна срака!» Адже ми вже давно засвоїли ще добукарний патріотичний вірш:

**«Я маленький холмщак,
Український козак.
Україну люблю здавна,
Віра моя православна.
Я не знаю, що то страх,
Ворог мій – поганий лях...»**

Згодом, коли трохи підріс, уже не сприймав довколишній світ виключно крізь призму отих спрощених постулатів національного виховання. Вже дружив з кількома польськими ровесниками, бо бачив батькову дружбу з їхніми батьками – тими польськими інтелігентами, що не тільки доброзичливо ставилися до українців, а й виступали за нечуване: за право українців мати свою незалежну державу, хоча це, звичайно, дуже дисонансувало із загальними настроями у польському середовищі Холма. Десь тоді я почав розуміти, що бабусині розповіді «на сон грядущий» про упирів, що смокчуть кров у людей, про відьом, які висмоктують молоко в корів і корови перестають доїтися, про євреїв, що додають християнську кров до маці, – усе це чистісінька фантазія допотопного розуму, як і інші «забобонні істини». Але звільнення від забобонів відбувалося дуже поволі, часто із рудиментарними трансформаціями в інші забобони.

Сьогодні я розумію, що так було через те, що відбувалося постійне підживлення забобонів із сфери підсвідомості, бо й саме тодішнє свідомо-національне виховання виходило з пріоритету не особистості, а групи

з абстрактно-національної шкали вартостей, тобто базувалося на певних, мабуть, ще середньовічних стереотипах, які теж давно стали забобоном: ми хотіли, щоб нас сприймали політично, а самі продовжували дивитися на світ через етнографічні шори.

Ходив до школи при Холмській українській гімназії. Вчився за граматику української мови **Івана Огієнка**; у катедральному соборі на святій Данилової горі слухав його проповіді як митрополита з характерним рефреном: «Служити народові – то служити Богові!»; ходив з ровесниками колядувати до нього в митрополичі палати з бібліотекою безмежних розмірів; географії вчився з товстезної «Географії України та суміжних земель» **В. Кубійовича**, історії – за **М. Грушевським**; бачив живого **Омеляновича-Павленка** і часто милувався на вулиці гордою поставою українського морського офіцера **С. Шрамченка** з кортиком... Одне слово, вважав себе дуже національно вишколеним та свідомим, так само й пізніше, коли вчився у Львівській політехніці чи університеті. Вважав себе таким «дуже-дуже» українцем і тоді, коли весною 1960 р. переїхав до Києва – аж до зустрічі з Іваном Світличним.

І ось нарешті такий «національно свідомий та вишколений» стою перед зовні непоказним, щуплої будови вихідцем зі зрусіфікованого Донбасу. І куди поділася ота моя «національна вишколеність»? Бо одразу відчув, що насправді перебуваю тільки на перших шаблях вишколювання – вишколювання духовного, в якому національне природно вплетене у мозаїку вселюдського.

Звичайно, я себе теж виокремлював із загалу людського, але те виокремлення було більше схоже на виокремлення бугая з-поміж череди перед боєм. Іванове виокремлення було зовсім інше, воно підносило в духовну сферу, було настільки органічним і простим, що змушувало ламати навіть мої усталені стереотипи. Він не пригнічував іншого своєю особистістю, а ставив поруч як побратима. І не його вина, що дехто побратимом бути не зумів.

Отак я вперше зрозумів, що справжній, а не показний патріотизм – завжди некрикливий, завжди серйозний і завжди громадянський, а не вузько етнічний. У Івана він був навіть якийсь священно світлий.

Забігаючи трохи наперед, скажу, що цей перший головний Іванів урок із 1962 року дуже знадобився мені через десять років у 35-й різнонаціональній зоні. Завдяки отому широкому безшорному погляді — принципів українців (українців там було, як і скрізь серед політ'язнів, більшість) вдалося дуже швидко перетворити на «притчу во язицех» не тільки емведешного та кагебешного начальства, а й на об'єкт пильної уваги правозахисної громадськості всього світу, що саме тоді бурхливо набирала сили. Як твердить президент Спілки товариств за права людини **Памела Коен** зі США, набирала сили саме завдяки нашому завзяттю.

Але треба віддати першість самому Іванові, а не його принципів, колись кимось засвоєному. Бо, пам'ятаю, як Іван допомагав мені ламати вже в зоні певні залишкові стереотипи у ставленні до деяких росіян, коли з прибуттям до зони **Володимира Буковського** реалізувалася ідея круглого інформаційно-дискусійного столу. Отже, без Івана його принципи так швидко не запрацювали б.

Повертаючись до перших років нашого знайомства з Іваном, пригадую, як бував тодішній Київ вечорами поезії, художніми виставками, дискусіями, диспутами – всупереч спробам начальства взяти все під свій контроль.

Іван бував скрізь і до всього причетний. Він підтримував ідею створення в 1964 р. при Інституті нафтопереробки та нафтохімії, де я працював, постійного історичного лекторію, роботу якого мав скеровувати **Михайло Брайчевський**. Партбюро нашого інституту звернулося з відповідним листом до дирекції Інституту історії АН, і такий лекторій було створено. Активну участь у його роботі брали **Олена Компан** і **Олена Апанович**. Але «вгорі» швидко розчовпали, що і до чого, – лекторій закрили, пославшись на те, що його відвідує публіка, яка не працює в інституті. Та все ж ця плідна ідея історичного лекторію проіснувала ще якийсь час у вигляді офіційного загальноміського лекторію при Будинку вчених Академії наук.

Бачачи мою глибоку зацікавленість історією, Іван все ж узявся формувати в мене ширше зацікавлення іншими сферами. Попросив перекласти українською мовою з польської кілька великих статей з історії українсько-польських відносин періоду Другої світової війни, а коли я десь через тиждень приніс переклади, то якимось по-особливому похвалив, розлого відзначаючи добру українську мову і заохочуючи до поширення інтересів за рахунок соціології та мовознавства. Соціологією я справді зацікавився. І до словникової сфери Іван мене згодом, уже в зоні, «укосякав», коли під час мікрофільмування однієї «ксиви» під виглядом часто практикованого методу мозкової атаки вичавив з мене 50 синонімів до дієслова «їсти», а потім, окрилений успіхом, обіцяв ще «вичавити» всі відомі мені синоніми до інших головних дієслів. Але незабаром я поїхав до Володимирської тюрми, і моє захоплення Івановим словником синонімів зачало, а безпосереднє дуже приємне спілкування перервалося.

Поновилися контакти на засланні, і одразу характерним для Івана сюрпризом: величезними пакунками з теплою білизною, одягом та взуттям. Я знав Івана добре, але це було несподіванкою, хоч і дуже приємною; бо скільки ж то часу й енергії треба було витратити спершу на збирання і нагороджування всього, а потім на пакування та пересилання! Неймовірно, навіть якщо врахувати, що головні клопоти несла на собі дружина Івана **Льоля**. І дороге мені спілкування з **Галею Горбач** – теж через Івана, як і безліч інших дорогих мені знайомств...

Знову повертаюся спогадами трохи назад – у серпень-вересень 1965 року. Про перший арешт Івана, як і про інші тодішні арешти, дізнався з «других рук» – від **Михайла Кутинського**, зайшовши до нього в Москві під час службового відрядження в перших числах вересня 1965 року (М. Кутинський мешкав у Москві, а весну й літо проводив в основному в Києві).

Звичайно, то був шок. Але не можу сказати, що він паралізував мене чи когось із моїх близьких знайомих – тільки зробив нас дещо обачнішими, серйознішими й зібранишими. Здається навіть, що навпаки: стимулював суспільну активність, незважаючи на численні, як для того часу, звільнення з роботи.

Ми з викликом ходили колядувати під стіни тюрми КДБ, де сиділи Світличний та інші кияни. Колядували дуже голосно і були впевнені, що нас в камерах обов'язково почують.

Та головним було самвидав. Важливо було переконати начальство, що воно забрало не тих, що самвидавівська активність триває і без заарештованих.

Дуже підносила духом праця **Івана Дзюби** «Інтернаціоналізм чи русифікація?», над якою він тоді закінчував працювати мало не в мене на очах. Далі було розмноження її та розповсюдження сотнями примірників, найчастіше спільно зі статтею **М. Брайчевського** «Воз'єднання чи приєднання?». Розмножували машинописом, фотографією; знаю з десятків людей, що переписували Дзюбин трактат від руки – в Україні й поза Україною (зокрема, в Москві, в Казахстані). Масштаби цього розмноження важко визначити, можу тільки сказати, що через мене пройшло виготовлення понад сотні примірників цих самвидавівських праць; не меншою була кількість читачів моїх двох примірників, що курсували з рук у руки.

На цей період припадає певна зміна акцентів у суспільній свідомості, бо зростання тиражності за рахунок Дзюби і Брайчевського викликало спад тиражності «Загальної декларації прав людини», а також різних, у тому числі й захальних, спогадів з періоду культу Сталіна (загальна тиражність була досить обмежена). Згодом було «Лихо з розуму» **В'ячеслава Чорновола**, «Український вісник» тощо. Але весь час фаворитом був трактат Івана Дзюби, навіть після **Морозового** «Серед снігів».

На Дзюбин трактат був, зокрема, значний попит з боку партійних працівників, особливо найнижчого та нижчого рівнів, і цей попит ми намагалися задовольнити, поки той трактат не потрапив до розряду крамоли, тобто до 1970 року.

Але повернуся знову до 1966 року. У середині квітня почали готувати вітальну телеграму (використовуючи наближення 1 Травня) на ім'я Івана Світличного, ретельно добираючи прізвища, які мають стояти під текстом телеграми. Але 30 квітня Івана випустили, тож ця телеграма фізично не могла до нього потрапити, навіть коли слідчі й допустили б її. Можливо, ті підписи стали в якійсь пригоді КДБ в 1970–1971 рр., коли там почали розробляти сценарій арештів на січень 1972 року.

Я не знав, які корекції в своїй поведінці зробіть Іван після звільнення, тому не спішив зустрітися з ним. Але зустріч відбулася випадково в книгарні «Наукова думка», де й перед тим ми часто мимохідь зустрічалися.

У його очах я відчув той самий вогонь і ту саму доброту, і я був безмежно вдячний долі, що знову звела мене з ним. Між нами нічогісінько не змінилося. Я регулярно, як і колись, бував у нього. Іноді з сином Тарасом. І тут я побачив Івана ще з одного боку: виняткову ноту в ставленні до дітей, особливу радість у спілкуванні з ними. І, знову забігаючи вперед, зазначу, що коли після його повернення із заслання повним інвалідом я прийшов до нього з меншим сином Максимом (майже ровесником його племінника Яреми), то побачив усе того ж люблячого дітей Івана. А коли наприкінці візиту Іван якось неймовірно тепло дякував мені, що прихожу до нього саме з сином, а з очей текли сльози зворушення, що й мене сильно зворушило, я збагнув, що це десь із глибини його свідомості, навіть його архетипу, проривається нереалізований батько. А ця розмова Івана з Максимом, хоч йому було важко добирати слова, і він компенсував це якимсь незбагненими порухом тіла, очей, голови і все ж досягав повного успіху, контактуючи з моїм сином, стоятиме завжди перед моїми очима: такий батько завжди порозуміється з сином. Його душа прагнула вчити, виховувати, леліяти дітей. Але я певен, що вона це робить і робитиме, бо мій Максим цей візит згадає і, маю надію, не забуде.

Іван Світличний (20.09.1929 – 25.10.1992)

Досі чомусь розриваємо ідею України, ідею свободи й ідею особистості. У Івана все було в єдності, в якійсь особливій естетичній єдності. І з тої єдності Іван Світличний поставав не просто як правозахисник, а як зачинатель правозахисного руху в Україні. Звичайно, не один він причетний до засвоєння Україною сильної вселюдської ідеї виокремлення з людського загалу окремої особистості, піднесення її та послідовного захисту її прав і свобод. Але ніхто так, як він, своєю особистістю не унаочнював ваги усвідомлення особистості як саморушії суспільного розвитку, як гаранта від скочування людства до прірви дикунства.

Взагалі Івана «розкласти на полиці» неможливо, бо то була дивна органічна єдність, велика особистість. Умів бути і в центрі опору, і центром опору. Спочатку (і то протягом досить тривалого часу) ідея правозахисту в Україні була досить аморфною, не мала глибшого громадянського осмислення. Україна важко усвідомлювала потребу вплетення своїх визвольних змагань у світовий контекст універсальної ідеї захисту прав людини. Заважав менталітет – звичка підпорядковувати себе міфічно вищим національним інтересам, обожнювання етнографізму, а головне – ігнорування особистості. Навіть по десятироках широкого розповсюдження в Україні «Загальної декларації прав людини» інерція сприймання світу через групову свідомість у нас була жахливою, важко піддаючись модерним впливам. По собі знаю, що тільки зустріч з Іваном Світличним та **Семеном Глузманом** у 35-й зоні допомогла мені остаточно поставити крапки над і та одірватися од групо-

вої свідомості в сприйманні світу й вилікуватися від мислення в рамках етнографізму, що й досі дає мені постійне відчуття тих років як найкращих років мого життя.

Не торкатимуся тісних і регулярних контактів Івана-правозахисника з правозахисниками Москви – дуже плідних і для Івана, й для України, і добре відомих начальству, що пильно за ним стежило.

Для Івана ідея особистості взагалі не виходила з новітніх потреб правозахисту, а мала глибоке культурологічне коріння й куди більший заряд – заряд суто естетичний і куди ширше поле застосування. Але правозахисний аспект у ньому був максимально насичений.

Ми часто хизуємося якоюсь особливою традицією волелюбності. Часом здається, що зусиллями новітніх інтерпретаторів нашого не такого вже й далекого минулого витіснимо навіть Росію з її почесного місця «*родины слонов*». Але ж традиції волелюбності є у кожного народу, що розвивався в рамках потужного юдо-греко-християнського річища з його орієнтацією на свободу як головну вартість. Та Україна ще й сьогодні погано засвоїла ідею самодостатності особи з притаманністю їй свободи самої по собі, особи, що дотримується чітких моральних максим. Я не хочу кидати камінь у когось, не хочу бути комусь суддею, але пошесть надмірного вибілювання персонального чи групового минулого дуже гнітить перед пам'яттю Івана.

Іван Гель, Василь Стус, Іван Світличний. Київ, 1968 р.

Якось під час «*мікрофільмування*» чергової порції зонного самвидаву Іван каже мені, лукаво усміхаючись: «*То, виявляється, ви з Надійкою майже не знайомі...*». У голосі не було докору, а просто фіксація раніше розказаного про те, що він читав усі протоколи, складені в справах 1972 року. Єдине, що тут можна було «*притягнути за вуха*», — це якесь легке глузування з наших «*хитрощів*» зі слідчим. Звичайно, Іван мав свою лінію поведінки під час слідства, а для мене зведення контактів з Надійкою до «*шапочного знайомства*» здавалося єдиним способом розірвати ланцюг, який стягував у єдине ціле ланцюжок: Селезенко – Шумук – Надійка – Антонюк – Світличний – спогади Шумука. Я розірвав це біля Надійки, але після Іванової репліки збагнув, що були й інші можливості розірвати той обруч. Хоча своїм методом розриву я нікому, крім себе, нічого лихого не скоїв. Словом, мені це засіло в тім'я, і при першій нагоді я спитав Надійку, як вона ставиться до

того мого «*мало не шапочного знайомства*». І хоч Надійка сказала, що ця «*деталь*» майже не зачепила тоді її уваги, а сьогодні, після цієї зустрічі і поготів, однак щось мені все одно муляє в Івановій тодішній репліці. Мабуть, муляє мій фальш... На слідстві?.. Бодай і на слідстві... Адже завжди є можливість «*не сказати*» по іншому...

До 35-ї зони мене привезли майже на рік раніше Івана. Я вже встиг добре вжитися в ситуацію, і мене дуже турбували часті розпитування підозрілих зеків про моє ставлення до можливого приїзду Світличного. Не знаю, чи справді спрацювали мої хитрощі, але Івана таки прислали до нашої зони – на величезну віху всіх, хто його знав.

Іван одразу взявся за відновлення віршів, створених у слідчому ізоляторі КДБ у Києві. Я з великою радістю прилучився до тої його роботи. Усе було зроблено швидко, і перша велика хвиля зонних репресій не застала нас зненацька, бо все найважливіше і найбільше обсягом уже встигло опинитися на волі. Ми встигли навіть із великою книжкою – томом вибраних поезій зеків різних національностей 35-ї зони та відомим інтерв'ю газети «Уніта», до якого було залучено широкий спектр зеків.

Про погану Іванову пам'ять ходять легенди, але я цього не помічав. Звичайно, ідеальної пам'яті він не мав. Міг легко забути щось другорядне, але важливе, як мені здається, – ні. Його пам'ять рухалась дивною спіраллю, використовуючи якийсь компенсаційний механізм. Це я спостерігав під час послідовного, одного за одним, відновлення його віршів, створених у слідчому ізоляторі КДБ. Про якусь особливо цілеспрямовану пам'ять Івана свідчить також проведена на дуже високому рівні, наче на одному подиху, лекція про Чернишевського як предтечу більшовизму (десь одразу після прибуття до табору зі слідчого ізолятора КДБ в 1973 р.). Лекція без жодного запису на папері. Він збирався перенести на папір, але чи встиг – не знаю. Словом, щось важливе, як результат інтелектуального напруження, пам'ятав або згадував, ще й дуже своєчасно нагадував іншим, що мали кращу механічну пам'ять. Бо сповідував свою максиму: «*Як не я, тоді – хто?*».

Коли хтось хоче докладніше познайомитися з Іваном-правозахисником в ув'язненні, нехай читає вірші, хроніки і все інше, що виходило з 35-ї зони. Запевняю, що на всьому є рука і серце Івана. Пишу про це із знанням справи, бо більшість речей, що виходили із зони «*лівим шляхом*» до мого від'їзду у Володимирську тюрму, «*мікрофільмував*» я – із чернеток, які правив Іван; я ж і передавав потім ті «*ксиви*» та пакети за зону.

І коли тепер читаю опубліковані нині в Україні вірші, надіслані тоді із зони – чи то у вигляді мікроксив, чи офіційно через цензуровані листи додому, то чомусь із щемом згадую всі Іванові правки – і в *Ігоря Калинця*, і в *Тараса Мельничука*, не кажучи вже про *Івана Коваленка* та інших поетів, згадую характерні Іванові слова та образи, як згадую й ту неповторну атмосферу зонної творчості – в умовах ПКТ (приміщеннях камерного типу) і в умовах карцеру – творчості всупереч пильному окові наглядача і стукача, атмосферу творчості, яку створив Іван і ніхто більше. Для Ігоря Калинця то була реалізація девізу «*Ні дня без строчки!*». А для Івана, то «*Кожен день – Великдень*» як відчайдушна спроба протиставитися аморальності суспільства зусиллям Духу, «*бо (за Жоржем Бернасом) усе в сфері Духу – Голгофа*». ■

НОВЕ ПРОЧИТАННЯ ЩОДЕННИКА ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

(Вісім Шевченкових записів, які не коментувалися зовсім
або трактувалися некоректно, неточно)

*Пропонуємо 8 мініатюр, які певним чином розкривають
авторські підходи до прочитання Шевченкових текстів*

Володимир Мельниченко
доктор істор. наук,
академік НАПН України,
лауреат Національної премії
України
імені Тараса Шевченка,
м. Київ

1. «Мені не прийшла тоді блага думка обзавестися записним зошитом»

Почнемо з давно існуючої версії про те, що у Тараса Григоровича був, окрім відомого нам усім Щоденника, який він вів у червні 1857 р. – травні 1858 р., був ще один, нібито написаний у червні 1847 р. – лютому 1848 р., а згодом спалений. Отже, чи був такий окремий факт, сиріч вельми серйозна подробиця, в Шевченковому житті?

З цього приводу є чимало в цілому подібних свідчень. Ще в 1924 р. літературознавець **М.А. Плевако** заявив, що «свій перший щоденник... кинув писати Шевченко через відчай і безнадійність...» У славнозвісному науковому виданні Щоденника (Журналу) в 1927 р. під редакцією **С.О. Єфремова** було висловлено припущення: «... Певне забув Шевченко, що принаймні один раз у його був Щоденник». А ще С.О. Єфремов авторитетно заявив: «Ми... можемо тільки пожалкувати, що, по-перше, не зберігся той щоденник з Орської кріпости, якого мало бути списано аж декілька місяців і, по-друге, що нової спроби поет не зробив давніш, як тільки 1857 р.». **С.П. Шестериков** у примітках до видання Щоденника в 1931 р. наполягав, що «роблячи запис у новому Щоденнику Шевченко геть забув про існування свого раннього досвіду». **П.І. Зайцев** так само категорично писав, що «... Шевченка зрадила пам'ять...» Але всерйоз ми не можемо закидати поетові таке безпам'ятство. Втім і видатний шевченкознавець **Л.Н. Большаков** абсолютно впевнено заявив, що «Щоденник існував – Шевченко вів його протягом більш як восьми місяців».

Звідки взялася ця категорична впевненість? А ось звідки. У листі до **В.М. Рєпніної** від 25–29 лютого 1848 р. Шевченко написав про те, що з часу прибуття в Орську фортецю, тобто від червня 1847 р., він вів Щоденник: «... **Сьогодні развернул тетрадь и думал сообщить вам хоть одну страницу, – и что же! так однообразно-грустно, что я сам испугался – и сжег мой дневник на догорающей свече. Я дурно сделал, мне после жаль было моего дневника, как матери своего дитяти, хотя и урода**»¹.

Але ж як пояснити те, що Тарас Григорович більше ніде й ніколи не згадував про нього, нікому й ніколи не говорив про нотатки в орському щоденнику, не залишив іншого письмового свідчення? Адже не було жодного сенсу приховувати це, принаймні від самого себе та друзів, яким і призначався Щоденник, заведений у 1857 р. Навпаки, розпочинаючи Щоденник, йому доречно було б згадати попередню спробу, але Шевченко впевнено зафіксував інше: «**Мне следовало был начать свой журнал со времени посвящения моего в солдатский сан, сиречь с 1847 года**». Таким чином, якщо й було кілька несистемних записів (хіба що кілька сторінок, які можна спалити на догораючій свічці), то й сам Шевченко не вважав їх уже Щоденником, бо ще раз, ніби спеціально для тих, які його не зрозуміють, наголосив: «**Вспоминая эти прошедшие грустные десять лет, я сердечно радуюсь, что мне не пришла тогда благая мысль обзавестись записной тетрадью**». Сказано чітко й однозначно!

¹Тут і далі в авторському тексті слова Шевченка виділено напівжирним курсивом.

Тож, очевидно, й не було того Щоденника: *«А что же было бы, если бы я записал эту мрачную декорацию и бездушных грубых лицедеев, с которыми мне привелось разыгрывать эту мрачную монотонную десятилетнюю драму? Мимо, пройдем мимо, минувшее мое, моя коварная память!»* Можливо тоді, в 1848 р., у листі до близької йому жінки поет хотів особливо наголосити нестерпно тяжке й одноманітно-тужне життя на засланні, наскільки нестерпне, що він, усвідомивши це в ту мить, і *«сам зляквся»*... Можливо, Тарас Григорович, пам'ятаючи колишню закоханість у нього Варвари Миколаївни, вигукував у листах до неї (*«Боже мой!»; «Страшно! Пишите ко мне...»; «Что делать!»; «... И что же!»; «... Я... так страшно караюсь!»; «... Сколько надежд моих не сбылось!»; «Молитесь, молитесь, молитва ваша угодна Богу»*), нарікаючи на свою самотність у тяжкій неволі, неможливість порятуватися від самотності навіть у щоденнику та виключну, життєву важливість її листів у ситуації, коли немає з ким душевно поговорити: *«... Ваши искренние письма более всего помогут мне нести крест мой»*. Це написано 25 лютого, а 28-го засланець, побоюючись, що поштовий зв'язок перерветься, благает: *«Пишите, ещё март месяц наш, а там — да будет воля Божия!»*

На мій погляд, ясні й точні Шевченкові свідчення в червні 1857 р. про відсутність у нього Щоденника десять років тому переконливо переважають його рядки в листі до В.М. Репніної в лютому 1848 р., і посилатися нині на поетове нібито «забуття» не варто.

2. «А писати охота страшенна. І пір'я є застругані»

Не зайвим буде вяснити й таку менше значущу, проте цікаву подробицю – чим почав писати свій Щоденник засланець Шевченко? Звичайно, пером! Але яким? Уже на другий день – 13 червня 1857 р. – Тарас Григорович зраночку занотував: *«А писати охота страшенна. І пір'я є застругані»*². На початку 1920-х рр. літературознавець **Б.С. Лепкий** упевнено пояснював: *«Застругані пера: тоді не було готових, сталевих пер, треба було стругати гусяче перо, щоб ним писати»*. Це твердження неточне. Сталеві пера тоді вже були, і Шевченко ними користувався значно раніше, в тому числі на засланні. Скажімо, в листі до Шевченка з Оренбурга в Орську фортецю в жовтні 1847 р. від братів **Василя** і **Федора Лазаревських** повідомлялося, що вони надсилають йому *«6 тетрадок бумаги, 2 палочки сергучу, облаток и стальных перьев...»*.

Отже, йдеться лише про те, що на момент початку Щоденника засланець не мав сталевих пера і вимушений був писати гусячим. А воно доволі швидко списувалося, що в роботі було незручно.

Так що Тарас Григорович уже на самому початку Щоденника не випадково бідкався: *«Обрезывая сию первую тетрадь для помянутых записок, я сломал перочинный нож. Происшествие, по-видимому, ничтожное и не заслуживающее того внимания, которое я ему оказываю, внося его как что-то необыкновенное в сию пеструю книгу. Случись этот казус в столице или даже в порядочном губернском городе, то, натурально, он не попал бы в мою памятную книгу. Но это случилось в киргизской степи, т. е. в Новопетровском укреплении, где по-*

Т. Шевченко. Автопортрет. 1843 р.

добная вещь для грамотного человека, как, например, я, дорого стоит, а главное, что не всегда ее можно достать и даже за порядочные деньги».

У «Словнику української мови» одне із значень слова «перо» – *«застругана велика пір'їна гуся... що в давнину використовувалась для писання»*. Тобто, «перочинний ніж» — це невеликий кишеньковий ніж для застругування гусячого пір'я. Немає жодної потреби перекладати Шевченковий термін, як «складаний ніж», тим більше – діалектним словом «цизорик» (або «цезорик»), як це робили С.О. Єфремов і **Л.Т. Білецький**. Очевидно, що це слово Шевченко вживав. Ось у листі до **А.І. Лизогуба** від 7 березня 1848 р. із Орської фортеці він вдячно перелічував усе, що той прислав йому в подарунок: *«І Шекспір, і папери, і фарби, і цизорик, і карандаші, і пензлі – все цілісіньке»*. Проте в Щоденнику нам залишено Шевченків словотвір – «перочинний ніж». Автор уживає його кілька разів, і в цьому контексті, на мою думку, він має залишитися в перекладі «перочинним ножем». Від слів «перо» (гусине) та «чинити», тобто робити що-небудь, у даному випадку – «застругувати перо».

До речі, лише в поемі **Павла Мовчана** про Тараса Шевченка зустрів я хвилююче точні слова про незастругане перо:

**От коли б знов огонь добути,
спіймати знов високу мить,
допоки на дорозі сутінь
й перо нестругане скрипить...**

Як відомо, понад тисячу років – від VII до XIX ст. ст. – головним інструментом для писання було пташине перо, найчастіше гусине. Воно й досі залишається символом літературної творчості та поезії.

²Тут і далі дозволю собі перекладати українською мовою деякі короткі, у межах одного-двох речень, Шевченкові записи в Щоденнику.

Та повернемося до Шевченкового Щоденника. Через сорок днів після його початку, списавши два зошити, 22 липня 1857 р. поет занотував: «...*Дістану свіжих чорнил... нове перо та паперу на третій зошит для свого журналу*». Наступного дня підтвердив, що каптенармус (завідувач військового складу) **Ф.К. Куліх** забезпечив його «*папером, пером і чорнилом...*». Можливо, що поет отримав тоді сталеве перо, принаймні записи від 22 і 23 липня суттєво відрізняються. Не викликає сумніву, що гусяче перо станом на 22 липня було відчутно списаним. Але напевне розібратися в цьому можуть лише фахівці-почеркознавці.

3. «Назнали місце в балці...»

Звернемося до рідкісної невинуватої правки Шевченкового тексту в сучасному академічному виданні Щоденника. 28 липня 1857 р. поет, строк заслання якого доходив до кінця, занотував, що домовився з друзями **Ф. Фіалковським** і **А. Обеременком** провести цей недільний день разом – засмажити баранину, випити по чарочці... Для цього, – пише Шевченко, – вони «*назнали місце в балці*» поблизу Новопетровського укріплення. У згаданому виданні, як і в інших, читаємо інше слово – «*назвали місце*», а в «Дневнике» (1931) навіть «*назначили место*», що помилково. Мабуть, редактори виходили з того, що в поетовому тексті трапилася описка. Насправді Шевченко вжив слово, що є в Словнику його знайомого **В.І. Далья**: «*Называть – дознаваться чего, узнавать и разузнавать*». Так само воно трактується і в «Словнику української мови»: «*Назнати — узнавати, вивідувати про існування, наявність чого-небудь*». Скажімо, у **П.Я. Мирного**: «*Назнав, каже, двір, що продається*». Правильне прочитання поетового тексту мало місце у ефремовському виданні Щоденника (1927), в Повному зібранні творів Тараса Шевченка в шести томах (1963) та виданні «Дневника» (1963).

4. «...Відправилися до купця Варенцова, музиканта і любителя мистецтв»

Так занотував Шевченко 24 березня 1858 р. у Москві, втім цей запис у Щоденнику не можна трактувати як свідчення того, що Шевченко проводив час у Москві, «*відвідуючи концерти популярних московських музикантів і акторів*» (**П.М. Федченко**). Справді, день 24 березня був насиченим, особливо запам'яталася зустріч із **С.Т. Аксаковим** і званий обід у книгарні Миколи Михайловича – сина **М.С. Щепкіна**, де поет зустрівся або познайомився з відомими «західниками» **І.К. Бабстом**, **Б.М. Чичеріним**, **М.Х. Кетчером**, **Д.Є. Міном**, **О.І. Кронебергом**, **О.М. Афанасьєвим**, **О.В. Станкевичем**, **Є.Ф. Коршем**, **М.Ф. Крузе** та ін. Та й виконання того вечора творів Бетховена й Моцарта було для поета несподіваним і радісним, але не щоденним, а лише одиничним випадком. Шевченко знав і любив творчість цих митців. Бетховена він згадував у повістях «Музикант», «Капітанша», в Щоденнику та листах називав композитора «*найвидатнішим музикантом*», а його твори «*чудесними творіннями*». В «Музиканте» читаємо: «... *Как будто с неба раздалась одна из божественных сонат божественного Бетговена*». Моцарт також згадується в «Музиканте», до речі, поруч із Бетховеном. У повісті «Варнак» так само: «... *Мы с нею играли в две руки некоторые сонаты Моцарта и Бетговена*». Оперу Моцарта «Дон Жуан» Шевченко називав чарівним творінням.

У академічних коментарях до Шевченкового Щоденника сказано, що московський купець і меценат **М.М. Варенцов** (1818–?) мешкав у будинку Четверикова в Басманній дільниці міста. Власне, цю адресу здобув **Л.Н. Большаков** й оприлюднив її у своїй книзі «*Іхав поет із заслання...*» (1977). Звичайно, хотілося уточнити, бо зник Шевченкові адреси в Москві визначати точно й чітко, тим більше, що й через 35 років адреса не з'явилася у «Шевченківській енциклопедії». Мої пошуки домовласника Четверикова нічого не прояснили, тому що в Басманній дільниці було два Четверикових – Дмитро та Іван, які мали будинки в Вознесенському, Денисівському, Сусальниковому і Сиром'ятниківському провулках. Але нарешті вдалося знайти точну адресу М.М. Варенцова саме на той час, коли в купця був Шевченко: «*Варенцовы Николай и Сергей Мих., Поч. Гражд., на Новой Басманной, соб. д.*». Отже, почесні громадяни Москви брати Варенцови мали власний будинок на Новій Басманній вулиці. «Справочная книга о лицах, получивших на 1872 год купеческие свидетельства по 1 и 2 гильдиям в Москве» містить відомості про те, що на час знайомства з Шевченком М.М. Варенцову, який народився у 1818 р., було сорок років. Він походив із старовинного купецького роду, з 1869 р. був купцем 1-ї гільдії і виборним від московського купецтва, займався торгівлею вовняної пряжі, контора знаходилася в Козмодем'янському провулку на Покровці. Брати на початку 1870 рр. жили там само на Новій Басманній вулиці, але тепер уже в різних будинках. Очевидно, в 1858 р. М.М. Варенцов ще не відпускав від себе брата, який був молодшим за нього на шістнадцять років. Твердження про те, що «*Шевченко не раз зустрічався з ним у Москві*», висловлене в «Шевченківській енциклопедії» (Т. 1), не відповідає дійсності.

Шевченко зауважив у Щоденнику, що у купця «*зустрівся я з деякими московськими художниками і музикантами...*», але їхніх прізвищ не встановлено. Гортаючи московські березневі газети, я знайшов у «Литературном отделе Московских ведомостей», зокрема в рубриці «Музыкальные известия», інформацію про концерт 13 березня «*талановитого піаніста Шпаковського за участю молодого та обдарованого віолончеліста Давидгофа і співака-баритона Сироткіна*. Шпаковський виконував твори Шопена, Мендельсона. У той час у Москві виступав також молодий віолончеліст **О. Шміт**, у концерті якого брав участь 29-річний піаніст і композитор **А. Рубінштейн** із виконанням своїх творів, судячи з усього – майбутній засновник Імператорського музичного товариства (1859) і першої в Росії консерваторії (1862). Газета писала, що «*Рубінштейн має великий талант*». Під його музику співала «прекрасна співачка Оноре». Цей концерт пройшов «*при голосному висловленні співчуття з боку слухачів*». Може, хтось із названих митців і був запрошений багатим купцем М.М. Варенцовим на вечір, у якому взяв участь Шевченко, проте впевненості в цьому немає.

5. «Вельмишановний М.О. Максимович улаштував мені обід...»

Цей запис Шевченко зробив у Москві наступного дня, 25 березня. Званий обід на честь поета відбувся на свято Благовіщення Пресвятої Богородиці: «*Максимович дал нам обід на Благовещение по случаю возвращения Шевченка*» (**Г.П. Галаган**). Проте деякі дослідники, в тому числі

П.В. Жур, писали, що М.О. Максимович влаштував обід «у своїй квартирі “на Благовещенке”». Це — помилка.

Насправді, як мені вдалося встановити, **М.О. Максимович**, який із дружиною Марією Василівною приїхав у Москву, жив у М'ясницькій дільниці Басманського району, в будинку Л. Гофмана, що знаходився в Дев'ятинському провулку (тепер – Дев'яткін провулок). Прямуючи до М.О. Максимовича, Шевченко проїжджав по Маросейці – вулиці, назва якої пов'язана з Україною. Саме на ній у XVII–XVIII століттях знаходився малоросійський постійний двір, де зупинялася свита офіційних представників гетьманів України.

Хто ж був на обіді? – **М.С. Щепкін**, сини **Аксакова – Іван і Костянтин**, – а також: відомий публіцист і громадський діяч, слов'янофіл **О.І. Кошелев** із дружиною **О. Шевченко**; знайомий поета ще з 1840 рр. український поміщик-меценат, діяч громадського руху, ліберал **Г.П. Галаган**; російський історик, бібліограф, археограф **П.І. Бартенев**; мати слов'янофілів **Івана й Петра Киреевських Є.П. Єлагіна** та ін. Таким чином, якщо 24 березня в книгарні сина артиста **М.М. Щепкіна** Шевченко спілкувався в основному з блискучими «західниками» ліберального напрямку, то у М.О. Максимовича потрапив до кола відомих слов'янофілів. Не випадково Шевченко занотував у Щоденнику, що «*впродовж тижня я зустрівся і познайомився тут з такими людьми, з якими впродовж багатьох років не вдалося б зустрітись*».

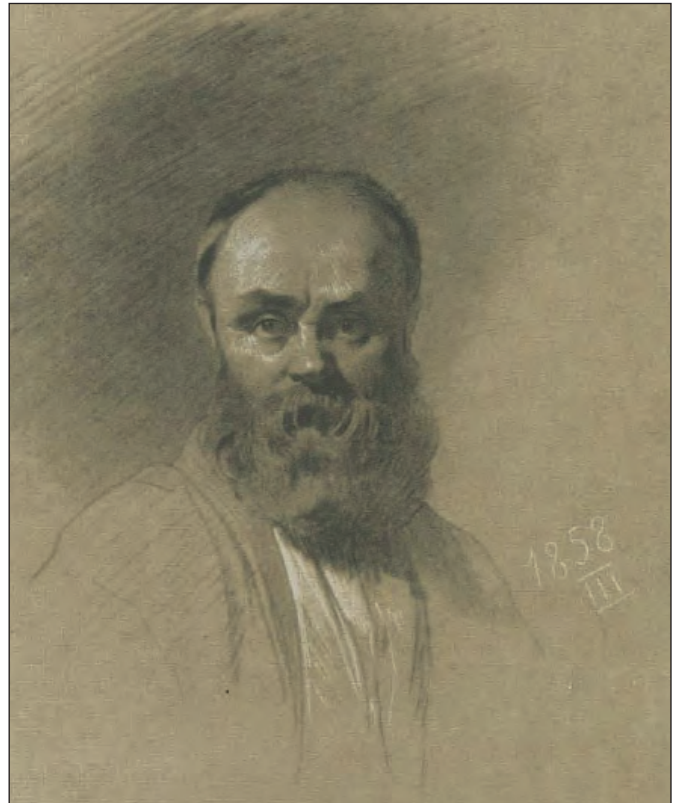
Михайло Олександрович прочитав вірш на честь поета:

**На святе Благовіщення
Тебе привітаю,
Що ти, друже мій, вернувся
З далекого краю!
Ой, як дуже за тобою
Тужила Україна;
Усе тебе споминала,
А як мати сина.**

Шевченко слухав, глибоко зворушений. Та й інші гості були схвильовані, а М.С. Щепкін ридма ридав. Сам М.О. Максимович ледве стримував сльози.

**Хвалить Бога!.. Вже й ти з нами,
Наш любий Кобзарю!
Бувай здоров нам на радість,
А собі – на славу!
Перебув ти тяжке лихо
І лиху недолю;
Заспівай же нових пісень
Про людську волю;
Заспівай нам таких пісень,
Щоб мати-Україна
Веселилась, що на славу
Тебе породила!**

Обід перетворився на справжнє пошанування великого українця.

Т. Шевченко. Автопортрет. 1858 р.

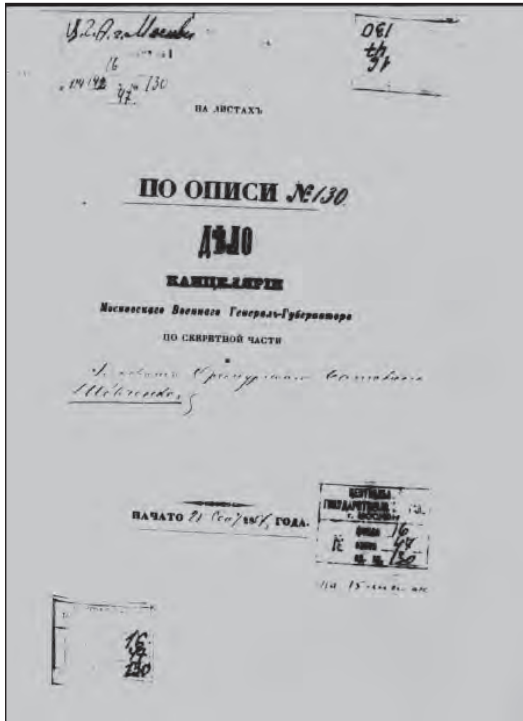
6. «Залишив я гостинну Москву»

Це Шевченко зафіксував у Щоденнику 26 березня 1858 р., у день від'їзду з Москви до Петербурга. Втім я знайшов у архіві документ, за яким поет у цей день лише... прибув до Москви! Та про все по чину.

Виконувач обов'язків московського обер-поліцмейстера полковник **Олексій Іванович Кропоткін** уже збирався на обід, коли повідомили, що в касі Миколаївського вокзалу взяв квиток на потяг до Петербурга піднаглядний Шевченко. Смакуючи наперед сите застілля, не обтяжене недавнім постом, князь не відразу зрозумів усі тонкощі цієї ситуації. «*Хай від'їжджає, й без нього справ вистачає*», – лінкувато подумав О.І. Кропоткін. І тут його пройняло: «*Наказували слідкувати за цим відомим малоросом! Очей не спускати! І все це височайшим повелінням! Але ж його підлеглі жодного разу письмово не доповідали, що робив Шевченко в Москві... Нероби і лобуряки!*»

Правда, О.І. Кропоткіна інформували, що бачили бородатого Шевченка з червоним оком та запаленим висипкою чолом, який ходив разом із артистом М.С. Щепкіним по місту. Більше того, кілька днів тому їх обох бачили поряд із домом обер-поліцмейстера – завертали до С.Т. Аксакова. Та це не прописано на папері. Виходить, що піднаглядний Шевченко виїздить із Москви, а він навіть не доповів про його... приїзд у письмовому вигляді! Нещодавно вступив у виконання обов'язків і фактично проігнорував вказівку згори! Подібне добром не закінчується, так і генеральське звання може віддалитися... Князь дратівливо вилаявся і велів викликати керуючого канцелярією. Невідомо, що він говорив підлеглому, та трапився мені в архіві папір, який він тоді підписав:

³Центральний історичний архів Москви, ф. 16, оп. 47, спр. 130, арк. 11.

Справа канцелярії Московського військового генерал-губернатора по секретній частині «Про рядового Оренбурзького батальйону Шевченка».

«Господину Московскому Военному Генерал Губернатору Исправляющего должность Московского Обер Полицмейстера»

Рапорт

Означенный в предписаниях Вашего Сиятельства к бывшему Г-ну Обер-Полицмейстеру и ко мне, от 26 сентября прошлого года и 5 сего марта за №№ 1066 и 219, отставной рядовой Тарас Шевченко прибыл из Нижегородской губернии проездом в СПетербург и остановился Сретенской части 1 квартала в доме Щепотьева.

О чем имею честь донести Вашему сиятельству, при-совокупляя, что за Шевченко до выезда его отселе в СПетербург, строгий полицейский надзор учрежден.

Флигель-адъютант, полковник, князь Кропоткин.

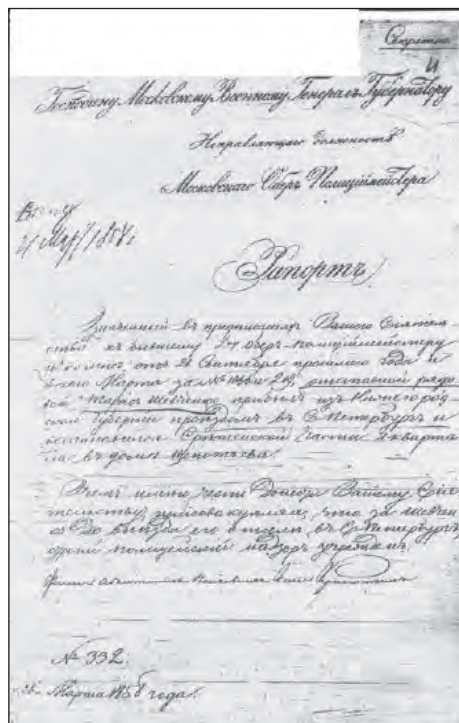
№ 332.

«26» марта 1858 года³.

Князь Кропоткін уважно прочитав папір, залишився задоволеним його службовою улесливістю та діловою лаконічністю, схвально відзначив, що звернення до військового генерал-губернатора написане цілковито з великих початкових літер, які виписані особливо красиво та вишукано, як, втім, і назва його – О.І. Кропоткіна – посади. Особисто вписуючи свої регалії та старанно виводячи підпис, він знову відчув якесь внутрішнє занепокоєння і знову уважно прочитав рапорт. Потім різко і рішуче підкреслив у кінці четвертого рядка: «отставной рядо-»; перенос цього слова, три літери – «вой» він уже не чіпав, оскільки перо мимохіть потяглося до справжнього джерела роздратування полковника – прізвища піднаглядного. Коли О.І. Кропоткін гнівливо підкреслив два слова – «Тарас Шевченко», – його рука здригнулася, і документ це назавжди закарбував...

Відверто брехливий рапорт про Шевченка підписав виконувач обов'язків московського обер-поліцмейстера. Та його можна зрозуміти: не хотів полковник втрачати цю вельми поважну та вигідну посаду. Ніяк не хотів! Тому і згрішив мимоволі. До того ж був упевнений, що військовий генерал-губернатор А.А. Закревський не вникатиме в цю справу, тим більше не стане перевіряти. Інакше полковник не посмів би доповідати про прибуття в Москву піднаглядного Шевченка в день його... від'їзду.

Взагалі в той час поліцейський нагляд був поставлений поганенько. Постійні агенти вешталися ринками і трактирами, дуже рідко проникали в будинки «пристойного товариства», в якому обертався всі дні свого перебування в Москві Шевченко. Шпигуни-добровольці приносили, як правило, фальшиві донесення, які часто були результатом зведення дрібних рахунків. У оточенні Шевченка в Москві таких осіб не було. Що стосується постійного нагляду, то він, за словами дослідника П. Кошеля, «певно, здійснювався відносно рідко і найчастіше працював вхолосту».

Рапорт виконуючого обов'язки Московського обер-поліцмейстера від 26.03.1858 р. Московському військовоу генерал-губернатору про прибуття Т. Шевченка в Москву

У цьому документальному контексті дивно виглядає твердження про те, що прагнення А.А. Закревського «встановити залізну дисципліну з чіткою регламентацією передавалося і його підлеглим». Якщо дещо й передавалося, то, найперше, страх втратити вигідну посаду й роботу. Так само не мотивована документами заява того ж автора, що чиновники канцелярії московського військового генерал-губернатора нібито «найбільше переймалися тим, аби Шевченко вчасно отримав заборону на проживання в першій столиці і Московській губернії». Насправді, в цьому не було потреби, бо ще до проїзду Шевченка через Москву в Петербург тамтешній військовий генерал-губернатор П.М. Ігнат'єв 25 лютого 1858 р. повідомив А.А. Закревського про дозвіл Шевченкові проживати в Петербурзі і

³Центральний історичний архів Москви, ф. 16, оп. 47, спр. 130, арк. 11.

відвідувати класи Академії мистецтв, наданий на прохання великої княгині Марії Миколаївни. Через тиждень – 5 березня 1858 р. – А.А. Закревський передав цю інформацію О.І. Кропоткіну⁴. Тому безпідставне ще й твердження, що Марія Миколаївна вже після цього нібито «клопоталася про дозвіл, аби Шевченко зміг з Москви переїхати до Петербурга...»⁵.

Втім повернемося до О.І. Кропоткіна, якому ще треба було доповісти про «відбуття» піднаглядного Шевченка з Москви. О.І. Кропоткін із цим упорався блискуче. Почекавши декілька днів, він звернувся до А.А. Закревського знову:

**«Господину Московскому Военному
Генерал Губернатору
Исправляющего должность
Московского Обер Полицейстера**

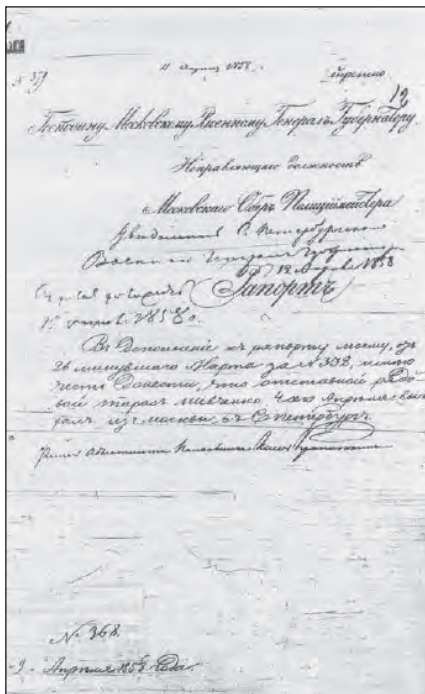
Рапорт

В дополнение к рапорту моему от 26 минувшего марта за № 332 имею честь донести, что отставной рядовой Шевченко 4 сего апреля выехал из Москвы в С-Петербург.

Флигель-адъютант, полковник, князь Кропоткин.

№ 368.

“9” апреля 1858 года.”

**Рапорт виконуючого обов'язки Московського
обер-поліцейстера Московському військовому
генерал-губернатору про від'їзд Т. Шевченка з Москви**

Як бачимо, цього разу московський обер-поліцейстер О.І. Кропоткін, який, до речі, заслужив на згадку в «Шевченківській енциклопедії», не поспішав доповідати відверту неправду: все одно Шевченко давно відбув із Москви. Зрештою, в канцелярії московського військового генерал-губернатора про це не знали і, отримавши рапорт

О.І. Кропоткіна, 12 квітня наклали на нього резолюцію: «Уведомить С.Петербургского Военного генерал-губернатора». І повідомили! А.А. Закревський офіційно сповістив П.М. Ігнат'єва що «Тарас Шевченко 4 сего апреля выехал из Москвы в С.Петербург»⁶. У Петербурзі, напевне, здивувалися надто пізньому повідомленню про опального поета, який уже понад півмісяця жив у місті.

Щодо виконуючого обов'язки московського обер-поліцейстера О.І. Кропоткіна, то він у тому ж 1858 р. став генерал-майором.

7. «Зустрів... графа Толстого, автора солдатської севастопольської пісні»

У записі від 8 квітня 1858 р. у Шевченковому Щоденнику читаємо, що в гостях у колишнього польського політичного заслання лікаря П.А. Круневича він зустрів знаменитого «**графа Толстого, автора солдатської севастопольської пісні...**» У сучасному академічному коментарі до цих слів стверджується, що «авторство «солдатської севастопольської пісні» – колективної пісні севастопольців про бій 4 серпня 1855 р. приписувалося одному Л.М. Толстому, учаснику тих подій».

Таке категоричне твердження щодо «колективної пісні», на мій погляд, є некоректним. Справді О.І. Герцен, який опублікував «Песню про сражение на реке Черной 4 августа 1855 года» у № 3 «Полярной звезды» за 1857 р. (разом із піснею «Как восьмого сентября...», у створенні якої, певно, взяв участь і Л.М. Толстой), зауважив: «Ці дві пісні списані зі слів солдат. Вони не є твором якого-небудь окремого автора, в їхній побудові неважко розпізнати вираз чисто народного гумору». Проте відомо, що пісню про поразку російських військ під Севастополем 4 серпня 1855 р., на відміну від пісні «Как восьмого сентября...», включено до зібрання творів Л.М. Толстого. Мотивовано це тим, що «пісня написана Толстим в 1855 році за свіжими враженнями від кровопролитної битви на річці Чорній. Толстой брав участь у цьому бою, і всі факти та характеристики, які наводяться в пісні, історично правдоподібні. Особи, які згадуються в пісні (в негативному контексті. – В.М.), – вищі чини російської армії». Це той яскравий приклад, коли колективна народна пісня має свого конкретного автора.

В даному випадку Шевченко в черговий раз показав абсолютну точність свого запису перед сучасними коментаторами, які намагалися його, так би мовити, напоумити. З піснею Тарас Григорович, очевидно, був знайомий ще в Новопетровському укріпленні.

Цікаво, що на початку цього століття в академічних коментарях до повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали», де Шевченко згадує «страшный четвёртый бастион в Севастополе», було зазначено, що «це укріплення з великою художньою силою описав Л. М. Толстой у нарисі «Севастополь в декабре месяце»...». Проте лише після новітньої публікації відомого літературознавця О.В. Бороня⁷ стало вповні зрозуміло, що Шевченкова згадка в повісті про четвертий бастион – найнебезпечніший під час оборони Севастополя – справді корениться в оповіданні Л.М. Толстого «Сева-

⁴Центральний історичний архів Москви, ф. 16, оп. 47, спр. 130, арк. 9 і 9 зв., 10.

⁵Слідчо-наглядові справи Тараса Шевченка. Корпус документів (1847–1859). Метаграфовані тексти. Факсиміле. Київ: Арій, 2018. С. XXXIII.

⁶Центральний історичний архів Москви, ф. 16, оп. 47, спр. 130, арк. 13.

⁷Бороня О. Ремінісценція з нарису Льва Толстого в повісті Тараса Шевченка. Слово і час, 2019, № 3. С. 27–32.

стополь в декабре месяце» (1855), яке було першою спробою письменника художньо осмислити моторошний матеріал Кримської війни 1853–1856 рр. Нагадаю, що Л.М.Толстой особливо вказував на «этот страшный бастион»: «*Так вот он, четвертый бастион, вот оно, это страшное, действительно ужасное место!*...».

Кваліфікуючи заторкнутий міні-фрагмент із Шевченкової повісті, як ремінісценцію з нарису Л.М. Толстого, **О.В. Боронь** у своїй праці⁷ пише: «Індикатором зв'язку з твором-попередником виступає епітет “страшный”. Для читачького сприйняття, ясна річ, не важить походження аналізованої фрази, проте в уяві сучасного ерудованого реципієнта вона неминуче пов'язується із “Севастопольськими рассказами” Толстого, котрий чи не єдиний тоді показав страхіття й безглуздість війни, яку Микола I розв'язав у імпершовіністичному запамороченні... Шевченко в такий спосіб збагачує власний виклад додатковими асоціаціями, звільняючи себе від необхідності вдаватися до розлогих описів і пояснень».

Проаналізувавши наявність у Шевченковій лектурі тогочасних журналів із публікаціями творів Л.М. Толстого, О.В. Боронь обґрунтовано показав обізнаність поета з його творчістю. Подібні, сказати б, точкові дослідження, спрямовані на в'яснення конкретних, окремих подробиць Шевченкової біографії та творчості, вважаю в даний час особливо важливими та плідними.

Повертаючись до Шевченкової нотатки, зауважу, що поет помилився, прийнявши за Льва Миколайовича його брата **Миколу Миколайовича Толстого** (1823–1860), офіцера і літератора. Сам Л.М. Толстой у той день ще був у Москві. Насправді, Шевченко і Л.М. Толстой уперше зустрілися в Петербурзі через рік – 10 березня 1859 р. – на урочистому обіді на честь актора **О.Є. Мартинова**. Того дня Л.М. Толстой приїхав із Москви в Петербург і 20 березня знову відбув у Москву, а з травня 1859 р. уже був у Ясній Полянні, звідки виїжджав за кордон, найперше в Німеччину, в Росію повернувся в квітні 1861 р. Таким чином, із Шевченком він уже не зустрічався. Про смерть українського генія в щоденнику чи інших документах Л.М. Толстого немає жодної згадки.

Цікаво, що познайомитися вони справді могли на рік раніше – в Москві. Відомо, що дорогою із заслання в Петербург Шевченко гостював у М.С. Щепкіна від 11 до 26 березня 1858 р. Ще **Л.Н. Большаков** звернув увагу на те, що в цей час, точніше, від 18 березня і до 9 квітня 1858 р. у Москві знаходився і Л.М. Толстой, тобто протягом майже дев'яти днів вони обидва перебували в одному місті.

8. «Зайшли випадково в музичний магазин Пеца...»

Цей запис Шевченко зробив 7 травня 1858 р., і коментатори часто його поправляли, мовляв, треба писати «*Петца*». Скажімо, в останньому академічному виданні Щоденника (2003) коментар виглядає так: «*Має бути Петца*». **П.І. Зайцев** навіть виправив Шевченка в самому тексті: «*Зайшли випадково до музичної крамниці Петца*». Такий варіант написання допускається, проте навіть підправляти Шевченка, коли насправді в XIX столітті в Петербурзі діяв німецький нотовидавець і торговець музичною, особливо гітарною, літературою, котрий офіційно зафіксований, як **Юган Корнелій (Іван Карлович) Пец (Petz)**, купець 3-ї гільдії, почесний член Санкт-Петербурзького Філармонічного товариства від 1826 р., власник

кількох музичних магазинів на Великій Морській вулиці. Видавничою діяльністю почав займатися в 1810 р., у 1815 р. відкрив бібліотеку з видачею книг, мотивуючи це тим, що «*при нинішній дорожнечі музичних творів необхідно й корисно завести музичну бібліотеку*». Пец І.-К. уперше суттєво збільшив випуск нотних видань, орієнтуючись не лише на аристократичні кола, але й на любителів музики середнього достатку. Особливо успішно пішли у нього справи після 1812 р., коли під час пожежі в Москві згоріли нотні склади і підприємства московських конкурентів. У магазині І.-К. Пеца, крім виданих ним самим музичних творів, можна було придбати ноти з Австрії та Німеччини. Наприкінці 1820-х рр. його справа перейшла до **К.-Р. Клевера** (1803–1849).

Магазин І.-К. Пеца придбав у 1847 р. відомий музичний видавець, торговець нотами і книгами, купець II гільдії **Стелловський Федір Тимофійович** (1826–1875). У 1853 р. він відкрив власний музичний магазин. Важливо знати, що фірма І.-К. Пеца на виданнях Ф.Т. Стелловського позначалася ще впродовж багатьох років: «*В магазине И. Пеца, ныне Ф. Стелловского*». Кореспондент відомої газети «Северная пчела» писав у 1851 р.: «*Мы, старожилы петербургские, даже не помним, когда основан г. Пецом музыкальный магазин... Дом его... перестроен, но магазин в нём остался, и теперь процветает под тем же названием, хотя г. Пец давным давно выбыл из России восвояси и наслаждается покоем в Дрездене*». Скоріше за все, І.-К. Пец і помер у Дрездені.

У сучасних мистецтвознавчих працях, зокрема спеціальному дослідженню **Ф.Е. Пуртова** про німецьких нотовидавців Петербурга першої чверті XIX століття, прізвище збережено – І.-К. Пец.

Звісно, Шевченко бував у Щоденнику неточним або навіть помилявся в назвах, прізвищах і т. ін., але насправді найбільше вражає його блискуча пам'ять і достовірність у записах, які треба поважати.

* * *

Робота над осягненням Щоденника переконує, що на вічному шляху нації до розуміння й осмислення Шевченка цей унікальний твір важить не менше, ніж «Кобзар», але, на превеликий жаль, ми знаємо й цінуємо Щоденник значно менше. Нинішній час особливо настійно вимагає подолати нарешті цю давню й прикру традицію-недоречність. Найперше серед юнацтва. Для формування в сучасного молодого покоління нової генної матриці історичної пам'яті треба покласти Шевченків Щоденник у підвалини наукової історико-літературної бази, що становить фундамент опанування гуманітарних дисциплін у всіх закладах освіти.

До речі, на початку липня 1857 р. Тарас Григорович якось особливо сповідально-тепло занотував, що Щоденник «*став для мене необхідним, як стражденному лікар*». Отже, і для нас він, очевидно, потрібний, і хай би це щиро-сердне Шевченкове зізнання надихнуло кожного з українців обов'язково прочитати його Щоденник — день за днем, думка за думкою, речення за реченням, слово за словом... І тоді Шевченко стане ще ближчим і ріднішим, а взаєморозуміння з ним — особистішим і глибшим. Відчув на собі. ■

ШЕВЧЕНКОВА ТВОРЧІСТЬ У НАУКОВОМУ ОСМИСЛЕННІ ОЛЕКСАНДРА БАГРІЯ

22 червня 2019 р. виповнилося 70 років з дня смерті Олександра Багрія (1891–1949) – українського літературознавця, бібліографа та педагога.

У 1912 р. юнак закінчив історико-філологічний факультет Київського університету Св. Володимира, де був учнем академіка В. Пертца і, звісно, активним учасником його філологічного семінару.

У 1923 р. вже читав лекції в Кубанському державному університеті (Катеринодар, тепер Краснодар, РФ), згодом – у Кубанському вищому педагогічному інституті.

Ймовірно, між 1923–1924 рр. він із родиною змушений був переїхати до Баку, де й викладав на кафедрі російської літератури Азербайджанського університету до 1949 р.

О. Багрій – автор ряду досліджень про творчість Шевченка, які оприлюднив упродовж 1923–1929 рр. Свої попередні публікації він згодом переглянув і суттєво доповнив, об'єднавши їх у видання «Т.Г. Шевченко» (Х., 1930. Т. 1; 1931. Т. 2). Після 1931 р. нам не відомо про його нові шевченкознавчі розвідки.

Алла Калинчук

кандидат філологічних наук,
ст. наук. співробітник відділу
шевченкознавства,
Інститут літератури, Київ

Вивчення творчості *Тараса Шевченка* залишається актуальним і сьогодні, адже в сучасних працях нерідко йдеться про необхідність реінтерпретації шевченкознавства окремих періодів. Зокрема студіям про Шевченка перших десятиліть ХХ ст. бракує системності: окремі його аспекти та проблеми зрідка привертати увагу дослідників. Наприклад, у розділах колективної монографії «Шевченкознавство. Підсумки і проблеми» [див. 27; 12] автори або вимушено уникали розгляду доробку ряду критиків вказаного періоду, або вважали, що розвідки мали здебільшого популяризаторський характер, майже не містили аналізу конкретних творів, стилю митця, жанрових і версифікаційних особливостей його поезії. Нині побіжний огляд зроблено в статті «Шевченкознавство», вміщеній у «Шевченківській енциклопедії, 6 т.» [16]. Отже, перед сучасним шевченкознавством стоїть завдання об'єктивно представити процес формування науки про Шевченка першої третини ХХ ст. та її контекст, повернути важливі для неї, але замовчувані чи недооцінені імена українських літературознавців. Адже йдеться про цілу плеяду науковців, яких було незаконно репресовано, заслано, чи про тих, хто змушений був припинити дослідницьку роботу з початком репресій в Україні в кінці 1920-х рр. Серед них і призабуте ім'я **Олександра Багрія**, чий шевченкознавчий доробок варто актуалізувати з метою з'ясувати його складову, а також окреслити спроби вченого науково осмислити спадщину поета. Із новітніх публікацій про дослідника можна назвати статтю **Л. Грицик** «Шевченкіана О. Багрія в контексті національного літературного відродження 20-х років» (1994), в якій авторка сконцентрувалася на обговоренні східної тематики в творах митця.

Відомо, що в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. студії **М. Костомарова**, **П. Куліша**, **М. Драгоманова**, **Ф. Вовка**, **В. Яковенка** та ін. містили переважно загальні характеристики доробку Шевченка, праці **О. Кониського** та **В. Доманицького** були цінними, **І. Франка** – значущими [27, 128]. За спостереженнями **В. Петрова**, якраз на початку ХХ ст. у розвідках **М. Євшана** «Т. Шевченко» (1911), **С. Єфремова** «Апостол правди» (1911), **І. Айзенштока** «Шевченкознавство – сучасна проблема. І. До тексту Шевченкових творів» (1922) йшлося про складне переборювання народницького культу Шевченка й потребу переходу до літературознавчого аналізу [див. 22, 750]. Отже, у 1910–1920-х рр. гостро постало завдання «створення наукового шевченкознавства» [22, 756].

Саме О. Багрій помітив, що в 1920-х рр. шевченківські збірники та ювілейні номери журналів з окремими публікаціями про поета стали основною формою дослідження його творчості, оскільки науковці майже не готували монографії про поета. Вчений визнав, що спеціальний збірник «Тарас Шевченко. 1814–1861» (К., 1921) під ред. **Є. Григорука** та **П. Филиповича** – це перший, ще несміливий крок у науковому шевченкознавстві «з деякими домішками минулого культу поета» [4, 152], другий «Шевченківський збірник» (1924) охарактеризував як значущий, третій – «Шевченко та його доба» (К., 1925; К., 1926) як такий, що містив ряд цінних публікацій, текстів та історико-літературних статей соціологічного й формального характеру [2, 133]. Науковець позитивно охарактеризував і старіші шевченківські збірники: «На спомин 50-х роковин смерті» (Москва, 1912), «Шевченківський збірник» (Петербург, 1914. Т. 1), «Збірник пам'яті Т. Шевченка (1814–1914)» (Київ, 1915), періодичні видання: ЗНТШ (1917. Т. 119–120) і «Украинская жизнь» (1914), що вміщували студії, в яких нагромаджували факти й спостереження про митця для узагальнених досліджень у майбутньому [4, 151–159].

О. Багрій був серед тих українських учених, які виступали за необхідність зібрати та укласти наукову бібліографію творів, епістолярію Шевченка та публікації про нього. Зокрема, в примітках до розвідок «Т.Г. Шевченко в літературній обстановці» [5] та «Т.Г. Шевченко в руских перекладах» [6] дослідник так само осмислював тогочасний стан шевченківської бібліографії, оскільки відчував потребу її окремого наукового обговорення. Автор схвально відгукнувся про «Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798–1883 рр.)» (1883 р.) і

«Т. Шевченко в літературі і мистецтві. Бібліографічний указатель матеріалів для изучения жизни и произведений Т. Шевченка» (1903 р.), укладені **М. Комаровим**. Критик також уважав систематичним і хронологічним покажчик **М. Яшека** «Шевченко. Матеріали до бібліографії (1903–1921, 1-й вип.» (1921 р.). Водночас саме О. Багрій запропонував бібліографічні доповнення до «Матеріалів...» М. Яшека, розширивши їх новими або пропущеними публікаціями чи виданнями, вміщеними в часописах «Киевская старина», «Украинская жизнь», газетах, збірниках, каталогах, що виходили в Україні та поза нею [6, 95–98]. **І. Айзеншток** убачав доповнення О. Багрія суттєвими та підтримав його намір укласти ґрунтовний покажчик творів Шевченка [1, 241].

Літературознавець представив власну рецензію Шевченкової творчості у розвідці «Т.Г. Шевченко в літературній обстановці» (1925 р.), яку І. Айзеншток визнав однією з найсолідніших і найдокладніших розвідок про поета того періоду [1, 239]. Згодом О. Багрій переглянув і суттєво доповнив її («Т. Г. Шевченко», 1930. Т. 1; 1931. Т. 2). Він окреслив стан вивчення спадщини митця в контексті історико-культурної ситуації початку 1920-х рр.: «*Шевченко – самое значительное явление украинской литературы, ему посвящено несколько тысяч книг, статей и заметок, а между тем он для нас представляется во многих отношениях не изученным*» [8, 5]. Учений ґрунтовно охарактеризував шевченківську добу, зокрема розглянув українське національне відродження кінця XVIII – початку XIX ст. (публікації «Енеїди» **І. Котляревського**, творів **П. Гулака-Артемовського**, **Г. Квітки**, **Є. Гребінки**, **А. Метлинського**, **М. Маркевича**, **М. Костомарова**, **П. Куліша** та ін. та

діяльність Кирило-Мефодіївського братства). Також критик відзначив роль Харківського університету (1805 р.), що пізніше став науковим центром розробки загальнослов'янських проблем [3, 6], де виходили друком журнали й альманахи, в яких було вміщено матеріали про тогочасну українську дійсність і навіть твори українською мовою. В той же період з'явилися збірки українських народних пісень *М. Цертелева* (1819 р.), *М. Максимовича* (1827, 1834, 1849 рр.), *П. Лукашевича* (1836 р.) та ін.

Дослідник указав, що Шевченко постійно був у курсі літературного життя Російської імперії першої половини XIX ст. та добре в ньому орієнтувався. Він наголосив, що поет цікавився творчістю письменників «української школи» в польській літературі, зокрема доробком *А. Мальчевського*, *Ю. Залеського*, *С. Гоцинського*, *Т. Олізаровського*, *С. Грози*, *М. Гравовського*, *М. Чайковського* та ін. (виявляли інтерес переважно до українського минулого, а не до сучасності), *Ю. Крашевського*, *Л. Совінського* та ін. (розвивали українофільську течію в польському письменстві). За О. Багрієм, у той період в російській літературі так само помітним був інтерес до «українських сюжетів» (твори *В. Измайлова*, *І. Шалікова*, *Ф. Булгаріна*, *В. Любич-Романовича*, *К. Рилєєва* та ін.) [3, 8–13]. Науковець розкрив найбільш характерні жанрові особливості обох літератур у кінці 1820–1830 рр.: у польській – канонізація літературної форми думи (елегії) з історичною, політичною або особистою тематикою; в російській – розквіт романтичної (байронічної) поеми [5, 13–14, 16], що було зумовлено занепадом жанру балади.

На переконання О. Багрія, важливим чинником у формуванні Шевченка-поета було його літературне й культурне оточення:

• *українська література*: *І. Котляревський* (знав твори та шанував митця, вірш-присвята «На вічну пам'ять Котляревському»); *М. Гоголь* (Шевченко «благоговел» перед ним, цінував сатиру прозаїка, на засланні перечитував його твори, згадував про нього у щоденнику та листах, ремінісценції в «Гайдамаках» і російських повістях Шевченка, присвятив вірш «Гоголю»); *Є. Гребінка* (сприяв знайомству поета з тогочасною літературною добою, Шевченко присвятив йому вірш «Перебендя»); *М. Костомаров* (вірш «Н. Костомарову») і *О. Бодяньський* (обидва відіграли важливу роль у формуванні світогляду поета); *Г. Квітка-Основ'яненко* (прозаїк захоплювався поезіями Шевченка, давав йому літературні поради, вірш-присвята «До Основ'яненка»); *П. Куліш* (був літературним радником поета, Шевченко цинив його літературний смак, товаришували); *П. Гулак-Артемівський*, *А. Метлинський*, *М. Маркевич* (читав їх твори, вірш-присвята «Н. Маркевичу»); *Я. Кухаренко* (листувалися). Критик провів паралелі між поезіями зі зб. «Украинские мелодии» (1832) М. Маркевича та Шевченка («До Основ'яненка», «Гайдамаки») [5, 18].

• *український фольклор*: О. Багрій актуалізував окремі публікації *М. Сумцова*, *Т. Сушицького*, *М. Драй-Хмари*, *В. Шепотьєва*, *Д. Ревуцького*, де вчені намагалися інтерпретувати фольклорну генезу творчості Шевченка. Він зацентрував, що поет не лише добре знав і збирав українські народні пісні, етнографічні матеріали, але й «використовував їх як для змісту своїх творів (вставки, ремінісценції), так і в ритмічному відношенні» [3, 176]. Підсумовуючи актуальну на той період тему, дослідник наголосив, що все ж у першій третині XX ст. бракувало синтетичного дослід-

ження проблеми «Шевченко і фольклор». Згодом із ним погоджувався й *Ф. Колесса*, який визнавав, що на 1930-й рік були «доволі скупі результати дослідів над відношенням Шевченкової творчості до впливів народної поезії» [13, 173].

• *польські літературні зв'язки*: *Ю. Залеський* (Шевченко знав напам'ять його поезії, зокрема захоплювався поемою «Przenajświętsza rodzina»); *М. Чайковський* («Вернигора», 1838) та *С. Гоцинський* («Zamek Kaniowski», 1828) (читав їх твори); *Е. Желіговський* (листувалися та спілкувалися; поет присвятив Шевченкові вірш «Do brata Tarasa Szewczenki», 1858); *К. Герн*, *Бр. Залеський*, *З. Сераковський* (допомагали поету під час заслання); *Ж. Красінський* (Шевченко знав його твори). О. Багрій поділяв думку *Я. Гординського* [9] про вплив Ж. Красінського на Шевченка в 1843–1857 рр.: «Кавказ» – «Irydion», «Сон» («У всякого своя доля...») – «Pokusa», «Nieboska komedyja», «Trzy myśli»; «І мертвим, і живим...» – «Nieboska komedyja», «Przedświt»; «Неофіти» – «Irydion» [9, 185–216; 3, 179–180]. Науковець уважав, що Шевченкові «Гайдамаки» перегукувалися з повістю «Вернигора» М. Чайковського та поемою «Zamek Kaniowski» С. Гоцинського, «Гамалія» й «Czajki» Ю. Залеського. За дослідником, польська поезія 1820–1830 рр. «могла до певної міри вплинути на вибір Шевченкових тем (рабство, панство, царизм, солдатчина, жіноча доля)» [3, 179].

Посилаючись на «Спогади про Т. Г. Шевченка» (1861 р.) *О. Афанасьєва-Чужбинського* [25, 91–92], О. Багрій відзначав особливе захоплення Шевченка поезією *А. Міцкевича*: добре знав «Dziady» та ряд романтичних творів, намагався його перекладати, читав у його перекладах твори Байрона. За спостереженнями літературознавця, вплив Міцкевича позначився на Шевченкових творах «Русалка», «Тополя», «Перебендя», а також у поемах, «сповнених ненавистю до російського царизму («Великий льох», і «Сон»)» [3, 179]. Так, дослідник уважав, що третя частина «Dziad'iv» (1832) Міцкевича, зокрема його позиція щодо російського самодержавства, була співзвучна з Шевченковою – у поемі «Сон» («У всякого своя доля...») [5, 51–52]. Він провів паралелі між «Книгами польського народу і польського пілігримства» (1832 р.) Міцкевича та поемами «Розрита могила» й «Великий льох» [5, 57], однак відзначив: «у Міцкевича грешные души терпят наказание за действительные провинности, у Шевченка же за провинности политические, да еще и бессознательные (Ш[евченко] как бы хотел наказать всякое благожелательство по отношению к России, даже бессознательное)» [5, 57]. Відомо, що в 1847 р. (до арешту) Шевченко через *М. Савича* передав Міцкевичу в Париж поему «Кавказ».

• *російські літературні зв'язки*: *В. Жуковський* (брав активну участь у викупі українського поета, Шевченко цікавився творчістю російського митця, присвятив йому поему «Катерина»); *І. Козлов* (український поет захоплювався його творами, читав їх уголос; беззаперечний вплив поезій Козлова на ранні балади Шевченка, а «мотиви та композиційні прийоми “Чернець” і “Безумной” відбилися і в пізніших поемах» українського митця [3, 181]); *К. Рилєєв* (поети мали спільну романтичну ідеалізацію козацтва; прослідковуються паралелі між поемою «Наливайко», 1824–1825 рр. (сповідь Наливайка) та віршем «Полякам», 1847 р. і уривком із драми «Никита Гайдай» (1841) Шевченка [4, 19–20]; поемами «Войнаровский», 1825 р. і «Тризна», 1843 р. [3, 180]; Шевченко використав рядки з

поєми «Войнаровский» у листі до княжни *В. Рєніної* від 24 жовтня 1847 р.); *О. Пушкін* (Шевченко знав напам'ять твори російського поета, згадував про нього в щоденнику, листах; ремінісценції з поезій Пушкіна у повістях українського митця; наприкінці життя Шевченко змінив своє ставлення до Пушкіна – автора поеми «Полтава» [3, 182]); *М. Лермонтов* (український поет знав багато віршів російського романтика, вважав великим поетом; згадував про нього в щоденнику; використовував ремінісценції з творів російського письменника [див.: 3, 182]); *О. Герцен*, *М. Салтиков-Щедрін* (читав їх твори, згадував про них у щоденнику); *О. Островський* (так само – у щоденнику); *С. Аксаков* (давав Шевченкові літературні поради); *І. Тургенєв* (захоплювався творчістю українського поета); *Л. Мей*, *Я. Полонський*, брати *Курочкини* (спілкувалися з українським поетом), *Л. Жемчужников* (товаришували). На думку *І. Айзенштока*, очевидно, що Шевченко як поет формувався почасти у російському середовищі, однак дослідник визнавав, що літературне оточення першої половини XIX ст. *О. Багрії* тлумачив дещо спрощено [1, 239].

Літературознавець простудіював доробок поета на рівні поетики та інтерпретації окремих творів, окреслив основні мотиви творчості: самотність (сирітство), Україна, суспільно-політичні теми, жіноча доля. Він застерігав дослідників спадщини Шевченка, що кожен наступний стрижневий мотив у поета часто пов'язаний з попереднім, до певного моменту розвитку сюжету мотив може залишатися осторонь, згодом – стати основним [3, 26]. У поемах останнього періоду творчості Шевченко міг розробляти кілька стрижневих мотивів. Наприклад, *О. Багрій* проаналізував, що мотив самотності (сирітства) показовий для всіх періодів творчості: ранній – пов'язаний із тяжким проживанням кріпака в Петербурзі, сповнений смутку за Україною; період заслання – з внутрішнім психологічним станом поета; останній період – із заборону жити в Україні. Дослідник спостеріг, що мотив самотності поет по-різному поєднував з мотивами надії та смерті. Мотив України, на думку критика, перегукувався з попереднім мотивом: на початку творчості мав романтичне забарвлення, але в період «трьох літ» він трансформувався та набув «живих обрисів нещасливої колонії Росії» [3, 27]. Відомі від 1843 р. суспільно-політичні мотиви (панство, кріпацтво, царизм) стали особливо помітними в останній період творчості митця. Критик наголосив про Шевченків характерологічний мотив – мотив жіночої долі в різноманітних виявах, який він відтворював у різних літературних жанрах упродовж життя. Зауважимо, що розділ «Мотиви Шевченкової творчості» *О. Багрія* є однією з перших спроб розгорнутого аналізу спадщини митця, яку започаткував (запропонував класифікацію) *М. Сумцов* («О мотивах поэзии Т. Г. Шевченко», 1898). На нашу думку, спостереження *О. Багрія* доречно залучити при підготовці коментарів до нового «Повного зібрання творів» поета.

Уважаємо, що при розгляді формальних особливостей Шевченкового доробку *О. Багрії* обмежився аналізом різних стилістичних та композиційних прийомів із українського фольклору на рівні запозичень/збігів/наслідувань форми чи мотивів. Дослідник запропонував класифікувати Шевченкові твори щодо ступеня використання фольклорних та етнографічних елементів на дві групи:

- поезії з великими або малими вставками справжніх уривків (народні пісні, думи): «Тарасова ніч», «Гайдама-

ки», «Гамалія», «Невольник», «Наймичка», «Відьма», «Чернець», «Титарівна», «Марина», «Сотник».

- оригінальні твори з виразним наслідуванням народної поезії або запозиченням народних казок і легенд: «Тополя», «Лілея», «Русалка», «Іржавець», «Хустина», «У тієї Катерини...», дума в «Невольнику», пісенний цикл 1848–1849 рр. [3, 192].

За *О. Багрієм*, поет неодноразово використовував внутрішню риму (як один із компонентів розгалуженої системи звукових і синтаксичних повторів); деякі фольклорні тропи: постійні епітети, епітети у складі порівнянь, порівняння (позитивна/негативна семантика), повторення, синоніми, народні паралелізми, образи-символи. пошанування числа 3; стилістичні фігури – анафора, алітерація, асонанс, тавтологія та ін. Утім дослідник відзначав, що митець «уже в перший період своєї літературної діяльності опанував сучасну йому технічну поетичну майстерність і чудово розбирався в усіх її тонкощах» [3, 191].

О. Багрій висловив міркування про оновлення строфічних форм – віршовий розмір багатьох Шевченкових поезій нерівномірний (наслідок впливу народних дум), думи (як і народні думи) не розбиті на куплети. За підрахунками критика, 38 % усіх творів виконано різноманітними народними розмірами: домінуючим (коломийковим) 14-складовиком, іншими – 12-складовиком, 8-складовиком (шумковим), 10-складовиком (колядковим). За твердженням ученого, народним розміром написано біля 70 % поезій, решта 30 % – ямбом з більшими або меншими вставками, написаними народним розміром [3, 196]. Науковець підкреслив ще одну важливу особливість Шевченкових поезій – панування жіночої рими, використання різноманітних ритмів (початкових, кінцевих, середніх, кільцевих та ін.), відзначив, що до заслання в його поезії переважав ще звуковий, суфіксальний ритм, а корінний лише з'являвся, пізніше, від 1849 р., мовний і суфіксальний ритм поступався ритмові, граматично неоднорідному [3, 198]. Вважається, що спостереження *О. Багрія* щодо формальних особливостей ліро-епічних творів Шевченка пізніше суттєво доповнив й обґрунтував *Ф. Коллеса* [13].

На мою думку, потрактування Шевченкових повістей *О. Багрієм* – це спроба синтетичного дослідження прозового доробку митця. Так, учений узагальнив попередні розвідки російськомовних повістей Шевченка: історію написання, їх збереження та друк, літературний контекст першої половини XIX ст., проблематику, композицію, мотиви; з'ясував різні прижиттєві оцінки його прози (*М. Костомаров* [14, 610], *С. Аксаков* [17, 119]) і після смерті (розвідки *О. Котляревського* [15], *М. Петрова* [23, 355–356], *О. Огоновського* [21, 577], *О. Пупіна* [24, 248, 274], *С. Єфремова* [11, 61], *А. Лободи* [18, 24], *М. Марковського* [19], *Б. Навроцького* [20, 180]); висвітлив перегуки на рівні конкретних творів. Наприклад, *О. Багрій* констатував, що крім російської прози Шевченко знав «модні» у тогочасній імперії твори *В. Гюго*, *Ж. Санд*, *Е. Сю*, *Луї Блана*, *С. Сімона*, *Ф. Фур'є* та ін. Дослідник висноував, що в перших трьох повістях виразно продемонстровано «боротьбу двох жанрів (ліро-епічна поема й повість), що її з таким запізненням переживав Шевченко, намагаючись свої старі мотиви й формули пристосувати до нових цілей» [3, 212]; митець залишився на рівні розповідної манери 1830–1840 рр., де чітко простежувалися композиційні складові тогочасної

повісті: інколи окремі частини твору були слабо пов'язані між собою, сюжети повістей іноді перегукувалися з мотивами поезій (кріпацтво, панство, рекрутчина, жіноча доля). І. Айзеншток схвалював намір О. Багрія ґрунтовно вивчити Шевченкові повісті, адже вважав, що досліднику «довелося літерально йти цілиною» [1, 239] маловідомої теми.

Також О. Багрій ретельно проаналізував російські інтерпретації Шевченкових поезій, використовуючи відомі на той час загальні принципи, яких варто дотримуватися при перекладі: 1) кількість рядків; 2) віршовий розмір; 3) чергування рим; 4) характер enjambement; 5) характер рим; 6) характер словника; 7) тип порівнянь; 8) особливі прийоми; 9) переходи тону [6, 35]. На його думку, більшість російських перекладачів не дотримувалися вказаних вимог [6, 35].

За Багрієм, найкраще відповідали зазначеним вимогам три збірки перекладів творів Шевченка: 1) за ред. *М. Славінського* (1911); 2) *М. Гербеля* (4-е вид. (1905)); 3) *І. Белоусова* (1911). Наприклад, М. Славінський спільно з *А. Колтоновським* переважно передали не лише зміст, але й настрій оригіналів, зберегли переходи в ритмі та віршових розмірах, однак точно їх не дотримувалися – образи, характер рими, переноси залишилися поза їхньою увагою. Інтерпретації ж М. Гербеля не втратили свого значення в 1910 рр., бо достатньо близько до оригіналів зберігали ритм і віршовий розмір. Збірка перекладів за ред. І. Белоусова – це спроба текстуально наблизитися до Шевченкових першоджерел. Констатуючи ряд досягнень російських інтерпретаторів, дослідник наголосив про їх недоліки: часто не збережено характер enjambement, характер рим, словника, типів порівнянь, особливих прийомів і переходів тону; недосконалі (та інколи не відповідали оригіналу) ритм і віршовий розмір перекладів.

Зокрема О. Багрій помітив, що твори з чотиристопним ямбом практично відтворено завжди, проте український народний розмір, неодноразово уживаний Шевченком,

перекладачі нерідко спотворювали, використовували хорей, довільно подовжуючи, скорочуючи, змінюючи або руйнуючи характер строф.

Зуважимо, що О. Багрій уклав хронологічну канву біографії Шевченка – першу спробу літопису життя і творчості митця. Дослідник упорядкував її за роками – подекуди з точними датами, почасти використовуючи відомі на той час джерела. У примітках автор відзначив, що він не претендував на вичерпність висвітлення фактів життєпису Шевченка, використав записи у щоденнику, листи, спогади його сучасників, публікації в тодішній пресі, попередні розвідки *О. Кониського*, *М. Новицького*, *М. Плевака* та ін. [4, 204]. Відзначимо, що пізніше *П. Жур* зібрав і сумлінно доповнив літопис Шевченка, опублікувавши його під назвою «Труди і дні Кобзаря» (1996).

* * *

Висновуємо, що О. Багрій докладно опрацював історико-культурний контекст (український, польський, російський) кінця XVIII – першої половини XIX ст., в якому формувалися світоглядні, естетичні й поетикальні засади Шевченка.

Літературознавець спробував потрактувати поезику Шевченкової спадщини в кількох аспектах. Він інтерпретував формальні особливості ліро-епічних творів митця, обмежився аналізом фольклорних стилістичних і композиційних прийомів на рівнях запозичень/наслідувань/збігів форми чи мотивів. Учений наголосив, що Шевченко вже в ранній період добре оволодів тогочасною поетичною технікою, однак часто звертався до засобів уснопоетичної творчості. Дослідник ґрунтовно розглянув чотири головні мотиви поетичних творів Шевченка – самотність, Україна, жіноча доля, соціально-політичні теми).

Отже, з позицій культурно-історичної школи О. Багрій запропонував узагальнене дослідження Шевченкової творчості, спонукував українських літературознавців розвивати наукові засади у вивченні текстів митця. ■

Література

1. **Айзеншток І.** З нової літератури про Шевченка. Червоний шлях. 1926. № 4. С. 239–242.
2. **Багрій А.** Нова шевченківська збірка. Червоний шлях. 1928. № 9/10. С. 133–140.
3. **Багрій О.В.** Т.Г. Шевченко. Харків: ДВУ, 1930. Т. 1. 265 с.
4. **Багрій О.В.** Т.Г. Шевченко. Харків: ДВУ, 1931. Т. 2.
5. **Багрій А.В.** Т.Г. Шевченко в літературній обстановке. Баку. 1925. 172 с.
6. **Багрій А.В.** Т.Г. Шевченко в русских переводах. Баку, 1925. 98 с.
7. **Багрій О.** Г. Квітка-Основ'яненко й Шевченко. Харків: Український робітник, [1929]. С. 78–93.
8. **Багрій А.В.** Шевченковская студия. Введение в изучение Шевченка. Темы для литературных работ. Библиография. Владикавказ. 1923. 53 с.
9. **Гординський Я.** Т. Шевченко і Ж. Красінський. ЗНТШ. 1917. Т. СХІХ–СХХ. С. 169–216.
10. **Дорошкевич О.** Сучасний стан шевченкознавства. 36 статей. Харків; Київ: ДВУ, 1930. С. 5–53.
11. **Єфремов С.** Шевченко й українське письменство. Київ, 1914. С. 58–84.
12. **Івакін Ю.** Етапи розвитку радянського шевченкознавства. Шевченкознавство. Підсумки і проблеми. К.: Наук. думка, 1975. С. 129–211.
13. **Колесса Ф.** Студії над поетичною творчістю Т. Шевченка. Фольклористичні праці. К.: Наук. думка, 1970. С. 172–326.
14. **Костомаров Н.** Письмо к издателю-редактору «Русской старины» Н. И. Семевскому. 1880. Т. XXVII. № 3. С. 597–610.
15. **Котляревський А.А.** Речь на заседании киевского общества Нестора-летописца 28 февраля 1881 г. 1881. № 8.
16. **Левицький В.** Шевченкознавство: 1917–41. Шевченківська енциклопедія в 6 т. К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАНУ, 2015. Т. 6. С. 923–925.
17. Листи до Тараса Шевченка. К.: Наук. думка, 1993. 383 с.
18. **Лобода А.** Між двох стихій. До психології творчості Т. Г. Шевченка. К.: Сорабкооп, 1924. Т. 1. С. 18–24.
19. **Марковський М.** Російські й українські твори Шевченка в їх порівнянні. Україна. 1918. № 1/2. С. 32–48.
20. **Навроцький Б.** Т. Шевченко як прозаїк. Червоний шлях. 1925. № 10. С. 163–180.
21. **Огоновський О.** Історія літератури руської. Львів. 1889. Ч. II. 962 с.
22. **Петров В.** Провідні етапи розвитку сучасного шевченкознавства у 3 т. К.: Темпора, 2013. Т. 2. С. 749–770.
23. **Петров Н.** Очерки истории украинской литературы XIX столетия. Київ: В Тип. И. и А. Давиденко, 1884. С. 355–356.
24. **Пыпин А.** Русские сочинения Шевченко. Русский вестник. 1888. № 3. С. 246–286.
25. Спогади про Тараса Шевченка. К.: Дніпро, 1982. 547 с.
26. **Филипович П.** Шевченкознавчі студії. Черкаси: Брама, 2002. С. 96–99.
27. **Шубравський В.** Шевченко в критиці кінця XIX – початку XX ст. К.: Наук. думка, 1975. С. 81–128.

**Доми молитви
євангельських
християн-баптистів
України**

Фото-карта «Доми Молитви євангельських християн-баптистів».

1 – Центральна церква євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» (м. Київ); 2 – Центральна церква євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» (Вінницька область, м. Вінниця); 3 – Церква євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» – колишня Лютеранська кірха (Волинська область, м. Луцьк); 4 – Центральна церква євангельських християн-баптистів «Дім молитви» (Дніпропетровська область, м. Кам'янське); 5 – Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Благодат» (Житомирська область, м. Житомир); 6 – Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Благодат» (Закарпатська область, м. Ужгород); 7 – Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Христа Спасителя» (Кіровоградська область, м. Кропивницький); 8 – Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Христа Спасителя» (Львівська область, м. Львів); 9 – Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Христа Спасителя» (Львівська область, м. Львів); 10 – Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Христа Спасителя» (Львівська область, м. Львів); 11 – Центральна церква євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» – колишній костел Святої Урсули (Львівська область, м. Львів); 12 – Центральна церква євангельських християн-баптистів «Благодат Божої» (Миколаївська область, м. Миколаїв); 13 – Церква євангельських християн-баптистів «Відродження» (Одеська область, м. Одеса); 14 – Дім молитви Першої одеської церкви євангельських християн-баптистів «Відродження» (Одеська область, м. Одеса); 15 – Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Надія» (Полтавська область, м. Полтава); 16 – Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Відродження» (Рівненська область, м. Рівне); 17 – Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Світло Євангелія» (Сумська область, м. Суми); 18 – Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Божа оселя» (Тернопільська область, м. Тернопіль); 19 – Харківська церква євангельських християн-баптистів «Благодат» (Харківська область, м. Харків); 20 – Церква євангельських християн-баптистів «Голгофа» (Херсонська область, м. Херсон); 21 – Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Хмельницька область, м. Шепетівка»; 22 – Церква євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» (Черкаська область, м. Черкаси); 23 – Дім молитви Першої церкви євангельських християн-баптистів (Чернівецька область, м. Чернівці); 24 – Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів (Чернівецька область, м. Чернівці); 25 – Дім молитви Першої церкви євангельських християн-баптистів (Автономна республіка Крим, м. Сімферополь).

ДОМИ МОЛИТВИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ УКРАЇНИ

Андрій Івченко
канд. геогр. наук,
стар. наук. співроб.
Інституту географії
НАН України,
м. Київ

Протестантизм (протестанство) – один із трьох (поряд з католицизмом і православ'ям) головних напрямів християнства, що являє собою сукупність багатьох незалежних церков, церковних союзів і деномінацій. Його походження пов'язане з Реформацією – широким релігійним і суспільно-політичним рухом в Західній і Центральній Європі (XVI–XVII ст.), спрямованим на реформування католицької церкви.

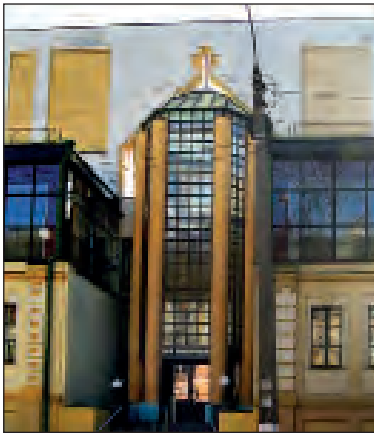
Баптизм (від *грец.* занурювати, хрестити у воді) – одна з найбільших за чисельністю послідовників сучасна течія протестантизму у світі, що об'єднує бл. 50 млн баптистів (більше половини з них мешкають у США). Баптистські церкви є всесвітньою родиною незалежних громад, служба в них не притримується встановлених літургійних норм. Для послідовників віровчення баптизму принциповим є добровільність та свідомість хрещення по вірі за умови твердих християнських переконань і відмови від гріховного способу життя. Хрещення дітей відкидається, членами баптистських церков мають бути тільки дорослі люди, які пройшли водне хрещення, що здійснюється одноразовим повним зануренням у воду.

Баптисти є конгрегаціоналістами і вважають, що Церква (помісна) – самоврядна громада «святих», незалежна в духовних питаннях від світської влади і будь-яких вищих баптистських організацій; для них важливий принцип загального священства, через що пресвітер (пастор) громади не володіє абсолютною владою, а найважливіші питання вирішуються на церковних (братніх) радах або на загальних зборах членів церкви (громади).

Баптизм на теренах України з'явився завдяки німецьким колоністам-лютеранам, які переселялися в XIX ст. у причорноморські степи (тодішньої Російської імперії) на запрошення царського уряду. Поява баптистських громад в Західній Україні, що між світовими війнами перебувала у складі Польщі, пов'язана (1920–1925) з місіонерською діяльністю українських проповідників-реемігрантів з США. Упродовж десятиліть баптистські общини та окремі віруючі зазнавали дискримінації з боку царського уряду та радянської влади. роки Першої світової війни діяльність баптистів всіляко переслідувалась. За Рад. Союзу у 1930-х рр. Союз баптистів СРСР було розпущено. 1944 Частина баптистів разом з євангельськими християнами, п'ятидесятниками та братськими менонітами об'єдналася (1944) в єдину організацію – Спілку Євангельських християн-баптистів, згодом трансформовану (1963) у Всесоюзну раду євангельських християн-баптистів. На 21-му з'їзді євангельських християн-баптистів України (25–27.01.1990) було проголошено створення самостійного Союзу євангельських християн-баптистів України, що нині називається (з 2006) – Всеукраїнський союз церков Євангельських християн-баптистів та вважається одним з найчисельніших баптистських союзів Європи (об'єднуючи бл. 120 тис. членів).

Державна служба статистики України інформує (станом на 01.01.2019) про наявність в сучасній Україні 2816 релігійних баптистських громад, які обслуговують 3147 священнослужителів, з яких 64 особи мають іноземне громадянство. Громади баптистів об'єднані у *Всеукраїнський союз об'єднань Євангельських християн-баптистів* (2484 громад, 2838 священнослужителів, з них 45 іноземців), *Міжнародну раду церков євангельських християн-баптистів* (45 громад, 31 священнослужитель), *Братство незалежних церков і місій євангельських християн-баптистів* (18 громад, 16 священнослужителів, з них 4 іноземці) та інші баптистські релігійні організації (262 громади, 263 священнослужителі, з них 23 іноземці).

Баптистські громади існують у всіх адміністративних областях України, деякі з них для власних зборів і богослужінь використовують давні переважно лютеранські кірхи, переважна ж більшість послуговуються власно збудованими Домами молитви, або винайманими приміщеннями.

1. Місто Київ

Центральна помісна церква євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» – розташована на південно-західному краю історичної місцевості Поділ біля підніжжя літописного пагорба Щекавиця. Помісна церква євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» зареєстрована 08.07.1992 р. у Подільському районі м. Києва. На межі XX–XXI ст. баптисти побудували оригінальний, вельми значний багатофункціональний представницький і моли-товний будинок. Він займає кутовий простір на перетині давніх подільських вулиці Щекавицької та Ярославського провулку, відомих з першої половини XIX ст. Чотириповерхова цегляна на високому цоколі Г-подібна в плані споруда з парадних фасадів (обернених до вулиці і провулку) більш нагадує житловий будинок, і лише майстерно занурений суцільно засклений чотириколонний портик головного входу з традиційно високими сходами засвідчує її приналежність до громади поціновувачів Євангелія. Величезна простора тринавна молитовна зала базилікового типу (в стилі, близькому до неоконструктивістського) орієнтована з північного заходу на південний схід (вздовж

Ярославського провулку). Головна нава з плоским склепінням і вмонтованими в стелю світильниками вища на поверх за бічні нави з похилим склепінням і відділена від них шістьма струнками колонами з кожного боку. Всі стіни молитовної зали прорізани безліччю простих і панорамних вікон, що забезпечує природне освітлення, а пласку прямокутну апсиду ефектно прикрашають дев'ять вікон з вітражами.

2. Вінницька область. Місто Вінниця

Центральна церква євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» – найбільша (розрахована на понад 1500 осіб) серед п'яти баптистських церков обласного центру, розташована на правобережжі Південного Бугу, західніше центральної частини міста, біля південно-східного краю значної лісопаркової зони. Побудована (1990–1996) за проектом, розробленим у Вінницькій філії Інституту «Укржитлоремпроект» (архітектори *А.В. Кирильчук, В.К. Белов*, будівельник *Ю.Б. Гаязетдінов*); освячена (21.07.1996) під час першого офіційного богослужіння. Величезний Дім Євангелія (довжина – 47 м, ширина фасадної частини – 27 м, апсиди – 22 м, висота основної частини нави – 21 м, найвища точка головного купола – 37 м), орієнтований з півночі на південь, є яскравим наочним прикладом еkleктичного стильового рішення сакральної споруди кінця XX ст., в якій своєрідно запозичені форми неоготики, неороманського і псевдовізантійського стилів з елементами рококо. П'ять струнко вишикуваних різно великих веж з шоломоподібними банями складної форми, увінчаними хрестами, утворюють величний парадний фасад, немов запрошуючи до дослідження Євангелія. Не менш еkleктичний інтер'єр молитовного дому вирішений з ремінісценцією неороманського і неорококо стилів. Просторий зал базиліки розділений прямокутними в плані колонами, підтримуваними балконами (двоярусні вздовж бічних стін та триярусні над притвором), що оперізують головну наву. На фронтальній стіні апсиди в трьох арках виконаний поліхромний модульний розпис за мотивом гори Голгофи, попереду східчасто розміщені хор і кафедра. Зала рясно декорована ліпниною і орнаментальним розписом, у півколах стелі в обрамленні з ліпнини виконаний пейзажний розпис в техніці гризайль.

муючими балконами (двоярусні вздовж бічних стін та триярусні над притвором), що оперізують головну наву. На фронтальній стіні апсиди в трьох арках виконаний поліхромний модульний розпис за мотивом гори Голгофи, попереду східчасто розміщені хор і кафедра. Зала рясно декорована ліпниною і орнаментальним розписом, у півколах стелі в обрамленні з ліпнини виконаний пейзажний розпис в техніці гризайль.

3. Волинська область. Місто Луцьк

Церква євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» (колишня Лютеранська кірха) – розташована на правому березі річки Стир в центральній частині Луцька. Побудована (1905–1907, архітектор *Християн Бойтельспахер*) в неоготичному стилі на місці давнього барокового кармелітського костелу Діви Марії на замовлення лютеранської громади з німців-колоністів на місці давнього барокового кармелітського костелу Діви Марії. Являє собою одностовову цегляну споруду з високою дзвіницею над входом, увінчаною стрімким (заввишки 24 м) шпилем, підтриманим бічними піками менших розмірів, що завершують вертикальну композицію. Зовні вхід облаштований перспективним порталом стрілкового профілю, який завершується крутим фронтоном, вікна також мають стрілково завершення, нава та апсида підпираються декоративними контрфорсами з аркадурами. Храм облицьований жовтою клінкерною високоякісною цеглою (розміром 27x13x7 см) виробництва місцевого механізованого цегельного заводу. Інтер'єр традиційно має притвор, наву, хори-балкони, що оперізують її з трьох боків, та апсиду, структуровану як амфітеатр (для розміщення хору). Перед ним обладнано невеличкий басейн для прийняття хрещення, а ліворуч на узвишші розташовано проповідницький амвон. У повоєнні роки (від 1951) кірха була підпорядкована Волинському державному обласному архіву, згодом споруда визнана (1981) пам'яткою архітектури та залучена до складу Державного історико-культурного заповідника «Старий Луцьк» (від 1985), відбудована (1991–1994) зусиллями громади євангельських християн-баптистів і використовується під назвою «Дім Євангелія», а лютеранська громада обласного центру розміщується у сусідньому Будинку пастора (1927). Колишня кірха є важливим елементом композиційної завершеності відкритого майдану перед парадним фасадом і вулиці Кафедральної – головного містобудівного напрямку (схід–захід) Старого міста. На протилежному кінці розташована в'їзна вежа Замку Любарта, а висока дзвіниця зі шпилем відіграє важливу естетичну роль в його загальній панорамі.

Південно-східний (головний), південно-західний і північно-східний (бічні) фасади прикрашені подібними високими зі сходами чотириколонними портиками коринфського ордеру, вкритими трикутними фронтонами. Невисокий дах церкви прикрашають сім різновеликих полігональних бань (чотири розташовані по кутах даху, три – вздовж головної осі) з цибулиноподібним завершенням, встановлених на восьмигранних барабанах. Велика і висока внутрішня прямокутна зала храму з коробовим склепінням обладнана широким чотиририбусним амфітеатром для розміщення хору та широким, облаштованим над рівнем високих стрілочастих вікон, балконом, що оточує всю залу та утримується вісімнадцятьма коринфськими колонами.

Храмом опікується релігійна громада, зареєстрована (19.09.1991) в Південному районі Дніпродзержинська.

4. Дніпропетровська область. Місто Кам'янське (Дніпродзержинськ)

Центральна церква євангельських християн-баптистів «Дім молитви» – розташована в південній частині міста, у верхній частині схилу високого правого берегу ріки Дніпро серед кварталів приватної забудови. Перша баптистська громада міста утворилася (1908) серед працівників механічного цеху Дніпровського металургійного заводу, заснованого (1887) в Кам'янському Південноросійським Дніпровським металургійним товариством. Відкритий (1909) перший молитовний дім баптистів – сучасний «Дім молитви» – закладений (20.04.1989) та освячений на Свято жнив (24.09.1995). Молитовний дім побудований у стилі класицизму, являє собою прямокутну споруду, орієнтовану з південного сходу на північний захід.

Південно-східний (головний), південно-західний і північно-східний (бічні) фасади прикрашені подібними високими зі сходами чотириколонними портиками коринфського ордеру, вкритими трикутними фронтонами. Невисокий дах церкви прикрашають сім різновеликих полігональних бань (чотири розташовані по кутах даху, три – вздовж головної осі) з цибулиноподібним завершенням, встановлених на восьмигранних барабанах. Велика і висока внутрішня прямокутна зала храму з коробовим склепінням обладнана широким чотиририбусним амфітеатром для розміщення хору та широким, облаштованим над рівнем високих стрілочастих вікон, балконом, що оточує всю залу та утримується вісімнадцятьма коринфськими колонами.

Храмом опікується релігійна громада, зареєстрована (19.09.1991) в Південному районі Дніпродзержинська.

5. Донецька область. Місто Бахмут (Артемівськ)

Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів – розташований на правому березі річки Бахмутка (правої притоки Сіверського Дінця) на плато Донецького кряжу в районі переважно приватної забудови, в східній частині міста. Побудований (1981) з червоної цегли в стилі містечкових лютеранських культових споруд понад сторічної давнини, являє собою значну прямокутну в плані одностовову базиліку майже чітко орієнтовану по лінії північ–південь. До парадного (північного) фасаду прибудована тририбусна, на високому цоколі з розлогими сходами, квадратна в плані надбрамна вежа, вкрита стрімкою полігональною шоломоподібною банею з пірамідальним завершенням, увінчаним хрестом. Периметр і гребінь високого двоскатного даху вкритий багатьма декоративними башточками, що надають Дому молитви напрочуд ошатного вигляду. Інтер'єр храму традиційно аскетичний, прикрашений балконом на двох потужних доричних колонах у притворі та життєствердним пейзажним розписом з сонцем, що сходить в абсиді храму.

Домом молитви опікується Релігійна громада церкви євангельських християн-баптистів, зареєстрована (15.10.1991) в м. Артемівську.

зареєстрована (17.10.1995) в обласному центрі, відновила і переобладнала будівлю для своїх потреб і нині опікується колишньою культурно-просвітницькою спорудою радянської доби.

6. Житомирська область. Місто Житомир

Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Благодать» – розташований в північно-східній частині міста, де в повоєнний час за ініціативи тодішнього (1952–1957) першого секретаря обкому комуністичної партії і легендарного партизанського командира двічі Героя Радянського Союзу **О.Ф. Федорова** (1901–1989) була створена Виставка досягнень народного господарства Житомирщини. Найбільшою її вцілілою до тепер монументальною спорудою є колишній кінотеатр «Урожай» (одноповерховий, на два зали), побудований (1957) за досить типовим проектом у популярному тоді класичному стилі. Кінотеатр занепав наприкінці 1980-х, його занедбану споруду, поволі оточену багатоповерховими житловими будинками, згодом було передано протестантській баптистській громаді. Релігійна громада церкви євангельських християн-баптистів «Благодать»,

структивістського стилю. Північний фасад прикрашає стилізована кругла напівскляна кругла в плані вежа з високою конусоподібною банею, увінчаною хрестом. В молитовному домі облаштовані два основних зали: великий (розрахований на 450 осіб) амфітеатровий, що в плані займає більшу площу споруди і малий (до 150 осіб).

7. Закарпатська область. Місто Ужгород

Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів – розташований в лівобережній частині міста, південніше його центральної частини, на краю пустиря, що зберігається в районі багатоповерхової міської забудови навколо покинутого і затопленого глиняного кар'єру, перетвореного на озерце Цегельне. Перша нечисленна (35 осіб) баптистська громада зареєстрована в Ужгороді в повоєнні часи (1946). Її спадкоємиця, сучасна релігійна громада церкви євангельських християн-баптистів зареєстрована (03.12.1991) в обласному центрі, попервах також свої збори проводила (1976–1994) в історичній Реформатській церкві (1793–1796) та орендованому приміщенні, доки не було розпочате (16.06.1995) будівництво молитовного дому, відкритого та освяченого в 1998. Дім молитви являє собою цегляну, тиньковану, витягнуту з північного сходу на південний захід різновисотну (1–3-поверхову) будівлю складної форми, вирішену з ремінісценцією кон-

8. Запорізька область. Місто Запоріжжя

Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів – розташований на правому березі Дніпра, біля південно-західного краю міста у межах наймолодшого району Запоріжжя – Хортицького (Бабурка), утвореного (1995) з частини Ленінського (Дніпровського) району. Релігійна громада помісної церкви євангельських християн-баптистів «Віфанія» після реєстрації (12.11.1991) в квартирі багатоповерхового житлового будинку рішенням міськради отримала (27.02.1992) значну земельну ділянку для будівництва. Перший камінь майбутнього молитовного дому був закладений (1.05.1993); в будівництві брали участь бригади прихильників віри з інших регіонів України та країн Північної Америки, а освячення Дому молитви відбулося (12.07.1998) під час урочистого богослужіння. Баптистський храм складений зі світло-сірої, частково тинькованої силікатної цегли, Т-подібний в плані (приблизно орієнтований по лінії північ–південь), двоповерховий, має широкий парадний фасад,

встановлений на стилобаті, на поверхню якого ведуть великі трипролітні сходи. Дах, вкритий оцинкованим залізом, прикрашений чотирма цибулиноподібними багатограними банями, увінчаними невеликими шпильями. Однонавова величезна простора зала з невеликим балконом над притвором має високе напівциркулярне склепіння, що суттєво додає їй об'єму.

9. Івано-Франківська область. Місто Івано-Франківськ

Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів (колишній костел Матері Божої Неустанної Помочі) – розташований в центральній частині міста, посеред ділянки Покутської рівнини межиріччя Бистриці Надвірнянської, у водах якої відбулося (1988) перше водне хрещення городян по вірі євангельських християн-баптистів, та Бистриці Солотвинської. Згодом громаді було передане приміщення колишнього костелу Матері Божої Неустанної Помочі, який містяни через напис над парадним входом називали «Аве Марія». Костел (прямокутний в плані, орієнтований з північного сходу на південний захід, однонавовий, з чотиририбусною квадратною вежею-дзвіницею над входом) споруджений (1904) за досить типовим проектом (зовнішнє оформлення фасаду здійснив архітектор **Феліціян Боян**, бетонні роботи – фірма **Домініка Серафіні**) для потреб польської гімназійної та студентської молоді. В ньому зберігався чудотворний образ Матері Божої Неустанної

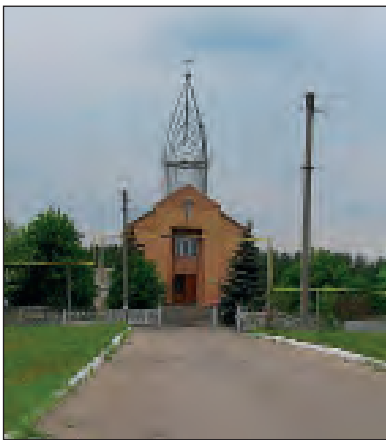
Помочі, освячений у XVI ст. *Папою Пієм V* (1504–1572) та вивезений за доби Другої світової війни до нижньосилезького польського містечка Поляниця-Здруй. В повоєнні часи костел виконував функції спортзалу, наприкінці радянської влади переданий (1989) нечисленній баптистській громаді та після півторарічної реставрації освячений (9.12.1990) як Дом молитви. Значний обсяг робіт з зовнішнього ремонту Дому молитви (відновлено вежу над входом, здійснено огорожу території тощо) виконаний (2001) за кошти членів церкви.

10. Кіровоградська область. Місто Кропивницький

Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Христа Спасителя» – розташований на правому березі річки Інгул у північно-західній частині міста на куту одного з багатьох прямокутних кварталів приватної забудови мікрорайону Нова Балашівка, заснованого в 1950-ті та залученого до складу новоствореного (22.12.1973) Кіровського (нині Фортечного) району Кропивницького. Перша євангельська баптистська церква заснована (1867) в колишньому Єлисаветграді. З настанням Незалежності була заснована (28.05.1991) релігійна організація «Кіровоградське обласне об'єднання церков євангельських християн-баптистів». До неї майже за рік долучилася нова дочірня релігійна громада церкви євангельських християн-баптистів «Христа Спасителя», зареєстрована (13.04.1992). Невеликий, але просторий цегляний Дім молитви побудований (1998) у сучасній стилістиці однонавової базилики, пря-мокутний у плані, орієнтований з південного сходу на

північний захід, з двоскатним дахом, прикрашеним чотирма конусоподібними банями по кутах та більшою цибулиноподібною банею (на гранчастому відносно високому барабані) над притвором. Висока, світла (завдяки чотирьом парам стрімких спарених вікон) зала з коробовим склепінням обладнана традицій-ними балконом над притвором і ступінчатою сценою замість апсиди.

11. Луганська область. Северодонецька міська рада, смт Метьюлкіне. Центральна церква євангельських християн-баптистів

Центральна церква євангельських християн-баптистів – розташована на південно-західній околиці селища Метьюлкіне (супутника м. Северодонецьк) на борівій терасі лівого берегу річки Сіверський Донець. Вперше помісна баптистська церква зареєстрована (грудень 1986) в центрі хімічної промисловості Української РСР і попервах для служіння використовувала поліетиленовий намет. Перший освячений камінь майбутнього храму символічно закладений в рік 1000-річчя Хрещення Русі (1988). З настанням Незалежності нова зареєстрована (15.10.1991) релігійна громада помісної церкви євангельських християн-баптистів, урочисто відсвяткувала відкриття Дому молитви (1992). Коли число віруючих перевищило 300 осіб, у сусідньому Северодонецьку була зареєстрована (1998) нова самостійна дочірня церква «Шлях порятунку», що спочатку проводила свої богослужіння в орендованому приміщенні колишнього Інституту азотної промисловості. Центральна церква являє собою двоповерхову однонавову цегляну споруду на висо-

кому цоколі з напівпідвальним поверхом та високими парадними сходами, орієнтовану близько до лінії північ–південь. Двоскатний дах над умовним притвором прикрашений металевою каркасною імітацією куполу вертикально витягнутої цибулиноподібною форми (на квадратному барабані), увінчаного хрестом, що несподівано виглядає напрочуд стильною.

12. Львівська область. Місто Львів

Центральна церква євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» (колишній костел Святої Урсули) – розташована в центрі Львова, південніше старого міста, де на кошти коронного гетьмана *Станіслава Яна Яблоновського* (1634–1702) був побудований (1678–1685) монастир ченців ордену домініканців-обсервантів. Після закриття кляштору (1784), монастирський костел Святої Урсули австрійським урядом передано (1785) у користування львівській громаді лютеран. Церква була перебудована (1878) за проектом львівського архітектора *Йозефа Енгеля* (1819–1888) в стилі класицизму, в результаті вежам кірхи було надано сучасного вигляду, уніфіковано членування фасадів та інтер'єру, споруджено емпори тощо. Фасад кірхи прикрасили (1929) пам'ятні таблиці зі світло-сірого мармуру на честь 400-ліття протестантизму та 150-ліття організації євангельської лютеранської громади у Львові. У її приміщеннях (1930-ті) містилися кооператив пенсіонерів державних органів безпеки, що займався охороною діяльністю об'єктів нерухомості, та профспілкова організація. За радянської влади в повоєнну добу храм був перетворений (1950-ті)

на склад грамплатівок, а на початку 1990-х переданий релігійній громаді центральної церкви євангельських християн-баптистів Дім Євангелія, зареєстрованій (13.12.1991) у Личаківському районі м. Львова. Реконструкція та переобладнання інтер'єрів колишніх костелу Святої Урсули і лютеранської кірхи та оточуючого історичного кварталу здійснені (1995–1997) за проектом львівського архітектора і реставратора *М.М. Рибенчука*.

13. Миколаївська область. Місто Миколаїв

Церква євангельських християн-баптистів «Благодаті Божої» – розташована в північно-східній частині міста на лівому березі річки Інгул, поруч з головною брамою Миколаївського некрополю – найстарішого (від 1795) міського цвинтаря, офіційно закритого рішенням міськвиконкому (14.01.1972), де знайшли останній притулок майже 400 тис. осіб (до 80% сучасного населення Миколаєва). Релігійна громада церкви євангельських християн-баптистів «Благодаті Божої», зареєстрована (03.01.1992), є нині одною з п'яти баптистських громад м. Миколаєва. В стрімкому будівництві (2007–2008) її Дому молитви брали участь не лише брати і сестри по вірі з України, але й небадужі прихильники баптизму з Німеччини та Канади. На жаль, білосніжний двоповерховий цегляний, прямокутний в плані (орієнтований з півночі на південь) довгоочікуваний молитовний дім до десятирічного ювілею свого існування зазнав нищівного удару – під час недільного богослужіння (11.11.2018) сталася масштабна пожежа, що вщент зруйнувала молитовну залу. Парадний фасад Дому молитви майже не постраждав, зала нині наполегливо відновлюється, а богослужіння відбуваються у тимчасово обладнаному просторі.

14. Одеська область. Місто Одеса

Дім молитви Першої одеської церкви євангельських християн-баптистів – розташований в центральній частині міста, у межах історичного району Молдаванка, серед досить щільної високоповерхової житлової забудови, але гармонійно вписується в міський ландшафт. Перша одеська церква євангельських християн-баптистів – найстаріша баптистська громада Одеси з упорядкованою структурою, що утворилася (1884) з невеликої групи віруючих. В повоєнні часи (1950–1991) громада проводила зібрання в приміщенні колишнього цеху з виробництва синьки, власноруч переобладнаному на молитовний дім. Сучасний Дім молитви побудований (1992–1996) в еkleктичному стилі з ремінісценцією неоготики, неомодерну та інших архітектурних прийомів за проектом архітектора *М.В. Мурманова* на добровільні пожертви членів церкви та віруючих різних країн світу. Білий будинок з двома чотирирусними вежами-дзвіницями, спрямованими в небо стрімкими гранчастими шпилями, увінчаними хрестами. Безліч вертикально витягнутих вікон створюють відчуття відкритості. Простір молитовної зали розділений колонами, що підтримують двоярусні широкі балкони, що оперізують залу з трьох боків. На фронтальній стіні світло люмінесцентних ламп утворює хрест, поперед якого півколом розміщений амфітеатр хору і кафедра. Стіни і стеля традиційно пофарбовані в білий колір, нагадуючи інтер'єр ранніх проте-стантських кірх. Чудова акустика молитовної зали сприяє музичному служінню церкви, в якому задіяні чотири хори (дитячий, перший молодіжний, другий молодіжний «Перлінка» та основний), представників певних вікових груп.

15. Полтавська область. Місто Полтава

Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Надія» – розташований в західній частині міста, на узліссі, в оточенні приватної забудови, у межах колишнього села Пушкарівка, включеного (21.09.1984) до складу обласного центру. Постійні зібрання прихильників євангельської віри відомі в Полтаві з 1900-х років. Після надання ділянки для будівництва нового молитовного дому, частина представників церкви почала збиратися на новому місці, не дочекавшись закінчення будівництва та зареєструвавши (26.05.1992) релігійну громаду церкви євангельських християн-баптистів «Надія». Будуючи Дім молитви (1991–1997) церква «Надія» почала служити самостійно, від неї були утворені полтавські церкви євангельських християн-баптистів – «Хрест Господній» (1995), «Віфлеєм» (2004), «Божа сім'я» (2006) і «Жива вода» (2007). Дім молитви конструктивно нагадує православні християнські цегляні храми на межі XIX–XX ст. з традиційною дзвіницею над притвором. Баптистська божниця являє собою двоповерхову (враховуючи цокольний поверх), однонавову, прямокутну в плані (чітко орієнтовану по лінії південь–північ) споруду, складену з червоної цегли з гранчастою триярусною вежею над входом з досить високим стрімким шестигранним шатровим шпилем, увінчаним хрестом. Дах — високий двоскатний, ускладнений чотирма декоративними щипцями над високими розлогими вікнами на кожному бічному фасаді. Зала для богослужінь — простора і висока з коробовим склепінням, на фронтальній стіні апсиди в трьох арках виконаний поліхромний розпис за біблійними мотивами, перед яким східчасто розміщений хор і кафедра.

16. Рівненська область. Місто Рівне

Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Відродження» – розташований на лівому березі річки Устя (ліва притока Горині, басейн Прип'яті), за-хідніше від центру міста серед приватної житлової забудови. Рівненська баптистська церква народилася (1916) в часи Першої світової війни, коли в місті перебувало багато російських царських військ, а серед військовослужбовців (зокрема залізничників) були віруючі. З настанням Незалежності на основі міської громади євангельських християн-баптистів сформувалися окремі рівненські церкви євангельських християн-баптистів – «Відродження» (1991), «Перша церква» (1992), «Надія» (1997), «Благодать» (2002), «Воскресіння» (2009), «Преображення» (2012) та ін. Релігійна громада церкви євангельських християн-баптистів «Відродження» зареєстрована (20.08.1991) найпершою в Рівному в новітній історії України. Величезна і громіздка чотириповерхова, цегляна, тинькована, прямокутна в плані споруда молитовного дому (орієнтована із заходу на схід) церкви «Відродження» виступає архітектурною доміантною оточуючого простору. Дві масивні, розташовані по краях парадного фасаду, найвищі чотириярусні об'єми Дому молитви символізують фасадні вежі кірхи, а високий двоскатний дах, ускладнений чотирма декоративними щипцями над стрімкими вікнами на бічних фасадах, додає в цілому еклектичній споруді псевдоготичних рис. Простора світла молитовна зала з коробовим склепінням з боку притвору обмежена розлогим балконом, а з апсиди – високим помостом з хоровим ступінчастим простором та кафедрою.

17. Сумська область. Місто Суми

Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Світло Євангелії» – розташований на правому березі річки Псел в центральній частині міста. Релігійна громада церкви євангельських християн-баптистів «Світло Євангелії» є наймолодшою зареєстрованою (28.01.1998) баптистською громадою обласного центру, в порівнянні з громадами «Дім Євангелія» (25.11.1991) та «Церква Благодаті» (16.06.1993). Втім, саме вона опікується найошатнішим будинком для зібрань вірян, конструктивно стилізованим під містечкову лютеранську кірху сторічної давнини у псевдоготичному стилі. Дім молитви побудований (1993–2000) з цегли на складеному з блоків потинькованому цоколі з напівпідвальним поверхом, облицьований жовтувато-червоною клінкерною цеглою, однонавовий, прямокутний в плані, орієнтований з північного заходу на південний схід. Над притвором (трохи ширшим за навову частину) встановлена надбрамна двоярусна ступінчаста восьмигранна вежа-дзвіниця, вкрита досить стрімкою шоломоподібною гранчатою банею, увінчаною хрестом. Молитовна зала – простора, світла, з натяжною стелею, з традиційним балконом над входом і хоровим амфітеатром на протилежній фронтальній стіні, прорізаний двома високими стрімкими вікнами.

18. Тернопільська область. Місто Тернопіль

Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів «Божя оселя» – розташований на західній околиці обласного центру і займає досить простору галявину, щільно оточену багатоповерховою міською житловою забудовою. Історичним засновником тернопільської баптистської громади вважається галицький селянин *Іван Семенина*, який разом з дружиною повернувся (1921) з Америки в рідне село Озерянка (нині – Зборівський район) та оселився з часом (1933) з родиною в Тернополі. За радянської влади християни-баптисти вимушено співіснували в одній громаді з християнами віри євангельської (більшість якої склали п'ятидесятники), доки не зареєстрували (24.07.1991) релігійну організацію церква євангельських християн-баптистів «Божя оселя». Дім молитви, побудований (2010-ті) в модерновому стилі, являє собою тиньковану прямокутну в плані однонавову базиліку, вкриту високим двоскатним дахом. Споруда, орієнтована з південного сходу на північний захід, встановлена на високому цоколі, в якому обладнано напівпідвальний поверх. Парадний фасад фланкують дві квадратні в плані триярусні вежі з багато скатними увігнутими дахами, увінчаними куполами з хрестами; бічні фасади прорізаний чотирма парами високих вікон, що забезпечують якісне природне освітлення просторої молитовної зали.

будівництва. Віруючі почали збиратися в основній залі і відбулися (3.06.2001) святкові богослужіння з освячення Дому молитви. Модерна триповерхова, цегляна, квадратна в плані споруда церкви «Благодать» орієнтована з південного заходу на північний схід, традиційно встановлена на високому тинькованому цоколі, в якому обладнаний напівпідвальний (нульовий або четвертий) поверх. Будівля вкрита двоскатним асиметричним мансардним дахом з багатьма вікнами, на конику якого (над умовним притвором) встановлена квадратна в плані вежа, вкрита типовим для кірх дахом, увінчаним хрестом.

в пам'ять про спокутну жертву Ісуса Христа. Конструктивно складну, пірамідально акцентовану споруду церкви «Голгофа» на перший погляд можна переплутати з вигадливим заміським приватним будинком, але стилізована (увінчана хрестом) вежа на найвищому конику даху беззаперечно підтверджує релігійне призначення будівлі. Це – цегляний (зі світло-сірої силікатної цегли), різноповерховий (від одного до п'яти рівнів, включаючи мансардні) квадратний в плані з квадратним передсінком, приблизно орієнтований по лінії схід–захід молитовний дім, на звично високому тинькованому цоколі, де облаштовано напівпідвальний (додатковий) поверх на площу всього будинку, вкритий одно-двоскатним (в центральній частині мансардним з чотирма вікнами) дахом.

височенних (у весь бічний фасад) стрімких вікон, з боку умовного притвору прикрашають розлогі дерев'яні двоярусні (різновеликі) балкони-хори, встановлені на чотирьох квадратних колонах, а з протилежного боку (в апсиді) – три віконні прорізи, закриті кольоровими вітражами. Після завершення будівництва і оздоблювальних робіт молитовний дім був обладнаний потужною і різноплановою звукопідсилювальною системою, що забезпечує високу якість відтворення звуку при високому рівні розбірливості в будь-якій точці зали (а також системою озвучування внутрішніх приміщень і прилеглої території) під час проповідей, щоденних та урочистих служб.

19. Харківська область. Місто Харків

Харківська церква євангельських християн-баптистів «Благодать» – розташована на правому березі річки Харків у північно-західній частині міста на невеличкій ділянці між гаражним кооперативом та приватною міською житловою забудовою. Релігійна громада «Благодать» заснована (7.01.1993) на зборах з нагоди святкового Різдвяного богослужіння, зареєстрована (15.04.1993) і протягом кількох років збиралася в актовій залі житлово-експлуатаційної контори в сусідньому мікрорайоні. Згодом була виділена земельна ділянка для спорудження Дому молитви, де відбулося (8.03.1995) молитовне служіння на будівельному майданчику перед початком робіт з копання котловану. Членам церкви на будівництві допомагали місіонери з США, було зведено стіни і перекрита покрівля молитовного дому (1995–1996), завершені основні роботи з

20. Херсонська область. Місто Херсон

Церква євангельських християн-баптистів «Голгофа» – розташована в північній частині міста на колишньому пустирищі між Суворовським і Корабельним районами обласного центру. Церква «Голгофа» реалізувалася через низку етапів розвитку (від маленької групи осіб до кількох сотень). Спочатку був невеликий молитовний дом у центральній частині міста, де нині діє зареєстрована громада церкви євангельських християн-баптистів «Ісуса Христа». Згодом дом став затісним для зростаючої громади. Потім відбувся урочистий перехід (23.08.1998) в нову велику будівлю – наслідок наполегливої праці та жертвовності вірян. Релігійна громада євангельських християн-баптистів «Церква Голгофа» зареєстрована (09.11.1998), а названа братньою радою

21. Хмельницька область. Місто Шепетівка

Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів – розташований у північно-східній частині (південніше парку) районного центру в щільному оточенні міської приватної (з фронтальних фасадів) і багатоповерхової (з бічних фасадів) забудови. Входить до складу Міжнародного союзу церков євангельських християн-баптистів. Являє собою лаконічно-модернову, одностовову, цегляну, тиньковану базиліку, споруджену (2016) в традиціях кірхової архітектури у псевдоготичному стилі. Прямокутна в плані будівля майже чітко орієнтована з півночі на південь, розміщена на невисокому цоколі з напівкруглим чотириколонним портиком над входом і стилізованою під надбрамну вежу надбудовою, несподівано вкритою багатоципковим дахом. Світлу (без розписів) і простору головну молитовну залу, природно освітлену низкою

22. Черкаська область. Місто Черкаси

Церква євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» – розташована в південно-східній частині міста в оточенні багатоповерхової житлової і промислової забудови обласного центру. Представники релігійної громади церкви євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» є вихідцями з найстарішої зареєстрованої (20.03.1991) в Черкасах Першої баптистської церкви. Новостворена громада попервах орендувала некомфортний зал рафінадного заводу, приміщення в Будинку вчителя або навіть проводила служіння просто неба. Згодом була придбана (2001) недобудована споруда ідальні занепалятого тоді заводу «ТЕМП» – колишнього Машинобудівного

заводу ім. Г.І. Петровського, що нині виробляє комплектуючі для меблів. Поступово облаштований, нині білосніжний дво-поверховий цегляний прямокутний у плані будинок орієнтований з північного сходу на південний захід будинок, з плоским дахом, декорованим (в стилістиці мансардного) метало-черепичним покриттям. Приєднання громади (прийняте її членами майже одногосно) черкаської церкви євангельських християн-баптистів «Дім Євангелія» до Всеукраїнського Союзу Церков Євангельських Християн-Баптистів відмічене (22.01.2012) святковим служінням.

23. Чернівецька область. Місто Чернівці

Дім молитви Першої церкви євангельських християн-баптистів – розташований на схилі долини правого берегу річки Прут, на північний схід від центральної частини обласного центру у колишньому (1965–2016) Першотравневому районі, на межі між старим цвинтарем та міською приватною забудовою. Чернівецька баптистська громада офіційно почала (30.11.1980) домагатися ділянки для спорудження молитовного дому, отримавши згодом дозвіл (05.1982) на будівництво. Велика три-чотириповерхова цегляна тинькована споруда Дому молитви побудована (1982–1984) в класичному стилі з елементами конструктивізму. Ззовні вона нагадує величезний палац культури обласного міста радянської доби, являючи собою прямокутну в плані будівлю, орієнтовану з північного сходу на південний захід, з високим похилим цоколем (в якому облаштований перший поверх), строгими (прорізаними багатьма прямокутними віконними отворами) фасадами та невисоким двоскатним дахом з відповідними трикутними фронтонами. Велика простора молитовна зала з коробовим склепінням, прикрашена ліпниною стеля, підковоподібний глухий балкон (на гранчастих колонах і граційних консолях), оперізуючий більшу половину залу з боку умовного притвору. Чимала (бл. 20 м²) картина з ідилічним природним ландшафтом у масивній золоченій рамі та добротний дерев'яний амфітеатр додають інтер'єру враження святковості. Релігійна організація «Чернівецьке обласне об'єднання церков євангельських християн-баптистів» зареєстрована (28.05.1991) за адресою релігійної громади Першої церкви євангельських християн-баптистів «Дім Молитви».

24. Чернігівська область. Місто Ніжин

Дім молитви церкви євангельських християн-баптистів – розташований на лівому березі річки Остер в південній частині міста обласного значення на розі жвавого перехрестя, до якого сходяться шість проїжджих вулиць, у нещільному оточенні приватної і кількоповерхової житлової міської забудови. Релігійна громада церкви євангельських християн-баптистів зареєстрована (31.03.1998) в м. Ніжин. Її сучасний Дім молитви, побудований в першій половині 2010-х, являє собою двоповерхову цегляну споруду, облицьовану полум'яно-червоною (помітною здалеку) клинкерною цеглою, на високому цоколі, в якому облаштовано додатковий поверх, що контрастує облицюванням з природного пісковикового каміння. Молитовний дім Г-подібний у плані (через прибудову умовного притвору з входом до бічного фасаду), орієнтований з півночі на південь. Парадним виступає бічний (західний) фасад, обернений до головної під'їзної вулиці, фланкований двома декоративними (крутими в плані) вежами по краях, вкритими пірамідальними ребристими банями (північна баня увінчана хрестом), посередині прикрашений (разом з північним фасадом) несподівано високими трикутними фронтонами. Аскетична, зазвичай білостінна, простора молитовна зала з трапецієподібним склепінням добре природно освітлена через низку високих вікон, облаштована традиційним балконом і хоровим амфітеатром перед протилежною фронтальною стіною.

25. Автономна Республіка Крим. Місто Сімферополь

Дім молитви Першої церкви євангельських християн-баптистів – розташований у центральному районі міста Сімферополь в щільному оточенні міської приватної та багатоповерхової забудови. Історія Сімферопольської баптистської церкви почалася (1897) з утворення маленької групи, що попервах збиралася таємно та лише за кілька років отримала можливість відкрито здійснювати (1905) богослужіння. Вперше баптистська громада зареєстрована (21.04.1908) в реєстрі Таврійської губернії Російської імперії. Згодом євангельським християнам дозволили (1911) організувати недільні дитячі школи і збори молоді, а до складу громади було залучено (1912) понад 200 осіб. У Сімферополі відбувся (1924) Перший з'їзд євангельських християн Криму та відкрився (1925) новий Дім молитви. За часів перебування (1985) сімферопольська громада євангельських християн-баптистів налічувала майже 800 осіб, молитовний дім не здатен був вмістити всіх бажаючих, через що вирішили будувати нову будівлю, закладену (13.07.1990) з молитвою і служінням. Сучасний Дім молитви постав (1990–1997) за оригінальним проектом заслуженого архітектора України **Володимира Григоровича Кравченка** (1944–2019), тодішнього головного архітектора Сімферополя (1988–1997) і майбутнього міністра архітектури будівельної політики АР Крим. Місцева релігійна організація «Перша церква євангельських християн-баптистів м. Сімферополя» зареєстрована (6.04.1998) за адресою Дому молитви, що являє собою конструктивно складну триповерхову тиньковану споруду з ламаними фасадами, в плані схожу на два щербаті півкола різного діаметру (менше займає умовний притвор, більше – молитовна зала подібна до амфітеатру), з'єднані по лінії діаметра. ■

Стаття «Доми Молитви євангельських християн-баптистів України» є продовженням циклу науково-популярних статей **Андрія Івченка** про культові релігійні споруди на території України (див. «Православні храми України» в № 4 і «Римо-католицькі храми України» в № 6 журналу «Світогляд» за 2018 р. та «Синагоги України» в № 3 за 2019 р., «Греко-католицькі храми України» в №5 за 2019 рік)

«ПОГАС ОГОНЬ НА ВІВТАРІ...»

Дихнула буря, квіт прегарний
Зів'яв на ранішній зорі,
Погас огонь на вівтарі!..

О.С. Пушкін «Євгеній Онегін»,
переклад М. Рильського

Академік НАН України
Юрій Ілліч Кундієв
(1927 – 2017)

Анастасія Кундієва
канд. біол. наук,
ст. наук. співроб.
відділу епідеміологічних
досліджень
ДУ «Інститут медицини праці
імені Ю.І. Кундієва
НАМН України»,
м. Київ

Минулий рік запам'ятається українській медичній спільноті низкою ювілейних дат, з належною урочистістю відзначених усім науковим загалом країни. А для нас, інтелектуальних спадкоємців *І. Павлова, І. Мечникова* і *Н. Лазарева*, прихильників профілактичної медицини, друга половина року була особливо знаменна: відсвяткували 90-річчя ДУ «Інститут медицини праці імені Ю.І. Кундієва» Національної академії медичних наук України; місяцем раніше відзначали 90 років від дня народження його незмінного протягом більш ніж півстоліття директора, академіка – *Юрія Ілліча Кундієва*; і провели найпочесніший ювілей – 95-річчя видатного вченого в галузі медицини, медичної екології та профілактичної токсикології, заслуженого діяча науки і техніки України, академіка НАМН України і член-кореспондента НАН України *Ісаака Михайловича Трахтенберга*.

Затьмарило ці святкові дні лише те, що ювілеї проходили без участі директора інституту, керованого ним більше 50-ти років, основоположника наукового напрямку «медицина праці», для всього світу – великого вченого-гігієніста, а для мене – мого дідуся – Юрія Ілліча Кундієва.

З гіркотою і боєм доводиться писати, що 17 січня 2019 року виповнилося вже цілих два роки, як його немає серед нас. Славне його ім'я носить науково-дослідний інститут, якому він присвятив своє високопрофесійне, творче, яскраве життя.

Академік Ю.І. Кундієв вніс авторитетний вклад у науку і практику профілактичної медицини, а як люблячий дідуся – вагомий внесок в мене, його єдину онуку – продовжувачку роду Кундієвих.

Щодня приходять сумні думки про, як же нам жити без любимого дідуся, без Юрія Ілліча, для якого інститут і сім'я були його життям, любов'ю і долею, а він для нас – опорою у важкі хвилини і мудрим радником у вирішальні моменти життя. Для всіх, хто його знав, – співробітників, друзів і рідних – Юрій Ілліч був прикладом глибокої порядності, працездатності і істинної інтелігентності.

Все в будинку нагадує про нього: його біографія на книжковій полиці, його портрет на стіні, робочий стіл з рукописами його робіт, фотографії близьких, колег і друзів, монографії, книги, численні друковані роботи.

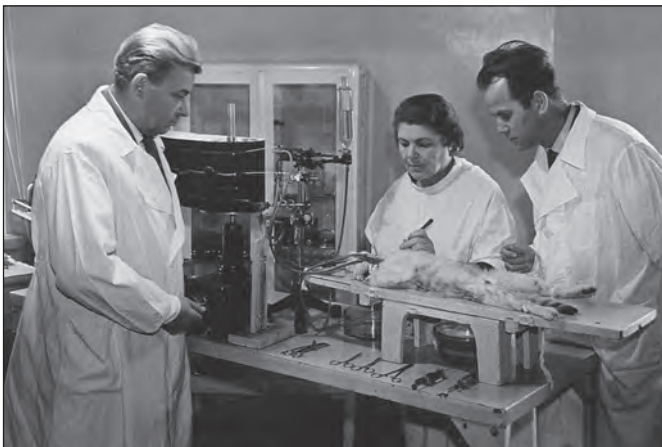
Перш за все привертає погляд фотографія в срібній рамці – єдина на робочому столі, дбайливо і осмислено поставлена на це почесне місце багато років тому. Вже з дитячих років дідуся навчав мене грати в шахи, я знала того, хто зображений на цьому фото з одним словом «Вчитель», яке вмістило в собі всю повагу, вдячність і любов. Саме так завжди називав Юрій Ілліч свого видатного вчителя і наставника, академіка АМН СРСР *Левка Івановича Медведя*.

У зібранні матеріалів архіву звертає увагу, як дбайливо зберігав Юрій Ілліч світлу пам'ять про свого вчителя, все те, що залишив після себе Левко Іванович. Безліч

його фотографій у різні періоди життя – в розквіті сил у лабораторії (як відомо він був великим ученим-хіміком) і в період, коли життя вже пронеслося крізь роки. Для мене найбільш симпатична фотографія Л.І. Медведя, де він з явним задоволенням нагороджує Юрія Ілліча дипломом. Радість і щирість почуттів між учителем і учнем проявляються через роки на фотопапері. Фотографії останніх років життя Левка Івановича відображають живий інтелект, доброзичливість і непересічність природи. Можна навіть сказати, що ці знімки вчать, як потрібно прожити життя, щоб не втратити ані совісності, ані інтересу до людей, ані небайдужості до всього того, що відбувається. Особливо цікавим є рукопис Л. І. Медведя в папці, яка підписана рукою Юрія Ілліча «Обережно! Зберегти!». Це рукопис книги доцента Л.І. Медведя, «Гігієна праці при застосуванні інсектофунгіцидів в сільському господарстві» (Київ, 1958 рік).

Переглядаючи сімейний архів, я звернула увагу ще на кілька знімків, відкладених акуратно і з любов'ю, – батьків Юрія Ілліча, моїх – ще молодих і щасливих – прабабусі і прадідуся, які на собі відчули мінливості драматичної долі, а також знімки мого дідуся в шкільному віці.

З боєм і тугою переглядаю фотографії моєї улюбленої бабусі, котра обохнювала нас усіх і жила інтересами сім'ї. Особливо зворушливі знімки, що відобразили їх молодість як студентів Київського медичного інституту, коли вони тільки-но одружилися, про які мій дідусь казав: «*как молоды мы были, как искренне любили...*». Звичайно ж, дбайливо збережені Юрієм Іллічем фотографії воскрешають зримо і зворушливо незабутні моменти нашого спільного відпочинку в санаторії «Конча Заспа» та спілкування з ним і бабусею **Світланною Федорівною** – видатним лікарем в області дитячої фтизіатрії. На жаль, тоді я була ще дуже маленькою щоб зрозуміти та оцінити велич людей, які мене оточують. Лише в зрілому віці я усвідомила, хто зі мною часом бавився і яка честь мені була надана долею в такому важливому, вразливому віці цілими днями перебувати в оточенні видатних діячів вітчизняної науки. Головне, що вони мені передали – це особливе ставлення до науки, тягіння до знань, почуття відповідальності і гуманності. У моїй пам'яті збереглися інтонації дідуся і бабусі, їх дбайлива причетність до мого становлення як людини на всіх етапах мого життя.

Л. І. Медведь, Т. Є. Чернова, Ю. І. Кундієв
під час токсикологічного експерименту.
Київ, 1957 р.

Розбираючи книги, журнали і рукописи, я зі священним трепетом взяла в руки дві книги з автографами великих людей: **Єлизавети Іллічни** – вдови Н.В. Лазарева (2 жовтня 1966р.) на книзі Н.В. Лазарева «Основи промислової токсикології», Москва 1938р. та М.С. Спірова (1965р.) на його книзі «Київська анатомічна школа» Київ, 1965р.). Сподіваюся, подібні дорогоцінні знахідки ще попереду. Додам, що серед усіх книг з автографами в сімейному архіві (загальна кількість яких налічує понад 250) найціннішою для мене є книга Ю.І. Кундієва «Інститут крізь призму епох» (Київ, 2015 р.), підписана автором: «*Моїй онучці – дорогій Настусі з найкращими побажаннями бути щасливою і успішною. Автор, він же дідусь. 15.07.15*».

Головне в фотографіях – враження, що стосуються як окремих особистостей, так і подій у житті, які були важливими для Юрія Ілліча. Він дбайливо зберігав фотографії своїх попередників по керівництву інститутом – **Б. Шури, М. Горєва, Г. Шахбазяна**, і відомих вчених **В. Чаговця, Н. Вітте** і багатьох інших. Переглядаючи фотографії, що відображають життєві епізоди Юрія Ілліча при формуванні нового поняття «медичина праці», ніби заново бачиш його новаторські підходи до вирішення проблем медицини праці від молодості до творчої зрілості.

Цікаво відзначити, що і інститут, і його незмінний директор – одного віку, і їх спільний життєвий шлях простежується в фотографіях: молодий, може, ще не зовсім впевнений в собі новий директор приймає кермо влади з рук учителя, який разом з більшою половиною співробітників переходить в ЕКОГІНТОКС – абсолютно новий на той час у Радянському Союзі. Проходять роки – і директор, і інститут набираються сили. Ось фото Юрія Ілліча в Женеві, де він представляє Україну в ВООЗ; на інших – переїзд інституту у відому всім будівлю (побудовану **Катериною ІІ** для ордена сестер милосердя) по вулиці Саксаганського. На всіх цих знімках він натхненний і гармонійний. Його очі незмінно сяють думкою, якщо хочете – калейдоскопом майбутніх планів. Крім фотографій він зберігав і авто-реферати, подаровані вдячними учнями, статті, вирізані з газет (і свої, і своїх близьких колег і друзів), дипломи, заслужені за все наукове життя. Саме вони – від диплома кандидата наук до диплома професора – вимальовують науковий шлях Юрія Ілліча і, природно, займають своє законне місце в кабінет-музеї академіка Ю.І. Кундієва.

У чорно-білому океані фотографій найбільш часто зустрічаються фотографії співробітників інституту – на роботі, під час спільного відпочинку, в колективах лабораторій. На цих фотографіях відображені десятиліття трудової діяльності, а на кожній з них окремо – люди, які з посмішкою і радістю виконують свою роботу. Тут впору сказати, що саме Юрій Ілліч завдяки вродженій, на мою думку, інтелігентності, зумів надати керованому ним інституту вектори міжнародного визнання і авторитету. Багато тем розроблялися колективом інституту під керівництвом Юрія Ілліча, причому не волюнтаристським і авторитарним, а системно новаторським і глибоко тактовним. Наукові роботи були нові і актуальні у вітчизняній і світовій токсикології. Фундаментальність профілактичних засад у діяльності відділів і лабораторій інститутів лежить в основі досягнень і циклу впроваджень лабораторій, керованих академіком І. М. Трахтенбергом, членом-кореспондентом **В.І. Чернюком**, професором **М.А. Троценко**.

Особливо часто на фотографіях зустрічаються ті співробітники, які протягом багатьох років (а в багатьох випадках і всього свого робочого життя) пропрацювали поруч з Юрієм Іллічем. Серед таких, діяльних і енергетично та науково багатих, був **Петро Миколайович Вітте**, блискучий знавець мов, син відомого вченого-гігієніста **Н.К. Вітте**. Петро Миколайович вельми плідно сприяв становленню в Україні висунутої Юрієм Іллічем Кундієвим нової для України гуманістичної стратегії в медицині і близьких до неї біологічних наук – *біоетики*.

А скільки публікацій з біоетики зібрано в цьому архіві! Міжнародні конгреси з біоетики та близької до неї проблематики, які були безпосередньо ініційовані Юрієм Іллічем і проводилися під його керівництвом, ще очікують на достеменно вивчення і осмислення.

Розбираючи фотографію за фотографією, листок за листком, відчуваєш, як встає перед очима вся діяльність Юрія Ілліча, захоплює дух і масштаб його діяльності. Вчений-ерудит і енциклопедист, Юрій Ілліч органічно і закономірно вписався в коло вищих мислителів і наукових експертів у ряду провідних міжнародних організацій (ВООЗ, МОП). Ця сторона діяльності Юрія Ілліча ніби зримо і вражаюче продовжувала міжнародну магістраль його вчителя Льва Івановича Медведя, який у 1948 році в статусі першого міністра охорони здоров'я УРСР від Української РСР підписав статут ВООЗ.

Заглиблююь в десятиліття, відмітимо вражаючу результативність починань Юрія Ілліча, таких, як гігієнічна модернізація аграрної техніки; можливості кардинальних впливів на виробничий мікроклімат в підприємствах; впровадження в процес електрозварювання нових типів електродів, що кардинально зменшило марганцеві інтоксикації; розвиток психодіагностики при експертизі професійної придатності в екстремальних професіях, нові психологоетичні методи допомоги пораненим на сході країни (2014–2017 рр.).

Перегорнувши папери і рукописи архіву та переглянувши всі фотографії, висновкуємо: свій науковий і життєвий шлях Юрій Ілліч Кундієв пройшов гідно і плідно. Період його життя від середньої школи до зарахування в МВТУ був важким і драматичним, адже що його батька

Ілю Кундієва, агронома в Кіровоградській області, було незаконно репресовано; він передчасно загинув і був реабілітований лише посмертно. Ці обставини не могли не позначитися на долі його сина. Треба віддати належне Г.Х. Шахбазяну, І.М. Трахтенбергу і першому міністру охорони здоров'я УРСР Л.І. Медведю, які підтримували Ю.І. Кундієва. Ця смілива підтримка, безсумнівно, сприяла Юрію Іллічу при вступі в аспірантуру, потім в Інститут гігієни праці та професійних захворювань і в подальшому науковому та професійному зростанні.

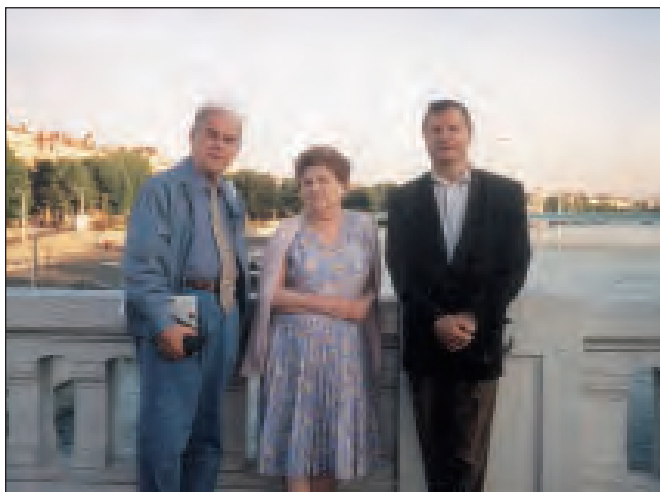
Переглядаю фотографії усміхненого Юрія Ілліча на робочому місці, де він був найбільш щасливий. Кабінет на другому поверсі інституту, двері якого були завжди відкриті, промовисто свідчить про складність наукових позицій і моральне обличчя його хазяїна, про що говорить і наявність книг найрізноманітнішого змісту і мовних варіантів з особистими позначками Юрія Ілліча. Він ніколи не засідав за великим директорським столом, а сидів у роздумах над паперами та рукописами за приставним столиком. Ніколи не підвищував голосу, думки його були точно спрямовані в ціль, за лічені хвилини він безпомилково формулював основні положення, як «вічний двигун» продуктивних пропозицій і гіпотез в спеціальній сфері науки.

І останнє, дуже важливе, що мені б хотілося відзначити – точність публіцистичних і наукових робіт Юрія Ілліча. Він завжди писав лаконічно, серйозно, в академічному стилі. Його епістолярна спадщина заслуговує і вимагає подальшого вивчення, бо це не тільки шана минулому, але і орієнтири на майбутнє, оскільки вони звернені в ХХІ століття.

Перше осмислення матеріалів про життя і діяльність Юрія Ілліча Кундієва не може відобразити всієї глибини і масштабності спадщини. Безумовно, необхідно знову і знову звертатися до аналізу архівних матеріалів та спогадів сучасників.

А на почесному місці на робочому столі в кабінеті-музеї вже стоять дві фотографії. До фотографії його «Вчителя» додалася фотографія самого Юрія Ілліча – в розквіті сил, за трибуною в 1960–1970 роки. Вона кличе мене сміливо йти в науку, продовжувати його світлу справу. ■

Ю.І. Кундієв із президентом НАН України академіком НАН України Б.Є. Патоном і академіком НАН України С.В. Комісаренком (верхній ряд), під час нагородження і переговорів, де поруч із ним – І.М. Трахтенбкрґ (другий ряд), із учасниками конференції і на відпочинку з дружиною Світланою Федорівною (нижній ряд)

**Професор медицини
Володимир Медведь**

У 2019 році Видавничий дім «Авіцена» випустив у світ книгу «Небайдужі думки про медицину і медиків» (Медведь В.І. Небайдужі думки про медицину і медиків. Київ: Авіцена, 2019, 216 с.).

Автор книги – **Володимир Медведь** – член-кореспондент НАМН України, доктор медичних наук, професор, заслужений лікар України, завідувач відділення внутрішньої

патології вагітних ДУ «Інститут педіатрії, акушерства і гінекології імені академіка О.М. Лук'янової НАМН України», професор кафедри акушерства, гінекології і репродуктології Національної медичної академії післядипломної освіти імені П.Л. Шупика; консультант Медичного центру «Isida». Книга розрахована на широке коло лікарів різних спеціальностей, але буде корисною також для тих, хто не має спеціальної освіти, але цікавиться медициною, етикою взаємин пацієнта і лікаря, юридичним захистом лікарів тощо.

Представляючи книгу читачеві Володимир Медведь пише у вступному слові: «Ця книжка народилася фактично за ініціативи зовсім молодих і незнайомих мені колег. Відтоді, як у відділення внутрішньої патології вагітних Інституту педіатрії, акушерства і гінекології Національної академії медичних наук України з'явилася своя сторінка у Фейсбук, я, як керівник відділення, почав більш-менш регулярно писати до неї професійні пости, і в кулуарах різних конференцій до мене стали часто підходити лікарі з дуже приємними словами. Виявилось, що нас читають, слідкують за появою нових дописів, чекають на них, навіть печаляться, коли довго нічого не з'являється. Відгуки були схвальні та щирі. Для мене це стало несподіваною радістю і стимулом до подальшого писання. Відчув, що можу таким чином спілкуватися з молодими колегами, ділитися своїм досвідом, думками, ідеями. Але з іншого боку я відчув і велику відповідальність.

Мій лікарський стаж – понад 40 років, тож певний досвід є, багато на що сформувався свій погляд, виробилися традиції. Це велике надбання, яке досягається тільки тривалою клінічною роботою. Моя перевага – досвід минулого, а перевага моїх потенційних читачів, молодших за мене лікарів, – можливість використати його в майбутньому. Тому вважаю своїм обов'язком не тільки перед колегами, а й перед пацієнтами ділитися набутиим, передавати досвід, намагатися застерегти їх від помилок.

Переважає більшість того, що я писав для сторінки нашого відділення у Фейсбук, містила опис тяжких, складних, драматичних клінічних випадків, обґрунтування та обговорення прийнятих нами рішень. Але деякі дописи були присвячені не конкретним випадкам, а загальним питан-

ням лікарської практики, морально-етичним проблемам медицини. Саме їх зібрано в першому розділі цієї книжки. Крім того, до нього увійшли деякі тексти, які були написані спеціально для часопису «Жіночий лікар», де я виконую функцію одного з редакторів. Загалом до першого розділу увійшло 15 коротких етюдів про медицину. Назви деяких з них абсолютно зрозумілі, дають повну уяву, про що в них йдеться, інші – алегоричні й призначені зацікавити читача, іноді навіть заінтригувати. У такий спосіб я намагаюся збільшити коло тих, хто не тільки перегляне зміст цієї книжки, а й відкриє її на певній сторінці, прочитає і, захопившись, продовжить читання, можливо прочитає від початку до кінця.

Іншим варіантом мого спілкування з колегами останніми роками були інтерв'ю, що їх я давав різним професійним виданням. Зізнаюся, що звертаються редакції до мене досить часто, дедалі все частіше, а відмовляти – для мене велика проблема, тож інтерв'ю накопичилося багато. Відібрав для другого розділу книжки вісім з них, які для мене свого часу були важливими та й дотепер актуальні.

Третій розділ склали п'ять нарисів про видатних діячів вітчизняної медицини, з якими мені пощастило зустрічатися й тривалий час спілкуватися. Усіх цих людей вважаю своїми вчителями в медицині та житті, багато чого від них запозичив. Бути поруч з ними, мати можливість запитати й отримати відповідь, просто спостерігати зблизька – це було величезне везіння, яке я, напевно, використав не повною мірою. Сьогодні їхніми іменами названо інститути та клініки, а тоді це були живі люди. «Лицем в лице лица не розрізнять. Велике бачиться на відстані». І все ж я ясно усвідомлював, що поруч – видатна особистість, але через непростиму легковажність не записував, не фотографував, не фіксував іншими можливими способами. Коли потім, багато років потому мені довелося писати про цих славетних людей, я гірко пошкодував, що був такий недоумкуватий. Звісно, ці п'ятеро – не єдині видатні медики, з ким мені поталанило зустрітися на життєвих шляхах і перехрестях, проте я не пишу про інших, залишаючи щось для своїх майбутніх книжок». ■

